

DOCUMENTA HISTORICA 84.
Az SZTE BTK Történelem Diákkör kiadványa

**HIVATALNOKOK, LÁZADÓK,
SZERZETESÉK**
(Késő római szöveggyűjtemény 1.)

A dokumentumokat fordította, a bevezetéseket és a jegyzeteket írta:
**BARA PÉTER, ILLÉS IMRE ÁRON, PALOTÁS GYÖRGY,
SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON és VARGA FERENC**

A Documenta Historica eddig megjelent számai:

1992

1. Az 1887-es földközi-tengeri egyezmények. [Nyemcsok Attila] (*elfogyott*)
2. A tilisíti béke (1807. júl. 7.). [Szász Erzsébet] (*elfogyott*)
3. Talleyrand, Charles-Maurice: Értekezés annak előnyeiről, hogy a jelen körülmények között új gyarmatokat szerezzünk. [Szász Géza]
4. A schönbrunni béke (1809. okt. 14.). [Szász Erzsébet]
5. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh–szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (*elfogyott*; utánnomás: 23. sz.)
6. Korai angolszász törvények I. A kenti törvények. [Szántó Richárd] (*elfogyott*)
7. Az 1939–40-es finn–szovjet háború dokumentumai. [Engi Imre]
8. Dokumentumok az orosz–szovjet törekvésekről a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére (Konstantinápoly-egyezmény, 1915; német–orosz tárgyalások, 1940). [Boros Tamás]

1993

9. A Birodalom és Észtrország. A szovjet–észtr szerződések megszületésének dokumentumai (1939 szeptember). [Vandlik Krisztina]
10. Edward Balliol skóciai hadjárata. Részletek a Lanercosti krónikából és a bridlingtoni kanonok Gestájából. [Kiss Andrea]
11. Az 1943 decemberi Beneš–Sztálin–Molotov megbeszélések dokumentumai. [Gulyás László]
12. Békeszerződés Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között (1783. szept. 3.). [Kökény Andrea]
13. Új bécsi tudósítások a kiváló Schwarzenberg grófnak a tatai, veszprémi és palotai erődök és más helyek elfoglalásáról, a szigeti erőd összeomlásáról és a Törökországban napról-napra erősödő hanyatlásról (1599). [Lévai Judit]
14. 1789 Franciaországa a panaszok tükrében. [Gyuricza Róbert]

1994

15. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. [Wölfinger Ildikó]
16. Volgai német dokumentumok (1918–1941). [Opauszki István]
17. Az 1916. évi arab felkelés kiáltványa. [Ferwagner P. Ákos, Lőkös István]
18. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Varga Vanda Éva] (*elfogyott*; utánnomás: 34. sz.)

1995

19. A Constantinus-i adománylevél (Donatio Constantini – VIII. sz.). [Piti Ferenc] (*elfogyott*)
20. A Hét Sziget Köztársaság és Kapodisztriasz. [Szász Erzsébet]
21. A lengyel emigráns kormány és a Szovjetunió kapcsolatfelvételének dokumentumai, 1941. [Csósz László]
22. Németország két megosztási terve (Morgenthau-terv. Frankfurti dokumentumok). [Mayer János]
23. Edvard Beneš: Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot! (A cseh–szlovákok áldozatának történelmi bemutatása). [Gulyás László] (az 5. sz. utánnomása).
24. Az 1849-es magyar–velencei szerződés. [Krámlí Mihály]
25. Az Anitta-felirat (i. e. 1600 körül). [Bolega Erika]

DOCUMENTA HISTORICA 84.
Az SZTE BTK Történész Diákkör kiadványa

**HIVATALNOKOK, LÁZADÓK,
SZERZETESÉK**
(Késő római szöveggyűjtemény 1.)

A dokumentumokat fordította, a bevezetéseket és a jegyzeteket írta:
**BARA PÉTER, ILLÉS IMRE ÁRON, PALOTÁS GYÖRGY,
SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON és VARGA FERENC**

JATEPress
Szeged 2011

A dokumentum forrásai:

BAVIERA, J. – FURLANI, J. (edd.): *Fontes Jvris Romani Antejvstiniani II.*
Florentiae 1964.

KRÜGER, P. (ed.): *Codex Iustinianus.* Berolini 1892.

MIGNE, J. P. (ed.): *Patrologia Latina.* Vol. 33. és 43.

MOMMSEN, TH. (ed.): *Cassiodoris senatoris Variae.* Berolini 1894.

MOMMSEN, TH. – MEYER, P. M. (edd.): *Theodosiani libri XVI cum
constitutionibus Sirmiondianis et leges novellae ad Theodosianum
pertinentes.* Berolini 1905.

SINKEWICZ, R. E. (trans., intr. and comment.): *Evagrius of Pontus: The
Greek Ascetic Corpus.* Oxford 2006.

ARNAUD-LINDET, M. P. (ed.): *Orose, Histoires.* Paris 1990–1991.

Szakmai és nyelvi lektor:

BAÁN IZSÁK OSB, SZÉKELY MELINDA, ILLÉS IMRE ÁRON

Sorozatszerkesztő:

PÁNDI LAJOS; SZÉKELY MELINDA

A kötet megjelenését támogatta:

SZTE BTK Ókortörténész Diákkör

© SZTE BTK Történész Diákkör, 2011

© Bara Péter, Illés Imre Áron, Palotás György,

Szabó Ádám Ágoston és Varga Ferenc, 2011

HU-ISSN 1216-0954

Tartalom

Előszó	5
Késő római jog és adminisztráció	7
A jog kodifikálása	7
A császári előterjesztés közfelkiáltással (<i>acclamatio</i>) történő fogadása	12
Az uralkodói rendeletekről általában	16
A törvényszünetek	18
A korábbi jogtudósok véleményeinek alkalmazhatósága	19
A jogértelmezés joga egyedül a császáré	21
A formuláris eljárás felváltása a <i>cognitió</i> s eljárással	22
A szokásjog hatálya	23
A <i>praefectura</i> ák irányítóinak hivatali jogköréről	24
A császári felügyelet alatt álló hivatalnoki hierarchiáról	25
A városi vezető réteg (<i>curialisok</i>) terhei	25
Az állam hivatali szervezetébe való belépésről	26
A <i>quaestori</i> hivatal mintaszövege (<i>formula</i>)	27
Állami segítség a szegény szülőknek	30
A <i>colonusok</i> helyzete	30
Africai lázadások a 4. század végén	33
A Firmus- és a Gildo-féle felkelés	33
Aurelius Augustinus	34
Orosius	44
<i>Codex Theodosianus</i>	47
Egyiptomi szerzetesség a 4. században	53
Bevezetés (Euagrios élete és tanítása)	53
Részletek az Eulogioshoz írt levélből	61
Tájékoztató irodalom	79
Summary	85

Előszó

A késő római kor – Theodor Mommsen kifejezésével a *dominatus* kor – kutatása mostoha helyzetben van Magyarországon. A korszak sajátossága, hogy viszonylag kevés forrás áll rendelkezésünkre, ezek közül magyar fordításban még kevesebb jelent meg.

Ezt a hiányt kívánjuk pótolni egy késő római szöveggyűjtemény összeállításával. Olyan görög és latin nyelvű forrásokat válogatunk, amelyeknek még nem jelent meg magyar fordítása.

A *Documenta Historica* sorozat keretében több számot tervezünk megjelentetni, amelyek a kor fontosabb témái szerint csoportosítva reményeink szerint bepillantást nyújtanak az olvasó számára a késő római birodalom életébe.

A most megjelenő első szám három nagyobb egységből áll: Késő római jog és adminisztráció, Africai lázadások a 4. század végén (Firmus- és Gildo-felkelés), valamint az egyiptomi sivatagban élő Euagrius Pontikos szerzetességről írt gondolatai.

Az egyes fejezetekhez tartozó szövegek jellege meglehetősen eltérő, vannak közöttük viszonylag ismertebb témára vonatkozóak, és vannak olyanok, amelyek Magyarországon szinte teljesen ismeretlenek tekinthetők. Ennek megfelelően a bevezetések és a jegyzetek terjedelme is eltérő a három egységben.

A fordításokat a tudományos diákköri munkában részt vevő hallgatók bevonásával készítjük.

Euagrius Pontikos görög nyelvű értekezésénél a téma elismert szakértőjét, Baán Izsákot kértük fel a szöveg lektorálására, munkájáért őszinte hálával tartozunk.

Szeged, 2010. október

Székely Melinda

Késő római jog és adminisztráció¹

A JOG KODIFIKÁLÁSA

A római jogtudomány klasszikus korszaka a 3. században lezárult, de az ezt követő időszak sem maradt nagy teljesítmények nélkül: a késő római kor volt az, amely a korábbi és a kortárs jog írásba foglalásával megmentette azt a feledéstől. A 3. század végén két, ránk nem maradt magángyűjteményben foglalták össze az addigi császári rendelkezéseket, a *Codex Gregorianus*ban (Hadrianustól Diocletianusig) és a *Hermogenianus*ban (főleg Diocletianus rendelkezései). II. Theodosius és III. Valentinianus 429-ben rendelte el az összes addigi császári rendelkezés összefoglalását I. Constantinustól kezdve, amely 439. január elsejével lett hatályos (*Codex Theodosianus*). Mivel elméletileg az összes addigi rendelkezést tartalmazta, lehettek benne ellentmondások és elavult rendeletek is, ezért eredetileg tervbe vették egy második, ellentmondásoktól mentes *Codex* kiadását is, ez azonban nem valósult meg. Helyette egy új rendelettel menet közben lehetővé tették az ellentmondások kijavítását az eredeti, még be nem fejezett *Codex*ben. Ennél is nagyobb munkába kezdett Iustinianus, aki 528-ban elrendelte egy, a császári rendeleteket tartalmazó *Codex* kiadását, amely már eleve az ellentmondások kiküszöbölésével és a régi rendeletek modernizálásával számolt, ránk csak a második, átdolgozott kiadás maradt (*Codex Iustinianus*, 529). 529-ban kezdték meg a régi jogtudósok írásainak kivonatolását és tematikus összefoglalását, amely 529-ban jelent meg *Digesta* avagy *Pandektai* néven.² Ezenkívül 529-ban kiadtak egy jogi tankönyvet is *Institutiones* címmel, amely főleg Gaius munkájára támaszkodott. A *Codex* kiadása után megjelenő törvényeket *Novellae* címen³ gyűjtötték össze. A iustinianusi kodifikáció eredményeként létrejött munkákat (*Institutiones*, *Digesta*, *Codex Iustinianus*, *Novellae*) összefoglalóan *Corpus Iuris Civilis*nek nevezik.

¹ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőket írta: ILLÉS IMRE ÁRON (I. I. Á.), PALOTÁS GYÖRGY (P. GY.) és VARGA FERENC (V. F.).

² Az összeállítás elveiről, amelyek szintén egy ellentmondásoktól, átfedésektől mentes gyűjtemény megalkotását célozták, magyarul l. DIÓSDI 1973, 23–24. A *Digesta* elnevezés a latin „*digerere* ~ kategóriák szerint elrendezni” igéből származik, a görög *Pandektai* jelentése pedig „mindent magában foglaló”.

³ Több ilyen című gyűjtemény is volt, egyrészt a *Codex Theodosianus*hoz képest „új” rendeleteket, másrészt a *Codex Iustinianus*t követőket összefoglalók.

Codex Theodosianus 1.1.5 (A *Codex Theodosianus* terve)

Imperator Theodosius és Valentinianus Augustusok a *senatus*nak.⁴

Úgy határoztunk, hogy a *Codex Gregorianus* és a *Hermogenianus* mintájára minden olyan császári rendelkezést (*constitutiones*) össze kell gyűjteni, amelyeket a dicső Constantinus és az őt követő megistenült (*Divi*) uralkodók, valamint mi magunk hoztunk, és amelyek az *edictumok* erején vagy általános érvényű, szent (jogon) (*sacra generalitas*)⁵ alapulnak. Először is a *titulusok*at,⁶ amelyek az egyes témákat jelölik, úgy kell elkülöníteni, hogy ha egy rendelkezés különböző fejezetei több *titulus*hoz tartoznak,⁷ akkor (minden fejezetet) oda kell beilleszteni, ahova (a bennük tárgyalt téma alapján) illik. Azután, ahol a (különböző rendelkezések) változatossága alapján kétértelműség keletkezik, ott a szövegek időrendje alapján kell dönteni, és nem csupán a *consuli* és uralkodói évek vizsgálatával, hanem magának a műnek a felépítése alapján,⁸ amely nyilvánvalóvá teszi, hogy a legújabb az érvényes.⁹ Végül a rendelkezéseknek azon részét kell megtartani, amelyek az adott témára vonatkoznak, a többi, amelyek nem szükségesek az ügy megerősítéséhez, mellőzni kell.¹⁰ Bár egyszerűbb és igazságosabb is (lenne) az újabb rendelkezések által érvénytelenítettek mellőzésével csak a még érvényben lévőket kifejteni, vegyük figyelembe, hogy ezt és a korábbi *Codex*eket is igen gondos férfiak állították össze, akik tudományos munkájuk révén olyan rendelkezéseket is ismernek, amelyek feledésbe merülve kikoptak a gyakorlatból, hiszen (eredetileg azért alkották meg őket,) hogy saját koruk ügyeire legyenek érvényesek.¹¹ (Ezért) e harmadik (*Codex*) szerkesztői e három *Codex*ből valamint az egyes *titulusok* témájához kapcsol-

⁴ A *Codex*ek jelölik, hogy az adott *constitutiót* mely császárok bocsátották ki és kihez intézték, valamint a végén többé-kevésbé pontos keltezés is szerepel: a *consulok* jelölésével megadják az évet, többnyire a hónapot, napot, várost, esetleg azon belül is a pontos helyet.

⁵ Ellentétben a specifikus, egyedi rendelkezésekkel.

⁶ A *Codex*ekben és a *Digestá*ban tematikus rendben szerepelnek a *constitutiók* illetve a jogtudósok töredékei, az ilyen tematikus csoportok a *titulusok*, „címek”.

⁷ Más értelmezés szerint „ha a különböző fejezetbocsátást követően egy rendelkezés több *titulus*hoz is tartozik”.

⁸ A *constitutiók* a *titulusok*on belül időrendben szerepelnek.

⁹ Vö. Mod. Dig. 1.4.4: „A későbbi rendelkezések erősebbek a korábbiaknál.”

¹⁰ Ha a szöveg elejét hagyták el, akkor ezt a „*post alia* ~ egyebek után,” ha a végét, akkor az „*et cetera* ~ és a többi” kifejezésekkel jelölték.

¹¹ Azaz a *Codex Gregorianus*ban, a *Hermogenianus*ban és (az eredeti koncepció szerint) a *Theodosianus*ban is lehetnek régi, elavult, már érvénytelen, esetleg egymásnak ellentmondó rendelkezések, ezzel szemben l. a következő szemelvényt valamint a későbbi *Digesta* és *Codex Iustinianus* vonatkozó rendelkezéseit.

lódó jogtudósi értekezésekből (*tractatus*) és válaszokból (*responsum*)¹² össze fognak állítani egy másik (*Codexet*), amelyben nem lesz sem hiba, sem kétértelműség, és amely nevünkben kihirdetve mindenki számára bemutatja, hogy mit kell követni és kerülni.¹³ Egy ilyen nagy munka végrehajtására és a *Code*-*rek* összeállítására – amelyek közül az első¹⁴ az általános rendelkezéseket minden ellentmondásukkal együtt gyűjti össze, semmit sem hagy ki magából, amit (példaként) lehet felhozni, és csak a szavak felesleges bőségét utasítja vissza, a második viszont az összes jogi ellentmondás kiküszöbölésével az élet tanító-iskolája lesz – egyedülállóan megbízható, kiforrott tehetségű férfiakat kell választani, akik, miután az első *Codexet* a mi bölcsességünknek és a köz tekintélyének bemutatják, a másikkal fognak behatóan foglalkozni, míg kiadásra méltó nem lesz. Tudja meg méltóságotok (*vestra amplitudo*), hogy a következő személyeket választottuk: a fényesség (*inlustris*)¹⁵ Antiochust, volt *quaestor*, jelenlegi *praefectus*;¹⁶ a fényes Antiochust, *quaestor sacri palatii*;¹⁷ a tekintélyes (*spectabilis*)¹⁸ Theodorust, *comes*¹⁹ és *magister memoriae*;²⁰ a tekintélyes Eudiciust és Eusebiust, *magister scriniüket*;²¹ a tekintélyes Iohannest, aki *sacrarium* munk *comes*e volt;²² a tekintélyes Comazót és Eubulust, akik *magister scriniük* voltak és Apellest, az igen ékesen szóló tudóst. Bízunk abban, hogy ezen örökkévalóságunk által kiválasztott személyek minden igen tanult embert alkalmazni fognak annak érdekében, hogy közös erőfeszítéseikkel, miután a helyes életmódot megvizsgálják, a hamis törvényt kizárják. Ha pedig a jövőben kell majd valamilyen (rendelkezést) kihirdetni, akkor az olyannyira érvényes lesz egyesített birodalmunk másik részében is, hogy nem valami kétes hitelességre és nem is magánemberek tanúságára fog támaszkod-

¹² Egy arra felhatalmazott jogtudós szakvéleménye vitás kérdésben.

¹³ A munka sohasem készült el, valószínűleg egy, a későbbi *Digestához* hasonló mű lett volna.

¹⁴ A megvalósult *Codex Theodosianus*.

¹⁵ A legmagasabb *senatori* rangosztály.

¹⁶ *Gesta Senatus* 4-ben volt (esetleg tiszteletbeli) *praefectus*ként (*ex ... praefecto*) szerepel. A tisztséghez l. 24. oldalon.

¹⁷ E tisztségről l. a Cassiodorus szemelvényt a 27–29. oldalon.

¹⁸ A második *senatori* rangosztály.

¹⁹ Theodorus a *comites consistoriani*, azaz a császári tanács (*consistorium sacrum*) tagjai közé tartozott.

²⁰ A császárhoz intézett kérvényekkel foglalkozó hivatal vezetője.

²¹ A *scriniumok*, „irodák”, voltak azok a szervek, amelyek a birodalmi közigazgatás különböző írásbeli ügyeit (kérvények megválaszolása, jogi állásfoglalás stb.) intézték. Egy-egy *scrinium* vezetője a *magister scrinii* volt.

²² Itt a *sacrarium* a *consistorium sacrum*ra utal.

ni, hanem abból a birodalomrészből, ahol kibocsátották, szent levelünkkel át kell küldeni a másik rész *scriniuma*iba, hogy átvegyék és a rendeletek ünnepélyességével közhírré tegyék. Illő, hogy ezen átküldött rendelkezést átvegyék és vitathatatlanak tekintsék, úgy, hogy módosítása és hatálytalanítása a mi kegyelmességünknek van fenntartva. Szükséges tehát, hogy kölcsönösen kihirdessék ezeket, de (a fentiekől) eltérő módon ne vegyék át. ÉS A TÖBBI.

Constantinopolis, 429. március 26.

Codex Theodosianus 1.1.6 (A *Codex Theodosianus* szerkesztési elveinek módosítása)

Ugyanazok az Augustusok.

[...] 1 Annak érdekében, hogy e röviden összefoglalt szövegek mégis világosak legyenek, megengedjük e munka szerkesztőinek, hogy a felesleges szövegeket eltávolítsák, a szükséges dolgokat hozzáfűzzék, a kétértelműségeket megváltoztassák, az ellentmondásokat kijavítsák, hogy ezek segítségével minden rendelkezés meg legyen világítva. [...] 3 ... Semmi sem akadályozhatja, hogy elkészüljön e *Codex*, amely minden ügyben és bíróságon érvényes lesz, és nem hagy helyet önmagán kívül semmi új rendelkezésnek, kivéve annak, ami e *Codex* kibocsátása után lesz kihirdetve.

Constantinopolis, 435. december 20.

*Codex Iustinianus: Haec, quae necessario*²³(A *Codex Iustinianus* terve)

Imperator Iustinianus Augustus a *senatus*nak.

Úgy határoztunk, hogy ezeket (a rendelkezéseket), amelyeket már több korábbi uralkodó is kijavítandónak ítélt, de ennek ellenére egyikük sem vállalkozott arra, hogy ezt véghezvigye, most a mindenható Isten segítségével a köznek adományozzuk és ezáltal a perek bőségét lecsökkentjük, úgy, hogy megnyirbáljuk a császári rendelkezések azon tömegét, amelyeket a három *Codex* – a *Gregorianus*, a *Hermogenianus* és a *Theodosianus* – tartalmaz, valamint (azok tömegét is,) amelyeket a *Codexek* kibocsátása után az isteni emlékezetű Theodosius, valamint az őt követő többi korábbi uralkodó és a mi kegyelmességünk rendelt el, és (ezek helyett) a mi szerencsés (*felix*) nevünkben²⁴ egyetlen *Codexet* állítunk össze, amelybe össze kell majd gyűjteni mind a fent említett három *Codex* rendelkezéseit, mind az ezek után kibocsátott újabb rendelkezéseket. 1 [...] ²⁵ 2 Kifejezetten megengedtük nekik, hogy mellőzve a törvény egé-

²³ A bevezető rendelkezésekre az első néhány szavukkal szokás utalni.

²⁴ A *Codex* munkálatainak sikerességét már maga a császár szerencsés neve is biztosítja.

²⁵ A szerkesztőbizottság tagjainak felsorolása.

szére nézve felesleges bevezetőket, valamint ismétléseket és az ellentmondásokat – kivéve ha a joganyag elrendezését segítik –, továbbá azokat (a rendelkezéseket), amelyek már nincsenek szokásban, ugyanezen három *Codex*ből és az újabb rendelkezésekből (*novellae constitutiones*) a hiteles, tömören megfogalmazott törvényeket összegyűjtsék és a megfelelő *titulus*ok alá rendezzék; ahol a célszerűség ezt kívánja, ott az eredeti szöveget egészítsék ki, rövidítsék le, vagy akár változtassák meg; az (ugyanarra vonatkozó), de különböző rendelkezésekben szereplő (részeket) gyűjtsék egybe; a rendelkezések értelmét tegyék világosabbá. De mindezt úgy (tegyék,) hogy ugyanezen rendelkezések időrendje ne csak a nap és a *consul*i év jelöléséből derüljön ki, hanem a rendelkezések elrendezéséből is, azaz a korábbiakat tegyék az első helyre, a későbbieket az utolsóra. Ha pedig valamely rendelkezéseket a régi *Codex*ekben vagy azokban, amelyek az újabb rendelkezéseket tartalmazzák, a nap és a *consul*i év jelölése nélkül találunk, ezeket is vegyék bele (a gyűjteménybe), és a keltezés hiánya miatt ne kételkedjenek a rendelkezések általános erejében, hiszen nyilvánvaló, hogy ezek általános érvényű rendelkezésnek számítanak, amelyek, noha meghatározott személyek kérelmére bocsáttattak ki vagy eredetileg eseti rendelkezések voltak,²⁶ a rendelkezés hasznossága miatt ebbe az új *Codex*be is bele fognak kerülni. 3 Siettünk ezeket a tudomásotokra²⁷ hozni, hogy tudjátok, mivel foglalkozunk nap nap után a köz érdekében, arra törekedve, hogy a hiteles és kétségbevonhatatlan császári rendelkezéseket egy *Codex*be gyűjtsük, annak érdekében, hogy csak ebből, a mi boldog nevünkben kibocsátandó *Codex*ből lehessen idézni a császári rendelkezéseket, hogy az összes bíróságon a pereket gyorsabban eldönthessék.²⁸

Constantinopolis, 528. február 13.

Codex Iustinianus: Summa rei publicae (A *Codex Iustinianus* kibocsátásáról)

[...] 3 Gondunk volt arra, hogy ezt az örökké érvényben maradó (*Codexet*) magasságod²⁹ ítéletére bízjuk, hogy tudja meg minden pereskedő és ékesszóló „ügyvéd”, hogy a perek során többé már nem hivatkozhatnak a három, már említett, régi *Codex* rendelkezéseire, sem az úgynevezett újabb rendelkezésekre (*novellae*), hanem csak a mi *Codex*ünkbe felvett rendelkezéseket alkalmazhatják. Aki ez ellen merészel tenni, azt csalás (*falsum*) büntetvével kell vádolni, mivel a perek eldöntésére elegendő a mi *Codex*ünk ugyanezen rendelkezéseire

²⁶ *Pragmatica (sanctio)*: különösen fontos, általános érvényű rendelkezések, többnyire bizonyos csoportokra vonatkozóan (testületek, privilegizált csoportok).

²⁷ Ti. a *constantinopolisi senatus* tudomására.

²⁸ Ti. a kevesebb ellentmondás miatt kevesebb vita lesz a jogértelmezésről.

²⁹ *Mena praefectus praetorio*.

történi hivatkozás, felhasználva a jog régi értelmezőinek munkáit.³⁰ Ne származzon kétség abból a tényből, hogy egyes rendelkezések a nap és a *consuli* év megjelölés nélkül állnak, vagy meghatározott személyek számára bocsátattak ki, mivel kétségtelen, hogy mindezek általános érvényű rendelkezésnek számítanak. De ha a régi jogot értelmező munkák ugyanezen rendelkezések szavaiból elvesznek, hozzátesznek vagy ezeket megváltoztatják – amit a fent nevezett kiváló férfiaknak³¹ kifejezetten megengedtünk –, akkor senki sem idézheti ezekből a módosított rendelkezést, hanem csak a jogértelmező véleményét javasolhatja, ami csak akkor érvényes, ha a mi *Codex*ünk rendelkezéseivel nem ellentétes. 4 Elrendeljük továbbá, hogy ha egyes eseti rendelkezések, amelyek nem vettünk fel a mi *Codex*ünkbe, városokra, testületekre, kollégiumokra, irodákra, hivatalokra vagy egyes személyekre vonatkoznak, akkor mindenképpen érvényesek maradnak, amennyiben speciális jótétteménnyel valamilyen kiváltságot biztosítanak; de ha bizonyos (egyéb) rendelkezések gyanánt jöttek létre, akkor csak abban az esetben érvényesek, ha a mi *Codex*ünk egy rendelkezésével sem ellentétesek. Úgy véljük, amennyiben a köz hasznára szükségessé, szintén érvényesek azok, amelyek magasságod bíróságán, vagy egyéb polgári vagy hivatali bíróságok vagy katonai főhadiszállások összeírásaiban szerepelnek, és közkiadásokra vagy egyéb közügyre vonatkoznak. 2 A te fényes és magasságos tekintélyed az állam és a mi rendelkezéseink teljesítése iránti vele született buzgóságával gondoskodjon arról, hogy ugyanezen *Codex* a szokásos rendeletek kibocsátásával minden nép tudomására jusson, és a mi isteni aláírásunkkal ellátott *Codex* szövegét is küldje meg az összes hatalmunk alatt álló tartományba, hogy ily módon a mi *Codex*ünk rendelkezései mindenki tudomására juthassanak, hogy a mostani ünnepektől fogva, azaz 529. április 16-tól a rendelkezésekre a mi *Codex*ünk alapján hivatkozzanak.

Constantinopolis, 529. április 7.

I. I. Á.

A CSÁSZÁRI ELŐTERJESZTÉS KÖZFELKIÁLTÁSSAL (*ACCLAMATIO*) TÖRTÉNI FOGADÁSA

A háborúból diadalmasan hazatérő császárt az ókorban győzelmi névvel és hangos ünnepléssel köszöntötték, ennek mintájára a *senatorok* az alábbi éljenzést kiáltották egyszerre 438-ban a római *senatusban* II. Theodosius (408–450) és a *Codex Theodosianus* befejezésének tiszteletére.

³⁰ Itt már esetleg a *Digesta*-terve is a szemük előtt lebeghetett.

³¹ Ti. a szerkesztőbizottságnak.

Codex Theodosianus: *Gesta Senatus Romani de Theodosiano* 5.

Feléjük kiáltották:

„Augustusok Augustusai, legkiválóbb Augustusok!”

– Nyolcszor mondták.

„Az Úr Titeket adott számunkra, az Úr őrizzen meg Titeket számunkra!”

– Huszonhétszer mondták.

„Kegyes és szerencsés római császárok, uralkodjatok hosszú évcckig!”

– Huszonkétszer mondták.

„Az emberiség javára, a *senatus* javára, az állam javára, mindenki javára!”

– Huszonnégyyszer mondták.

„Reménységünk bennetek, üdvösségetek bennünk!”

– Huszonhatszor mondták.

„Bárcsak örvendeztetne (minket), hogy Augustusaink örökké élnek!”

– Huszonkétszer mondták.

„Miután megbékéltettétek a világot, személyesen tartsatok diadalmenetet!”

– Huszonnégyyszer mondták.

„Ezek a *senatus* kívánságai, ezek a római nép kívánságai!”

– Tízszor mondták.

„Drágábbak (vagytok) gyermekeinknél, drágábbak szüleinknél!”

– Tizenhatszor mondták.

„Besúgok elpusztítói, ármánykodások elpusztítói!”

– Huszonnyolcszor mondták.

„Általatok tisztsegeink, általatok vagyunk, általatok mindenünk!”

– Huszonnyolcszor mondták.

„Általatok katonai erőnk, általatok törvénycink!”

– Hússzor mondták.

„Köszönetet mondunk rendelkezésetekért!”³²

– Huszonháromszor mondták.

„Eltávolítottátok a császári rendeletekből a kétértelműséget!”

– Huszonháromszor mondták.

„A kegyes császárok ily módon gondoskodnak!”

– Huszonhatszor mondták.

„A vitás ügyekről gondoskodtok, a békéről gondoskodtok!”

– Huszonöttször mondták.

³² A latin szövegben említett *dispositio* ebben az esetben konkrétan azt a rendelkezést jelenti, amellyel kiadták a *Codex Theodosianus*st.

„Legyen számos *codex*³³ (az állami) hivatalokban (*officia*)!”³⁴

– Tízszor mondták.

„Legyenek azok a császári irodákban (*in scriniis publicis*)³⁵ lepecsételve!”

– Húszszor mondták.

„Legyen több *codex*, hogy ne lehessen meghamisítani őket!”

– Huszonötször mondták.

„Jegyezzék fel az összes *codexet* írásban, hogy ne lehessen meghamisítani őket!”

– Tizennyolcszor mondták.

„Ehhez a *codex*hez, melyet a császári rendeletek szerkesztői (*constitutionarii*)³⁶ másolnak, ne írjanak jogi kommentárokat!”

– Tizenkétszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy a *codexek* állami költségen legyenek a császári irodákban!”

– Tizenhatszor mondták.

„Ó, Faustus, élj boldogan!”

– Tizenhétszer mondták.

„Ó, legyél másodjára is *consul*!”

– Tizenötször mondták.

„Mindent rendbe hozol, senkit sem sértesz meg!”

– Tizenötször mondták.

„Az összeállított *codexeket* küldjék el a *provinciákba*!”

– Tizenegyszer mondták.

„Az oly nagy jótétemények méltó hírvivője (*perlator*) vagy!”

– Tízszor mondták.

„Ó, Paulus, élj boldogan!”

– Tizenkétszer mondták.

„Ó, legyél *consul*!”

– Tizenegyszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy a császári irodákban legyenek (a *codexek*)!”

– Tizenötször mondták.

³³ Ti. másolat.

³⁴ Az eredetileg köteleesség, feladat jelentésű *officium* szó a birodalmi terminológiában a főtisztviselők hivatalát jelentette.

³⁵ A *scrinium*hoz l. 21. jegyzet.

³⁶ A késő császárkorban a *constitutionariusok* azok a megbízott hivatali személyek voltak a központi törvényhozásban és adminisztrációban, akik az egyes császári rendelkezéseket (*constitutio*) lemásolták a különböző hivatalok számára. Feladatuk volt ezenkívül a törvények szövegeinek folyamatos ellenőrzése is.

„A *praefectura*³⁷ kötelessége az intézkedés!”

– Tizenkétszer mondták.

„Minden egyes *praefectus* használja a saját pecsétjeit!”

– Tizenötször mondták.

„Minden tartományi hivatalban legyen egy-egy törvénykönyv!”

– Tizenkétszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy kérelemre (*ad preces*)³⁸ semmilyen törvényt ne hirdessenek ki!”

– Huszonegyszer mondták.

„Ó, Aëtius, élj boldogan!”

– Tizenötször mondták.

„Ó, legyél harmadjára is *consul*!”

– Tizenháromszor mondták.

„Épségben és biztonságban vagyunk az oltalmadnak hála!”

– Tizenkétszer mondták.

„(Épségben és biztonságban vagyunk) oltalmadnak, fáradságos munkádnak hála!”

– Tizenötször mondták.

„Ó, Faustus, élj boldogan!”

– Tizenháromszor mondták.

„Ó, legyél másodjára is *consul*!”

– Tízszer mondták.

„Azt kívánjuk, hogy a *senatus* kívánságait add tovább (a császárnak)!”

– Húszszor mondták.

„Törvények megőrzője, rendeletek megőrzője!”

– Tizenhatszor mondták.

„A birtokok minden jogait ezek az alattomos eljárások összezavarják!”³⁹

– Tizenhétszer mondták.

(438)

P. Gy.

³⁷ A *praefectus praetorio* hivatalával kapcsolatban l. a 24. oldalon.

³⁸ A magánszemélyek kérvényt, (*preces*) intézhettek az uralkodóhoz. Mivel a petíciót rendszerint nem kísérte bizonyíték, bizonyítás, a császári választ, a leiratot (*rescriptum*) fenntartással adták „ha a kérések az igazságon alapulnak” (*si preces veritate nituntur*). De az itt szereplő „kérelem” valószínűleg nem ebben a konkrét értelemben szerepel, hanem pusztán arról van szó, hogy a befolyásos személyek ne alakíthatassák a jogot saját érdekeik szerint.

³⁹ A szöveg itt valószínűleg az egyéni kérelmekre (*preces*) utal vissza.

AZ URALKODÓI RENDELETEKRŐL ÁLTALÁBAN

A császári rendeletekre és leiratokra vonatkozó *constitutió*kából egyrészt képet kaphatunk bizonyos máig élő jogelvekről, másrészt a hol gyengébb, hol erősebb császári hatalom törvényhozással kapcsolatos problémáiról.

Codex Theodosianus 1.1.1

Imperator Constantinus Augustus a *lusitanok*nak.

Mostantól fogva a nap és a *consuli* év megjelölése nélküli rendeletek (*edicta*) és rendelkezések (*constitutiones*)⁴⁰ érvénytelenek.

Savaria, 322. július 26.

ÉRTELMEZÉS (*Interpretatio*):⁴¹ Azok a törvények, amelyeket a nap és a *consuli* év megjelölése nélkül bocsátanak ki, nem érvényesek.

Codex Theodosianus 1.1.2

Ugyanazok az Augustusok⁴² Flavianusnak, *praefectus praetorio Illyrici et Italiae*nak.

Nem tűrjük el, hogy bárki figyelmen kívül hagyja, vagy ne ismerje fenségünk hosszas és alapos megfontolásával kibocsátott rendelkezéseit.⁴³

Vincentia, 391. május 27.

ÉRTELMEZÉS: Mindenkinnek ismernie kell a törvényeket, és senkinek sem szabad semmibe venni a rendeleteket.

Codex Theodosianus 1.1.3

Ugyanazok az Augustusok Aurelianus *praefectus urbinak*.

A rendelkezések nem a korábban végbement tetteket vádolják, hanem a jövőbeni tetteknek szabnak szabályt.

Constantinopolis, 393. február 27.

⁴⁰ A *Codex Iustinianus*ban (1.23.4) a rendeletek és rendelkezések helyett „magán-személyeknek biztosított jótétemények” állnak.

⁴¹ A *Codex Theodosianus* egyes rendeleteit értelmező parafrázis követi, amely nem képezte az eredeti *Codex* részét.

⁴² Valentinianus, Theodosius és Arcadius. Ez a rész is jól mutatja, hogy a *Codex* hiányos, mivel az 1. és a 2. *constitutio* között az eredetiben még állnia kellett legalább egy *constitutiónak*, amit Valentinianus, Theodosius és Arcadius bocsátott ki, hiszen a keltezés és a többszám miatt az ugyanazok az Augustusok nem utalhat az egy Constantinusra.

⁴³ A *Codex Iustinianus*ban (1.18.12) egyszerűen „uralkodói rendelkezéseket”.

ÉRTELMEZÉS: A törvények nem azt büntetik, ami az őket megelőző időben ment végbe, hanem a jövőre nézve rendelik el, hogy mit kell figyelembe venni.

Codex Theodosianus 1.1.4

Ugyanazok az Augustusok Victoriousnak, *proconsul Asiaenak*.

Az általános szabályt (*generale praeceptum*) az egyedi kedvezmény (*beneficium speciale*) elé kell helyezni.⁴⁴

Constantinopolis, 393. augusztus 22.

ÉRTELMEZÉS: A mindenkire egyformán kötelező erejű törvényt nem hatálytalanítja egyetlen személy vagy ügy.⁴⁵

Codex Theodosianus 1.2.2

Ugyanaz az Augustus⁴⁶ a néphez.

Bármilyen módon is érdemelték ki, a jogellenes császári leiratok (*rescripta, sic!*) nem érvényesek.⁴⁷ Ugyanis a bírónak (*iudices*)⁴⁸ inkább azt kell követni, amit a közjog előír.

Róma, 315. augusztus 29.

ÉRTELMEZÉS: Akármit is eszközölnek ki az uralkodótól, ha ellentétes a törvényekkel, akkor nem érvényes.

Codex Theodosianus 1.2.3

Ugyanaz az Augustus Septimius Bassus *praefectus urbinak*.

Ha azt kéri tőlünk, hogy a jog szigorát egy adott esetben mérsékeljük vagy enyhítsük, akkor azt kell szem előtt tartani, hogy a (vonatkozó) rendelet kibocsátása előtt kieszközölt leirat érvényes, és a későbbi leirat nem rontja le a korábbi hatályát. Amelyet azonban később csaltak ki, annak semmi ereje sincs,

⁴⁴ Nem szabad összetéveszteni a „*lex specialis derogat legi generali*” – a különös törvény lerontja az általános törvényt” elvvel!

⁴⁵ Azaz ha valamilyen speciális esetben egy-egy személy mentességet kap alóla.

⁴⁶ Constantinus.

⁴⁷ E rendeletek egyrészt a császári hatalomat korlátozzák, ugyanakkor részben arról lehet szó, hogy ha a császárnak adott esetben engednie is kellett a – befolyásos – kérelmezőnek, ez nem marad érvényes, ha egyébként nem lehetne érvényes.

⁴⁸ Itt és a továbbiakban, a bírónak fordított – és eredetileg valóban csak bírót jelentő – *iudex* többnyire tágabb értelemben szerepel, és a birodalmi adminisztráció fontosabb tisztségviselőit, helyenként kifejezetten a helytartókat jelöli, akik természetesen többnyire igazságszolgáltatási feladatokat is elláttak.

kivéve, ha összhangban van a törvényekkel, különösen mivel a méltányosság és a jog közötti értelmezés egyedül nekünk van fenntartva.

316.⁴⁹ december 3.

I. I. Á.

A TÖRVÉNYSZÜNETEK

Már Róma történetének kezdetein voltak olyan napok, amelyeken – ünnepi vagy baljós voltak miatt – nem lehetett pereskedni, hivatalos ügyeket intézni, népgyűlést tartani. A *principatus* idején a hivatalos és állandó törvényszünetek részben az uralkodói család ünnepeihez, részben a gazdasági tevékenységekhez igazodtak, ezenkívül természetesen számos egyéb, helyi variáns is volt (pl. helyi választások, ünnepek).⁵⁰ A *dominatus* idején pedig már megjelennek a keresztény ünnepek is.

Codex Theodosianus 2.8.19

Imperator Valentinianus, Theodosius és Arcadius Augustusok Albinus *praefectus urbinak*.

Elrendeljük, hogy minden nap pereskedésre alkalmas legyen. Csak azok maradhatnak törvénykezési szünetnapok, amelyek az évről azon két hónapjába tartoznak,⁵¹ amelyek a munka nyugalomához kellene, csillapítani a nyári meleget és betakarítani az őszi termést. 1 Január első napját is átengedjük a szokott nyugalomnak. 2 E (szünetnapokhoz) hozzáadjuk még a legnagyobb városok, Róma⁵² és Constantinopolis⁵³ alapításának napját (*natalicii dies*), amely napokon szüneteljen a jog (szolgáltatás), mivel maga a jog is e két városból ered. 3 Ugyanilyen megfontolás alá soroljuk a húsvét szent napjait, ti. a hét megelőzőt és a hét következőt, nemkülönben a vasárnapokat,⁵⁴ amelyek szabályosan követik egymást. 4 Hasonló tisztelettel kell rendelkeznie a születésünk és hatalomra jutásunk évfordulóinak is.

Róma, 389. augusztus 7.

⁴⁹ A keltezés vagy a címzés hibás, mivel a *consulok* (Sabinus és Rufinus) 316-ra utalnak, Bassus viszont 317. május 15. és 319. augusztus 31. között volt *praefectus urbi*.

⁵⁰ Vö. *lex Irnitana* „K” és 82.

⁵¹ Az Értelmezés szerint két-két hónap.

⁵² Április 21.

⁵³ Május 11.

⁵⁴ Itt még a pogány *dies Solis* (a Nap napja), de az Értelmezésben már az Úr napja szerepel.

ÉRTELMEZÉS: Elrendeljük, hogy az év minden napján törvényesen lehesen meghallgatni a peres ügyeket. Jóllehet a törvény négy hónapot átenged a betakarításnak, de ezt a *provinciák* helyi viszonyainak és a földbirtokosok jelenlétének megfelelően kell tenni úgy, hogy június 24-től augusztus 1-jéig az aratás miatt legyen törvénszünet, augusztus 1-jétől augusztus 23-ig lehesen pereskedni, majd augusztus 23-tól október 15-ig a szüret miatt ismét törvénszünet legyen. A vasárnapokon, amelyek ünnepnapok, sem lehet sem pert meghallgatni, sem adósságot behajtani. A húsvét napjai is szentek, mind a hét megelőző, mind a hét következő. Azt akarjuk, hogy az Úr születését és megjelenésének ünnepét is a pereskedők lármája nélkül ünnepeljék meg. Illő továbbá, hogy az uralkodó születését és trónra jutását is hasonló tiszteletben részesítsük.

I. I. Á.

A KORÁBBI JOGTUDÓSOK VÉLEMÉNYEINEK ALKALMAZHATÓSÁGA

Ez az ún. idézési törvény (*lex citationis*) amellelt, hogy számunkra kiválóan mutatja a régi jogászok tekintélyét és a korábbi jog továbbélését, a korabeli, a különböző jogi munkák, eltérő szakvélemények tengerében fuldokló, *principatus* kori elődciknél többnyire kevésbé képzett bírónak mentőövet adott arra nézve, hogy melyik korábbi véleményt kövessék, hiszen minden jogi megfontolás nélkül, mechanikusan, az egyes nézeteket képviselők összeszámolásával kellett kiválasztaniuk a követendő véleményt.

Codex Theodosianus 1.4.3

Imperator Theodosius és Valentinianus Augustusok Róma város *senatusának*.

EGYEBEK UTÁN. Papinianus,⁵⁵ Paulus,⁵⁶ Gaius,⁵⁷ Ulpianus⁵⁸ és Modestinus⁵⁹ összes írását megerősítjük úgy, hogy Gaiust ugyanaz a tekintély illesse meg,⁶⁰ mint Paulust, Ulpianust és a többieket, és az összes művére lehessen hivatkozni. Azoknak a véleményeit (*sententia*) is, akiknek a művcit és vélemény-

⁵⁵ A legtekintélyesebb jogtudós, 212-ben végezték ki.

⁵⁶ Papinianus segéde, a 3. sz. első harmadában aktív.

⁵⁷ Az egyetlen klasszikus jogtudós, akinek teljes műve fennmaradt, 180 k. halt meg.

⁵⁸ Az egyik legnagyobb hatású, rendszerező jogtudós, 223-ban halt meg.

⁵⁹ Az utolsó klasszikus jogtudós, 239 után nem sokkal halhatott meg.

⁶⁰ E kitételre azért lehetett szükség, mert Gaius tekintélye a klasszikus korban nyomába sem ért a többi itt idézett szerzőnek, később azonban nagyon népszerű lett.

nyeit a fent nevezettek mind a saját műveikben felhasználták, érvényesnek tartjuk, mint Scaevolának,⁶¹ Sabinusnak,⁶² Iulianusnak,⁶³ Marcellusnak⁶⁴ és mindazoknak (a véleményeit), akikre ezek (ti. a fent nevezettek) hivatkoztak, feltéve, hogy az ő könyveik a régiség bizonytalansága miatt a szövegek összevetésével megerősítettek.⁶⁵ Ahol pedig (ezek a jogtudósok) eltérő nézeteket vallanak, a több jogtudós nézete győz, vagy, ha egyenlő a számuk, akkor annak a félnek van nagyobb tekintélye, amelyhez a kiváló tehetségű Papinianus csatlakozik, aki egy-egy személyt még legyőz (tekintélyével), de kettőnek már engednie kell.⁶⁶ Paulus és Ulpianus Papinianus műveihez fűzött kommentárjait viszont, ahogyan ez már régóta megállapított, ⁶⁷ érvénytelené tesszük. Amikor pedig egyenlő lesz azok száma, akiknek tekintélye is egyenlő, ⁶⁸ akkor a bírói belátás dönt arról, hogy melyik véleményt kövesse. Elrendeljük, hogy Paulus *Sententiae* c. műve is érvényes legyen.⁶⁹ ÉS A TÖBBI.

426. november 7.

ÉRTELMEZÉS: Ez a törvény azt nyilvánítja ki, hogy mely régi jogtudósok véleményei érvényesek, ezek: Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus, Modestinus, Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellus. Ha eltérő nézeteket fogalmaztak meg, akkor az a nézet győz, amelyet többen képviselnek. Ha pedig mindkét oldalon ugyanannyian vannak, akkor annak az oldalnak magasabb a tekintélye, amelyen Papinianus áll, de csak egyenlőség esetén, hiszen Papinianus egy-egy személyt még legyőz (tekintélyével), de kettőnek már engednie kell. Scaevola, Sabinus, Iulianus és Marcellus nem műveikkel szerepelnek itt, hanem csak (ha) az előbb mondottak művei hivatkoznak rájuk. A (*Codex*) *Gregorianus* és a *Hermogenianus* pedig azért mellőzi a törvény, mivel ezeket saját tekintélyük-

⁶¹ A 2. sz. 2. felében aktív, Marcus Aurelius tanácsadója.

⁶² Az 1. sz. 1. felében aktív.

⁶³ Hadrianus tanácsadója, a 2. sz. közepén aktív.

⁶⁴ Antoninus Pius és Marcus Aurelius tanácsadója.

⁶⁵ Erre azért tér ki külön a rendelkezés, mert nem csak kommentárokat írtak a régi jogtudósok műveikhez, hanem időnként a szöveget is módosították, így a különböző példányok összevetésére volt szükség az adott jogtudós eredeti véleményének megállapításához. E kitétel gyakorlatilag azt jelentette, hogy az utóbbi jogtudósokat legfeljebb komoly könyvtárral rendelkező tudományos központokban lehetett idézni, hiszen csak ezeken a helyeken volt meg a lehetőség több, régi szöveg összevetésére.

⁶⁶ Azaz csak egyenlőség esetén győz Papinianus „pártja”.

⁶⁷ Vö. *CTh* 1.4.1, különösen azon részek miatt, ahol vitatták Papinianus állításait.

⁶⁸ Azaz egyenlőség esetén Papinianus nem foglal állást az adott kérdésben.

⁶⁹ Vö. *CTh* 1.4.2. E külön megerősítésre azért volt szükség, mert e Paulus neve alatt fennmaradt mű egy 3. század végi kompiláció, amelyet nem ő és nem csak az ő műveiből állított össze.

nél fogva már egy korábbi törvény megerősítette az uralkodói rendelkezésekről és rendeletekről szóló *titulusban*.⁷⁰ De ezen összes jogtudóstól, a *Gregorianus*-ból, a *Hermogenianusból*, Gaiustól, Papinianustól és Paulustól kiválogattuk azokat, amelyek a mi időnk jogeseteihez szükségesnek tűntek.

I. I. Á.

A JOGÉRTELMEZÉS JOGA EGYEDÜL A CSÁSZÁRÉ

A késő római birodalom erősen központosított irányítása a jogértelmezésben is megnyilvánult. Míg a *principatus* idején a *ius respondendivel* felruházott jogtudósok jogértelmezését császári tekintéllyel támasztották alá, s e szakvélemények, ha összhangban voltak, törvényerejűek lettek (*legis vicem optinet*, Gai. I. 7), addig annak ellenére, hogy a 426-os *lex citationis* követendőnek ítélt bizonyos *principatus* kori jogtudósokat, a dominatus alatt a jogértelmezés már egyre inkább az uralkodónak van fenntartva, s végül Iustinianus alatt már csak kifejezetten a császárnak van joga erre, bár a régi jogtudósok ezen jogát még elismeri.

Codex Iustinianus 1.14.12

Imperator Iustinianus Aulus Demosthenes *praefectus praetorió*nak.

Tudja meg minden bíró, aki birodalmunkban van, hogy ha a császári fenség egy ügyet bírói vizsgálat útján kivizsgált és a szóban forgó feleknek közvetlenül ítéletet mondott, akkor az (az ítélet) nem csak abban a konkrét esetben törvény, amelyben az ítélet született, hanem minden más hasonlóban is. 1 Mi lehet ugyanis nagyobb, mi szentebb a császári fenségénél? Vagy lehet-e valaki akkora göggel eltelve, hogy megvesse az uralkodó véleményét, mikor már a régi jogalkotók is nyíltan és világosan meghatározták, hogy a rendelkezések, amelyek uralkodói rendeletről erednek, törvényerejűek?⁷¹ 2 (1) Amikor tehát azt találjuk a korábbi törvényekben, hogy (egyesegek) vitatják, hogy ha egy törvényt az uralkodó már egyszer értelmezett, akkor vajon követendő-e ez az uralkodói értelmezés, akkor egyszerűt kinevetjük, másrészt kiigazítandónak tartjuk ezek hiú szörszálhasogatását. 3 Elrendeljük tehát, hogy az összes uralkodói jogértelmezés – akár kérvényre válaszként, akár bíróságokon, akár bármilyen

⁷⁰ Nem maradt fenn.

⁷¹ Vö. *Ulp. Dig.* 1.4.1pr-1: „Az uralkodó akarata törvényerejű ... Amit tehát császár leiratában elrendelt, vagy kivizsgálva eldöntött, vagy amiről nyilatkozott, vagy amiről *edictumot* adott ki, törvénynek tartandó. Ezeket a jogszabályokat közönségesen *constitutió*knak (császári rendeleteknek) nevezzük.” Zlinszky János fordítása, módosításokkal.

egyéb módon lett kifejtve – hatályos és vitathatatlan legyen. Ugyanis ha jelenleg csak az uralkodónak szabad törvényeket hoznia, akkor a törvények értelmezése is a császári hatalom kiváltsága. 4 Ha a perek során kérdés merül fel, vagy ha a per eldöntésére alkalmatlannak vagy kevésbé megfelelőnek tartják magukat, akkor a főtisztviselők javaslatára miért hozzánk fordulnak, és a bírók a törvények kétértelműségével kapcsolatban miért minket kérdeznek, ha nem azért, mert tőlünk származik (a törvények) helyes értelmezése? Vagy ki más lehet alkalmas a törvények talányainak megfejtésére és mindenki számára ismertté tételére, ha nem az, akinek egyedül áll jogában törvényt hozni? 5 Az ilyenfajta nevetséges viták elvetésével jogosan fogja mindenki az uralkodót tekinteni az egyetlen törvényhozónak és az egyetlen jogértelmezőnek: de ez a törvény nem érinti a régi jogalkotókat, mivel nekik e (jogértelmezési) jogot a császári fenség engedte át.

Kihirdetve Constantinopolis hetedik mérföldkövéénél, Iustinianus palotájának új tanácstermében, 529. október 30-án.

I. I. Á.

A FORMULÁRIS ELJÁRÁS FELVÁLTÁSA A COGNITIÓS ELJÁRÁSSAL

A *principatus* korában a szokásos bírói eljárás a *praetori* perrend szerinti formuláris eljárás volt, amely során az igazságszolgáltató *magistratus* a felek meghallgatása után (*in iure*) egy *formulában* nevezte ki a tényleges vizsgálatot végző civil esküdtbíró, és jelölte meg, hogy e bírónak mit kell kivizsgálnia, és e vizsgálat eredményétől függően hogyan kell eljárnia (*apud iudicem*). E *praetori* perrend mellett már a *principatus* idején jelen volt a császári perrend, a *cognitiós eljárás (cognitio extraordinaria)*,⁷² amely fokozatosan kiszorította a *praetori* perrendet 342-ben kizárólagossá vált. Ezen eljárás során a szóbeliséget felváltotta az írásbeliség, valamint megszűnt a per kettéosztottsága, és egy, a császár által kinevezett – többnyire birodalmi hivatalokban, pl. helytartói székhelyen eljáró – hivatalnokbíró vizsgálta ki az ügyet.

⁷² A latin elnevezés abból származik, hogy ezek a bírók eredetileg soron kívül (*extra ordinem*) folytattak vizsgálatot jelentősebb vagy a *praetori* perrendben le nem folytatható ügyekről.

Pauli *Sententiae* 5, 5^A, 1 (FIRA II, p. 392.)⁷³

Peres ügyben az ítélkezhet, aki *imperiummal* és *potestasszal* rendelkezik, vagy akit egy ilyen személy tekintélye alapján jelölnek ki a peres feleknek, vagy aki igazságszolgáltatási joggal bíró városi *magistratus*, vagy akit soron kívül (*extra ordinem*) kérnek az uralkodótól.

Codex Iustinianus 3.3.2

Imperator Diocletianus és Maximianus Augustusok és a Caesarok mondták:

Elrendeljük, hogy a helytartók azokról a peres ügyekről, amelyeket korábban, mivel ők maguk nem tudtak kivizsgálni, segédbírókra bíztak (*iudex pedaneus*), saját maguk tartsanak vizsgálatot, mindemellett, ha állami elfoglaltságaik vagy a peres ügyek nagy száma miatt nem tudnak minden ilyen ügyet (személyesen) kivizsgálni, akkor joguk van bírókat kijelölni.⁷⁴ I De ezt nem lehet úgy értelmezni, hogy azokban az ügyekben is jogukban áll bírókat kijelölni, amelyeket saját hivatalukból kifolyólag szoktak kivizsgálni. És ezeket a helytartók vizsgálata alá kell utalni, nehogy úgy tűnjön, hogy bíróságaik tekintélye csökkent. A szabad jogállapotról, amelyet korábban is ők vizsgálhattak ki, és a felszabadított státuszról maguk a helytartók ítélkezzenek.

294. július 18.

Codex Iustinianus 2.57(58).1

Imperator Constantius és Constans Augustusok Marcellinusnak, Phoenice helytartójának.

A jogi formulákat (*iuris formulae*) teljességgel hatályon kívül helyezzük, mivel a megfelelő kifejezések keresgélése lelassítja az emberek ügyeit.

342. január 22.

I. I. Á.

A SZOKÁSJOG HATÁLYA

A *dominatus* központosító törekvéseinek megfelelően a közvetlen császári irányítás alatt nem álló szokásjog (*consuetudo*) – amely korábban az írott törvényeket is hatálytalaníthatta (Iul. *Dig.* 1.3.32.1) – hatásköre is csökkent.

⁷³ E műről l. 69. jegyzet.

⁷⁴ Ti. maguk helyett.

Codex Iustinianus 8.52.2

Imperator Constantinus Augustus Proculusnak.

A szokásjognak (*consuetudo*) és a régóta fennálló joggyakorlatnak (*usus*) nem csekély tekintélye van, de ez sem elég arra, hogy felülbírálja a józan megfontolást (*ratio*) vagy a törvényeket (*lex*).⁷⁵

319. április 24.

I. I. Á.

A PRAEFECTURÁK IRÁNYÍTÓINAK HIVATALI JOGKÖRÉRŐL

A *dominatus* idején a császári testőrség korábbi parancsnokai, a *praefectus praetoriók* szerepe jelentősen megváltozott. A birodalom igen szigorú és tekintélyelvű berendezkedésében és annak igazgatási rendszerében a 4. századtól kezdve kizárólag csak polgári feladatkört – bíraskodás, adóbehajtás – láttak el. A *praefecturák* vezetői voltak, amelyek a birodalmi közigazgatási reformja után már közigazgatási egységekként jelentek meg. A *praefecturák* számos provinciát fogtak át, s a hatékonyság fokozása érdekében ezeket *dioecesis*ekbe fogták össze, amely élére egy-egy *vicariust* neveztek ki. Ebben a 325-ös törvényben I. Constantinus (306–337, egyeduralkodó 324-től) a bíraskodáshoz kapcsolódó feladataikat, valamint annak alapelveit fejté ki. A hivatali hierarchiában a tartományok vezetői alárendelt szerepet kaptak a *praefecturák* irányítóival szemben, akikhez így sérelem esetén a birodalom bármely alattvalója jogorvoslatért fordulhatott.

Codex Theodosianus 1.5.1

Imperator Constantinus Augustus Constantius *praefectus praetorió*hoz.

Rendeletben figyelmeztetjük a tartományok minden lakóját arra, hogy amennyiben a saját helytartóik (*proprius praesides*) semmibe vennék őket, amikor fellebbeznek hozzájuk, akkor a te méltóságodhoz (*gravitatem tuam*) fellebbezzenek, hogy a te méltóságod nyomban a tudomásunkra hozhassa, ha bebizonyosodik, hogy a helytartók hibája vagy akár hanyagsága miatt történt meg ez a dolog, hogy ezáltal azok megfelelően megbüntethetők legyenek.

Antiochia, 325. augusztus 9.

P. Gy.

⁷⁵ A köztársaság idején a nép hozza a törvényt, így a nép (jog)szokása meg is változathatja azt, a császárkorban, különösen a *dominatus* idején, a törvény már a császár akaratával egyenértékű, így elfogadhatatlan, hogy a nép felülbírálja.

A CSÁSZÁRI FELÜGYELET ALATT ÁLLÓ HIVATALNOKI HIERARCHIÁRÓL

A szabályozott és ellenőrzött parancsnoki láncolaton alapult a sikeres közigazgatási rendszer a késő császárkorban. I. Constantinus megszüntette a Diocletianus-féle *tetrarchia* rendszerét és visszaállította az egyszemélyes uralmat, azonban fenntartotta az állam korábbi közigazgatási felosztását. Forrásunkban Constantinus útmutatást nyújt a *vicarius*sainak, az egyes közigazgatási egységek (*dioecesis*) vezetőinek. A *vicarius* – megtisztelő címére a „te méltóságod” kifejezéssel utal a rendelet – tisztsége és hivatala magasabb volt a tartományok helytartóinál, minthogy a *dioecesis*ek több *provincia*t is magukba foglaltak.

Codex Theodosianus 1.15.1

Imperator Constantinus Augustus Silvius Paulus *magister Italiae*nak.

EGYEBEK UTÁN. Annak érdekében, hogy ne terheljék tovább az efféle császári leiratok (*rescripta*) tömegei a más foglalatosságokkal elfoglalt méltóságodat, jónak láttuk, hogy a te méltóságodra egyedül csak azokat az ügyeket bizzuk, amelyekben egy tekintélyesebb személy háttérbe tud szorítani egy kevésbé befolyásos és alacsonyabb rangú bírót, vagy amelyekben olyan dolog kerül felszínre, amit a tartományi bíróságon (*in praesidali iudicio*) nem lehet befejezni, vagy amit – bár ugyanazok a helytartók sokáig tárgyaltak – a te színed előtt kell befejezni.

Nicomedia, 325. február 25.

P. Gy.

A VÁROSI VEZETŐ RÉTEG (*CURIALISOK*) TERHEI

A városok voltak azok a kapcsolódási pontok, ahol a császári adminisztráció összekapcsolódott a helyi kultúrákkal és a környező vidék lakosságával. A *curialisok*, a helyi vezetőréteg tagjai, akik a városi tanácsot alkották, igen fontos szerepet játszottak az állam működtetésében, pl. az adószedésben. Ezért nem engedték meg számukra, hogy elhanyagolják a városukkal szembeni hagyományos kötelezéseiket és feladataikat. Ez a leginkább pénzügyi kötelezettség elviselhetetlen terheket jelentett egy *curialis* számára.

Codex Theodosianus 12.1.144

Ugyanezen Augustusok⁷⁶ Ennoius *proconsul Africae*nak.

⁷⁶ Arcadius és Honorius. A következő szemelvényben pedig Honorius és II. Theodosius.

Annak érdekében, hogy városaik kárára a városi polgárok ne vándoroljanak el hosszú időre, és hogy ne is vállaljanak magukra hivatali szolgálatot (*militiam socientur*),⁷⁷ a (távollevők) vagyonát oda kell ítélni a városi tanácsuknak (*curia*) a közkötelezettségeik és a közterhek kiadásainak fedezésére (*pro muneribus et oneribus*), kivéve, ha öt éven belül visszatérnek a saját városukba.

Mediolanum, 395. május 16.

Codex Theodosianus 12.1.184

Ugyanezen Augustusok Asclepiodotus *praefectus praetorió*nak.

Kívánatos, hogy a városi tanácsstagok (*curiales*) és a tartományi tisztviselők (*cohortalini*)⁷⁸ bármikor – akár a kiváltságuk és az előre magukra vállalt hivatali szolgálat meghatározott ideje előtt, akár a szolgálati idejük letelte után – született gyermekei eredeti jogállapotukat kövessék, minthogy az is bőven elég viszonzásul a szüleiknek, hogy a mi kegyességünk mentességét (*vacatio*) adott számukra.

Constantinopolis, 423. április 15.

P. Gy.

AZ ÁLLAM HIVATALI SZERVEZETÉBE VALÓ BELÉPÉSRŐL

A *dominatus* korában nagy gondot fordítottak arra, hogy a császári szolgálat tagjai szigorú vizsgálaton keresztül szerezzék meg hivatali posztjukat. Ez a 383-as törvény jelzi számunkra, hogy a *curialisok* nem vállalhattak munkát a mentességet biztosító hivatalokban a kötelező városi szolgálataik rovására. A hivatalra pályázónak előtte egy körültekintő vizsgálat során bizonyítania kellett, hogy nincsenek a városa felé fennálló kötelezettségei, közfeladatai.

Codex Theodosianus 7.2.1

Imperator Gratianus, Valentinianus és Theodosius Augustusok Postumianus *praefectus praetorió*nak.

⁷⁷ A *militia*, „hadí vagy tábori szolgálat”, valamint „katonáskodás” klasszikus kori jelentése a késő császárkorban jelentésmódosuláson ment keresztül. I. Constantinus uralkodását követően a *militia* értelme bővült, ugyanis jelentése ezentúl kiterjedt a polgári közigazgatásra a különböző császári hivatalokban és a tartományi kormányzatokban is, amelyeket ekkortól már katonai mintára szerveztek meg. Időnként kifejezetten különbséget tettek a hadseregben folytatott szolgálat (*militia armata*) és a polgári vagy hivatali szolgálat (*militia cohortalis*, *palatina* vagy egyszerűen *militia*) között.

⁷⁸ A *cohortales* (*cohortalini*) alárendelt tisztviselők voltak a *praefectus praetoriók* és a tartományi helytartók hivatalaiban a késő császárkor idején.

Ha valakinek az lesz a szándéka, hogy hivatali szolgálatot vállal magára, akkor nyomban úgy tartsanak vizsgálatot származásáról és egész státuszáról, hogy ne titkolhassa el otthonát, családját és szüleit. És erre vonatkozóan ne adjanak neki hitelt csak a legtiszteletreméltóbb emberek (*honestissimi homines*) mindenben egyetértő tanúskodása mellett. Ugyanis így fog megtörténni az, hogy senki sem fog kitérni a városi tanács szolgálata elől és senki sem fog átpártolni a hivatali szolgálathoz, kivéve az, akit az oly körültekintő vizsgálat teljes egészében szabadnak állapított meg mind származására, mind pedig jogi státuszára nézve.

Constantinopolis, 383. július 19.

P. Gy.

A *QUAESTORI* HIVATAL MINTASZÖVEGE (*FORMULA*)

A birodalom legfontosabb törvénykezési hivatala a *quaestura* volt, melynek a vezetőjét *quaestor*nak nevezték. Hivatalának természetébe nyújt betekintést Magnus Aurelius Cassiodorus (485–585), egy itáliai származású arisztokrata, aki a keleti gót uralkodót, Theodorikot szolgáltatta a 6. század elején. A *quaestura* a késő császárkor idején elsősorban a *quaestor sacri palatii* hivatalát jelentette. A *quaestor sacri palatii* tisztsége először 354-ben bukkan fel a forrásainkban. A császári tanács (*consistorium sacrum*) vezetője, s a császár személyes képviselője volt különböző ügyekben. I. Valentinianustól kezdve a császár jogi tanácsadója és rendeleteinek megfogalmazója. A hivatal feladatairól, a *quaestor* és az uralkodó különleges kapcsolatáról számol be szerzőnk. Bár a beszélő hangja azé a Theodoriké, akinek Cassiodorus munkáját írta, a hivatal meghatározása, az uralkodásról és az azzal kapcsolatos elképzelésekről alkotott nézetek azonban sajátságosan római természetűek.⁷⁹

⁷⁹ Cassiodorus *Variae Epistulae* című munkájának 6. és 7. könyve a legfontosabb állami hivatalok (pl. *consul*, *praefectus praetorio*, *curia palatia*, *curator civitatis* stb.) *formula*it nyújtja a hivatali személyeknek. A *formula* forrásunkban „mintaszóveg” jelentésében szerepel (vö. *Praef.* 14), hiszen a benne foglaltakat szerzőnk hivatali utódainak szánta követendő mintául.

Cassiodorus: *Variae Epistulae* 6.5

1 Ha a tisztségek (*dignitates*)⁸⁰ annyira ragyogóak, amennyire figyelmünket élvezik, ha az uralkodó gyakori jelenléte az uralkodó érzelméről is tanúskodik, akkor a bírók⁸¹ egyike sem lehet annyira dicsőséges, mint ő (ti. a *quaestor*), akit társunknak fogadtunk elmélkedéseink során. Ugyanis másokra rábizzuk a közpénzek felügyeletét, másoknak átengedjük a vitás ügyek meghallgatását, másokra átruházzuk a vagyonunk (kezelésének) jogait (*patrimonii nostri iura*), a *quaestura* hivatalát azonban, melyet saját hangunknak tartunk, teljesen a szívünkbe fogadjuk. 2 Szükségképpen ez (a hivatal) bizalmasan csatlakozik a mi elmélkedéseinkhez azért, hogy megfelelően tudja elbeszélni azt, amiről tudja, hogy mi gondoljuk. Lemond saját véleményéről, és úgy képviseli a mi akaratunkat, hogy (az emberek) azt gondolják, inkább tőlünk ered az, amit ő elmond. Ó, mily nehéz (a *quaestornak*) az, hogy alávetettként magáévá teszi az uralkodó szavait; hogy úgy képes ezt kifejezni, hogy a sajátunknak vélik (az emberek), és hogy azt a kegyes hazugságot követi el, mintha csak a közösség megbecsülésében lenne része.⁸² 3 Azonban gondoljátok csak meg, hogy mennyi teherrel is jár ez a megbecsültség. Ha valamilyen bizonytalanok vagyunk, akkor azt a *quaestortól* kérdezzük meg, aki a közösség szóbeszédének kincstára (*thesaurus famae publicae*), a törvények tárháza (*armarium legum*) és mindig felkészült a váratlan helyzetekre. Miként Tullius, az ékesszólás mestere mondja, „semmit sem tartok derekabbnak annál, hogy (a szónok) képes arra, hogy beszédével irányítsa az emberek gondolkodását, elnyerje jóindulatukat, rávegye őket arra, amit ő (a szónok) akar, és eltérítse őket onnan, ahonnan akarja”.⁸³ Ha ugyanis a szónok jellegzetessége az ékes és a nyomatékos beszéd azért, hogy képes legyen megindítani a bírókat, mennyivel ékesebb beszédünk kell lennie annak, akiről tudják az emberek, hogy a császár szándékának megfelelően figyelmezteti az alattvalókat arra, hogy becsüljék a helyeset, és vessék meg a helytelent, a jókat vég nélkül dicsérik, a legrosszabbakat pedig szenvedélye-

⁸⁰ A *dignitas* elsődleges jelentése „tisztelő”, „tekintély”, amelyet a *magistratusok* és a *senatorok* élveztek a nép körében még a köztársaság korában. A késő császárkorban azonban a *dignitas* az állami közigazgatásban fontos szerepet játszó hivatalnokokat is jelentette.

⁸¹ Ehhez l. 48. jegyzet.

⁸² A szöveg pontos értelmezése bizonytalan, valószínűleg arról van szó, hogy egy kívülálló számára a *quaestor* pusztán a császár szócsövénec tűnhet, aki mint ilyen, megbecsülésben részesül. Valójában azonban a *quaestor* inkább a császár közvetlen munkatársa, így nem csak a megbecsülésben, hanem a munkában is része van. De ezt nem hangsúlyozza, saját szerepét nem emeli ki, eredményeit az uralkodónak tulajdonítja, ebben áll a „hazugsága”. (l. l. Á.)

⁸³ Cic. *De Oratore* 1.8.30.

sen vádolják? Mindezeket azért teszi, hogy a büntetés ritka legyen ott, ahol az ékesszólás ereje fölényben van. Legyen (a *quaestor*) az ősök legtudatosabb utánzója, az idegen szokásokat formálja át és a sajátjainkat őrizze meg a megkövetelt tisztaságukban. 4 Ezenkívül olyannak kell lennie a *quaestornak*, aki méltóképpen testesíti meg a császár személyét. Ha ugyanis megtörténne az – szokás szerint –, hogy mi írásban hallgatunk meg egy vitás jogi esetet (*causam gestis audire*), akkor milyen lesz a beszéd tekintélye, amely az uralkodó képviselőjeként a nyilvánosság előtt eljárhat? Szükséges számára a jogi képzettség és az óvatos beszéd is azért, hogy senkinek se kelljen megcáfolnia azt, amiről köztudott, hogy a császár döntötte el. Azonkívül szüksége lesz az állhatatosságra is azért, hogy semmilyen megvesztegetés és semmiféle fenyegetés az igazság ösvényéről le ne térítse őt. 5 Ugyanis az igazságosság megőrzése érdekében hagyjuk, hogy ellentmondjanak nekünk azok, akik egyébként engedelmességgel tartoznak. Ügyelj azonban arra, hogy annyi elméleti tudással rendelkez, amennyivel elfogadhatóan mindent alaposan meg tudsz magyarázni, ha megkérdeznék. Más hivatalnokok ugyanis jogi tanácsadóik segítségére (*assessorum solacia*) szorulnak: ellenben a te méltóságod éppen hogy a császárnak nyújt tanácsokat. És ennek következtében a jártasságod és ékesszólásod híretől ösztönözve megadjuk neked, a mi Urunk támogatásával és ezzel a kihirdetéssel a *quaestori* hivatalt: az iratok dicsőségét, az állam szentélyét, minden állami hivatal szülőanyját, a mértékletesség lakóhelyét, minden erény székhelyét. Ebben a szellemben járj el, és ekként törekedj arra, hogy hasonló legyél a fent említettekhez. 6 A tartományok ugyanis hozzád küldik el a kéréseiket. A *senatus* tőled kér jogi segítséget. Szemmel láthatóan még a jogilag képzett személyek is tőled várják el azt, amit már maguk is tudnak. Továbbá mindazoknak is szükséges megfelelned, akik történetesen jogorvoslatot (*legum remedia*) kívánnak tőlünk. Mialatt azonban mindezeket megteszed, az elbizakodottság ne ragadjon el, az irigység se mardosson, ne örülj mások veszteségeinek, mivel ami gyűlöletes a császárnak, nem lehet kedves a *quaestornak* sem. Beosztottként érvényesítsd a császár hatalmát. Habár a mi beszédünk felmagasztalt téged, mégis úgy beszélj, hogy azt tartsd szemed előtt, hogy előttünk mint bírók előtt fogsz majd számot adni, ahol egy büntetendő ember megkapja a jogos jutalmát, egy dicséretreméltó ember pedig abban a dicsőségben részesül, hogy őt becsületesnek tartják.

P. Gy.

ÁLLAMI SEGÍTSÉG A SZEGÉNY SZÜLŐKNEK

Az állam bizonyos esetekben megpróbált segítséget nyújtani azon szülőknek, akik a szegénység és kilátástalan helyzetük miatt arra kényszerültek, hogy gyermekeiket rabszolgának adják el. Constantinus e törvénye a birodalmi törvényhozás könyörületes oldalát tárja eléink.

Codex Theodosianus 11.27.2

Ugyanaz az Augustus⁸⁴ Menandrosnak.

Tudomásunkra jutott, hogy a táplálékot nélkülöző és az élelem hiányától szenvedő provinciabeliek eladják vagy zálogba adják saját gyermekeiket. Éppen ezért, ha bárkiről kiderül, hogy semmiféle családi vagyonnal nem rendelkezik és gyermekeit csak nehézségek árán képes eltartani, annak az államkincstár kell, hogy a segítségére siessen, mielőtt e szerencsétlenség áldozatává válna; oly módon, hogy a *proconsulok*, helytartók és kincstári hivatalnokok egész Africára kiterjedő hatalommal bírjanak, és mindenkinek, akiről megtudták, hogy szörnyű nyomorban él, juttassanak szükséges mértékű pénzadományt, valamint az állami raktárakból késedelem nélkül elegendő élelmet adjanak a rászorulóknak. Ugyanis ellenkezik a jellemünkkel, hogy megengedjük, hogy bárkit az éhség elpusztítson, vagy bárki az éhség miatt e hitvány gaztett elkövetésére vetemedjen.

Róma, 322. július 6.

V. F.

A COLONUSOK HELYZETE

A késő antikvitás időszakában (a 3–4. század fordulójától) a „*colonus*-státusz” jelentős változáson ment keresztül, melynek eredményeképpen röghöz kötött állapottá alakult át. Ellentétben a szabad római polgárokkal, a *colonusok* hosszabb időre nem hagyhatták el földjeiket, ugyanakkor a földbirtokosok sem foszthatták meg őket ingó és ingatlan tulajdonuktól. A *colonusok*nak különféle kötelezettségeik voltak uraikkal szemben, és saját tulajdonuk felett is csak korlátozottan rendelkezettek. Természetesen nem minden földműves tartozott a *colonusok* közé, és az is lehetséges volt, hogy valaki „kilépjen” a *colonus*-státusból. A *colonus*-rendszer intézményében a gazdasági függőség és egymásrautaltság egész hálójá szövődött össze, mely a középkori Európában létre-

⁸⁴ Constantinus.

jött feudális rendszer előfutárának tekinthető. Iustinianus e törvénye a *colonus* rendszerének alapvető sajátosságait tárja eléink.

Codex Iustinianus 11.48.23

Ugyanaz az Augustus⁸⁵ Iohannes *praefectus praetorió*nak.

[...] 2 Továbbá azon földek birtokosai, melyeken ilyen *colonusok* élnek, óvakodjanak attól, hogy ezen *colonusokra* valamilyen módon új szokást erőltessenek vagy velük erőszakoskodjanak. Ha ugyanis ez bebizonyosodik, és a földbirtokosok ellen bírói ítélet születik, akkor annak a *provinciá*nak a helytartója, ahol ilyesmit elkövettek, körültekintően gondoskodjon arról, hogy az elszenvedett sérelmet jóvátegyék; és arról, hogy a megszokott járadékot megtartsák: ugyanakkor a *colonusok* számára ez esetben sem megengedett, hogy elhagyják azt a telket, ahol élnek. 3 Ezt mind a *colonusok*, mind pedig bármilyen nemű és korú utódaik esetében elrendeljük, hogy a *colonus* leszármazottja, aki egyszer egy adott birtokon született, pontosan ugyanazon feltételek mellett maradjon meg a birtokon, melyeket idegen birtokokon élő ősei számára elrendelünk. [...]

(531–534)

V. F.

⁸⁵ Iustinianus.

Africai lázadások a 4. század végén⁸⁶

A FIRMUS- ÉS A GILDO-FÉLE FELKELÉS

Africa tartomány – pontosabban a Numidia, Mauretania Caesariensis, Mauretania Sitifensis, Africa Proconsularis és Baetica *provincia*ikat összefogó Africa *diocesis* – 4. századi történetének egyik legfontosabb részét képezi a két, vezetőik után Firmus-, illetve Gildo-féle lázadásnak nevezett esemény, amelyek rövid ideig komolyan fenyegették a császárok hatalmát a térségben.

A két vezető a helyi arisztokráciába tartozott: mindketten ugyanannak a Nubelnek voltak a fiai, aki egyszerre töltötte be az africai törzsi vezető és a római tisztségviselő szerepét. Ez a speciális helyzet annak volt köszönhető, hogy a lakosság körében a romanizáció nem vált teljessé, és – különösen a kontinens belseje felé eső területeken – a régi hagyományok ugyanolyan fontosnak számítottak, mint a birodalmi közigazgatás szabályai és törvényei. Nubel és fiai sikeresen eligazodtak mindkét körben, és Africa egyik legbefolyásosabb családját alkották.

Az apa halála után azonban hamarosan véres konfliktus tört ki a fiai között: a legnagyobb hatalmat – mint legidősebb – Firmus örökölte, de öt fivére volt, akik szintén igyekeztek erősebb pozícióba kerülni. Vetélkedésük végül oda vezetett, hogy Firmus megölette egyik fivérét, akit korábban a helyi római helytartó pártfogolt. Emiatt megvádolták gyilkossággal, és mivel jogi úton nem sikerült tisztáznia magát, fegyverhez nyúlt: 371-ben (vagy 372-ben) megtámadta a part menti városokat, és hamarosan széles körű támogatásra talált a lakosok körében, akik az általánosan romló életkörülmények, illetve a – forrásokban kirívóan korruptnak ábrázolt – helytartó korábbi intézkedéseinek hatására fordultak szembe a központi hatalommal. A háborúban három fivére Firmust támogatta, Gildo azonban a rómaiak mellé állt. A lázadás kezdetben sikeresnek bizonyult, ezért 373-ban Valentiniánus császár Theodosius *comest* – a későbbi császár apját – küldte át Africába egy hadsereggel, hogy számoljon le Firmusszal. Hamarosan sikerült is fordítania a helyzeten: miután több csatában megverte a lázadókat és két fivért megölt, végül elfogta magát a vezért is, aki öngyilkos lett.

A két megmaradt testvér (Gildo, és a kegyelmet kapott Mascezel) a következő években Africában élt, és Gildónak – a Theodosius-házzal való jó kapcsolatait kamatoztatva – 385-ben sikerült elérnie, hogy őt válasszák a *diocesis*

⁸⁶ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőket írta: SZABÓ ÁDÁM ÁGOSTON.

helytartójává, vagyis *comes*évé. Új pozíciójának birtokában hozzálátott, hogy minél nagyobb vagyont és hatalmi bázist építsen ki magának a tartományban: erőszakkal növelte birtokainak területét, elnyomta ellenfeleit, és támogatta a donatistákat, akik a katolikus egyháztól elszakadt helyi keresztény felekezetek voltak. Eközben külpolitikai mozgásterét is megpróbálta növelni: a császárok és *usurpátorok* közti küzdelmeket kihasználva szélesítette saját hatáskörét és Africa önállóságát is a birodalmon belül. 397-ben azonban elvetette a sulykot: a nyugati és keleti birodalomfél súlyosbodó konfliktusát látva elszakadt az addigi nyugati fennhatóság alól, és a távoli Constantinopolistól való lazább függettséget választotta. Ezt azonban a nyugati udvart irányító Stilicho már nem hagyhatta választlépés nélkül: kisebb hadsereggel Gildo ellen küldte Mascezelt, aki korábban fivére intézkedéseitől megijedve menekült Italiába. Így most visszatért Africába, és bár óriási túlerővel kellett szembenéznie, rövidesen sikerült elpártolásra bírnia Gildo seregének jelentős részét, aki így egyetlen csatában teljes vereséget szenvedett, majd nemsokára menekülés közben meghalt. A császári udvar hamarosan megölette Mascezelt is, Gildo óriási birtokait elkozbotta, és így – egy időre – újra visszanyerte a tartomány feletti fennhatóságot.

A két lázadás története több szempontból is figyelemre méltó. Bár mind a kettő kizárólag helyi erőkre támaszkodott, átmenetileg sikerült komolyan veszélybe sodorniuk a terület feletti római fennhatóságot, és csak a birodalom más részeiből elvont csapatokkal lehetett őket leverni. Mindez rámutat a Római Birodalom belső gyengeségére, amely Africában külső támadások nélkül is sebezhetőnek bizonyult (ellentétben pl. a germánok által fenyegetett dunai és rajnai határokkal). A két felkelés kitöréséhez vezető belső feszültségeket nem sikerült felszámolni a továbbiakban sem, és hatásuk nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a tartomány feletti római uralom 429-ben gyorsan összeomlott a vandálok támadásától, akik később innen kiindulva tudták megtámadni és kifosztani magát Rómát is.

AURELIUS AUGUSTINUS

A híres egyházatya a két felkelés szempontjából különösen fontos forrásnak számít, hiszen maga is Africából származott, és sokáig a tartomány székhelyén, Karthágóban élt. 395-ben választották Hippon püspökévé, így személyesen megtapasztalhatta Gildo uralmát, és tanúja volt bukásának is. Az eseményekhez különösen egy dolog miatt kapcsolódott: püspökként súlyos vitákat kellett folytatnia a donatista egyházzal, amely a negyedik században érte el hatalma csúcsát, és az africai keresztények nagyobb részét a maga pártjára vonta. A katolikus felekezettel való ellentéte nem dogmatikai különbségek miatt

alakult ki, hanem gyakorlati problémákban és hatalmi okokban gyökerezett, de éppen ezért különösen nehéz volt felvenni ellenük a harcot. Augustinus számos levelet és művet írt ellenük (*De baptismo, Contra epistulam Parmeniani, Contra litteras Petiliani* stb.), ezekben többször említést tesz a Firmusszal és Gildóval való kapcsolatukról – ebben a kérdésben tulajdonképpen ő az egyetlen forrás. Ennek ellenére természetesen nem az események pontos leírása volt a célja, hanem annak bebizonyítása, hogy ellenfelei szorosan kötődtek a lázadókhöz, végig támogatták őket. Ellenséges hangvételének dacára azonban bizonyos megjegyzéseiből kiderül, hogy a donatisták nem kívántak egyértelműen szembefordulni az uralkodóval, ezért csak bizonyos határok között voltak hajlandók az együttműködésre lázadókkal – például, hogy saját belső ellenzékükkel leszámoljanak. Csak egy esetben van szó szorosabb szövetségről: Gildo tíz évig élvezte a thamugadi Optatus donatista püspök támogatását, de az ő példája kivételes volt, amit kollégáinak többsége egyáltalán nem követett. Óvatos magatartásuk azonban hosszú távon így sem hozott eredményt: Augustinus vezetésével a katolikusok 411-ben elérték, hogy Karthágóban egy nagyszabású konferenciát tartsanak a két felekezet püspökei: itt sikerült véglegesen legyőzni a szakadókat, és a donatizmus 420 után véglegesen eltűnt az írott forrásokból.

Epistola 87.10

Azt vizsgáljuk, hogy a tiétek,⁸⁷ vagy a miénk az Isten Egyháza. Ezért az elejétől kiindulva azt kell megvizsgálni, hogy miért csináltátok a skizmát. Ha nem válaszolsz, úgy gondolom, könnyű dolgom van Isten előtt: ugyanis a férfinak, akiről úgy hallottam, hogy – a skizmát leszámítva – jó és nagyon művelt ember, békés hangú levelet küldtem. Te majd meglátod, mit válaszolsz annak, akinek most dicsérimi lehet a türelmét, de végül félni kell a döntésétől. Ha olyan figyelmesen válaszolsz, ahogyan neked írtam, Isten könyörületessége majd megsegít, hogy azt a tévedést, amely minket elválaszt, a béke szeretete és az igazság felismerése megszüntesse. Emlékezz, hogy nem beszéltem neked a rogatistákról, akik állítólag Firmus-követőknek hívnak benneteket,⁸⁸ ahogy

⁸⁷ Ti. a donatistáké: a levél címzettje Emeritus nevű püspökük.

⁸⁸ Egy donatista püspök, Rogatus követői, akik elszakadtak a felekezetüktől, így mintegy „skizma a skizmában” jött létre. Számuk sohasem volt túl nagy: miután a donatistáknak sikerült megszerezni hozzá Firmus támogatását, gyakorlatilag felszámolták a mozgalmat.

minket Macarius-követőknek hívtok.⁸⁹ Nem beszéltem a rusicayumi⁹⁰ püspökötökről sem, aki állítólag megegyezett Firmusszal, hogy ha megnyitják előtte a városkapukat, az övéi sértetlenek maradnak, elpusztíthatják a katolikusokat, és még számtalan más dologban. Ne emlegesd hát közhelyes szófordulatokkal az emberek tetteit, akár hallottad azokat, akár tapasztaltad. Látod, hogy mi mindent elhallgattam rólatok azért, hogy a skizma okáról beszélhessünk – mert ebben áll az egész ügy lényege. Az Úristen adjon neked békés szándékot, kedves és szeretett testvérem.

Epistola 108.6.18

Annyira kerüljük az egységet, hogy mi a tieitek gatzettei ellen – nem akarom azt mondani, hogy a ti gatzetteitek ellen – hivatalos törvényekhez folyamodunk, és a *circumcelliók*⁹¹ ezck ellen fegyverkeznek fel: amely örülettel megvetik a törvényeket, ugyanazzal ellenetek is fordítják őket.⁹² Annyira kerüljük az egységet, hogy a földművesek vakmerően fellázadnak a saját uraik ellen, és a szökött rabszolgák az apostoli előírás ellenére nemcsak, hogy elpártolnak a gazdáiktól, de egyenesen fenyegetik a gazdáikat; nemcsak, hogy fenyegetik, de erőszakos támadásokkal kifosztják őket. Mindezeknek a kezdeményezői és vezetői, és a bűnben hadvezérei a ti hitvallóitok, akik „Isten dicsőségére” növelik a ti tekintélyeteket, akik „Isten dicsőségére” ontják mások vérért. Aztán ti az emberek haragja miatt összehívjátok őket, majd szélnek eresztitek, megígérve, hogy vissza fogják adni a zsákmányt azoknak, akiktől elvették. De nem akarjátok, hogy ezt az ígéretet képesek legyetek teljesíteni, hiszen akkor túlságosan meg kellene sértenetek a vakmerőségüket, amelyet a papjaitok szükségesnek ítélnék a maguk számára. Mert hencsegnak az előttetek szerzett érdemeikkel, bizonygatva és előszámálva – a törvény színe előtt, amely-

⁸⁹ A donatisták ellen végrehajtott „keresztényüldözéséről” ismert császári hivatalnok. Kemény fellépését a donatisták előszeretettel rótták fel a katolikusok bűnéül.

⁹⁰ A Firmus által elfoglalt észak-afrikai városok egyike. Mai neve Skikda (1962-ig Philippeville), Algéria.

⁹¹ Szegény, idénymunkából élő, elsősorban berber eredetű csoport. Fanatikus vallássosságuk miatt gyakran lehetett látni őket a mártírok sírjai körül (innen a nevük is: „*circum cellas vagantur*”). A donatizmus legradikálisabb szárnyát alkották, egyes püspökök afféle irreguláris hadseregként használták fel őket katolikus személyek és templomok megtámadására. A felekezet mérsékeltbb tagjai viszont rossz szemmel nézték tevékenységüket, és igyekeztek elhatárolódní tőlük.

⁹² Vagyis a *circumcelliók* törvényszegései az összes donatistát kompromittálják.

nek a szabadságotok visszaadását köszönhetitek –,⁹³ hogy mennyi helyet és templomot szereztek meg papjaitok az ő segítségükkel, míg a mieinket lerombolták és (papjainkat) elűzték. Így ha szigorúnak mutatkoznátok, a jótéteményeikkel szemben tűnnétek hálátlanak.

Epistola 185.7.25

De mielőtt elküldték Africába azokat a törvényeket, amelyek a szent gyülekezetbe való belépésre kényszerítették őket (ti. a donatistákat),⁹⁴ néhány testvér számára az látszott jobbnak – és köztük voltam én is –, hogy bár a donatisták örülete mindenfelé dühöng, mégse kérjük a császároktól, hogy teljesen tiltsák be ezt az eretnokséget, büntetést helyezve kilátásba azokkal szemben, akik ragaszkodnak hozzá. Inkább azt kellett volna törvényerővel elrendelniük, hogy nem tűrjük tovább azoknak a kegyetlen megtámadását, akik a katolikus igazságot beszédükkel hirdették vagy rendelkezésekkel követték. Valamennyire reméltük is, hogy így lesz, ha a jámbor emlékeztű Theodosius törvényét, amelyet általánosan minden eretnek ellen életbe léptetett – *Ha bármilyen közülük való püspököt vagy papot is találnak, azt tíz libra aranyra büntessék* –,⁹⁵ megerősítenék kimondottan a donatisták ellen – mivel ők tagadják, hogy eretnekek lennének –,⁹⁶ mégpedig oly módon, hogy ne sújtsák mindnyájukat ezzel a büntetéssel, csak azokat, akiknek a területén a katolikus egyházat valamilyen támadás érte a papjaik, a *circumcellió*ik vagy a híveik részéről. Tudniillik az így megtámadott katolikusok panaszt nyújtanának be, és utána a rendek gondoskodnának arról, hogy a püspökeiknek és egyéb papjaiknak meg kelljen fizetniük a büntetést. Ugy gondoltuk, hogy ettől megijednek, már nem mernek ilyesmire vetemedni, és így szabadon lehet tanítani és gyakorolni a katolikus igazságot; ezáltal senkit sem kényszerítenének rá, de aki akarja, az félelem nélkül áttérhet, és így nem lesznek hamis- vagy álkatolikusokká. Más testvérek ezt másképp gondolták, akik idősebbek voltak, vagy sok város és föld példáját ismerték, ahol erősnek és igaznak láttuk a katolikus vallást; de ott Isten olyan

⁹³ Iulianus császár (361–363) kérésükre engedélyezte a donatisták teljes egyenjogúságát és szabad vallásgyakorlását (347 óta ugyanis a felekezet hivatalosan be volt tiltva). Ez a szabadság egészen a Firmus-felkelés idejéig érvényben volt, de a két egyház közötti súrlódások és konfliktusok ez idő alatt sem szüneteltek.

⁹⁴ A császárok többször is hoztak a két felekezet unióját (vagyis a donatista egyház felszámolását) elrendelő törvényeket, Augustinus püspöksége alatt például 405-ben és 412-ben.

⁹⁵ *CTh* 16.5.21.

⁹⁶ Ti. a donatisták a két felekezet között fennálló viszonyt végig skizmának, vagyis egyházszakadásnak tekintették.

jótéteményei által lett biztosítva és megerősítve, hogy a korábbi császárok törvényekkel kényszerítették az embereket a katolikus közösségbe. Mi azonban ellenálltunk és inkább azt kértük a császároktól, amit itt elmondtam: határozatot hoztunk erről a zsinaton,⁹⁷ és követeket menesztettünk a *comesi* hivatalba.

Contra litteras Petiliani 1.24.26

Ha számba vesszük az eredményeiteket: nem említem a városok és főleg mások földjei ellen elkövetett erőszakos foglalásaitokat; nem említem a *circumcelliók* örült dühöngését, az öngyilkosok holttestének szentségtörő és istentelen tiszteletét,⁹⁸ a részeg tivornyákat, és egész Africa tíz éves szenvedését a Gildo-követő Optatus alatt.⁹⁹ Nem említem, mert vannak közületek, akik fenn hirdetik, hogy ezek nem tetszenek nekik és soha nem is tetszettek, de azt állítják, hogy nem tudták megszüntetni, így a béke kedvéért elviselték őket. Ezáltal azonban saját magukat ítélik el, mert ha szeretnék a békét, nem tornék meg az egységet.¹⁰⁰ Hát micsoda örülség akkor elhagyni a békét, amikor béke van, és a viszály közepette próbálni azt megtartani? Vannak olyanok is, akik kitalálták, hogy Donatus pártjának gonoszterteit, amelyeket pedig mindenki lát és helytelenít, ők nem látják. Egészen odáig elmennek, hogy magáról Optatusról is így beszélnék: “Mit csinált? Ki vádolta őt? Ki ítélte el? Én nem tudom, nem láttam, nem hallottam.” Tehát miattuk, akik állításuk szerint nem tudnak e nyilvánvaló dolgokról, jöttek létre a maximianisták:¹⁰¹ az ő szemük jól látja ezeket a dolgokat, de a szájukat bezárták. Nyíltan elszakadtak, nyíltan oltárt emeltek az oltárral szemben; a zsinaton¹⁰² nyíltan szentségtörőknek, kígyóknak, vérontásra szomjazóknak nevezték őket, Dathanhoz, Abironhoz és

⁹⁷ Az africai katolikus püspökök 401-től rendszeresen tartottak zsinatokat Karthágóban a donatizmus ügyében: a levél tulajdonképpen bármelyikre utalhat.

⁹⁸ A donatisták mártírként tisztelték azokat a társaikat, akiket a katolikusok ellen elkövetett támadások miatt végeztek ki, vagy elfogásuk előtt öngyilkosok lettek.

⁹⁹ Thamugadi (ma: Timgad) donatista püspöke, aki végig teljes körű támogatásban részesítette Gildót és mindenben együttműködött vele – tettéért a lázadás leverése után árulás vádjával letartóztatták és a börtönben meghalt.

¹⁰⁰ Ti. a katolikus egyház egységét.

¹⁰¹ Másik, a rogatistáknál jelentősebb donatista szekta: vezetőjük, Maximianus a 390-es évek elején különült el a többi donatistától. Ezt az újabb szakadást csak Gildo támogatásával tudták felszámolni – illetve azzal, hogy az áttérő szakadároknak széles körű engedményeket tettek.

¹⁰² A 393-as bagai gyűlésre utal: a donatista püspökök zsinata ekkor közösisette ki Maximianust és követőit: így a felekezet radikálisabb irányba változott, mivel Maximianus csoportja a mérsékeltbb nézetek képviselője volt a donatizmuson belül.

Choréhoz¹⁰³ hasonlították őket, kegyetlen szavakkal tagadták ki és ítélték el őket, és mégis nyíltan visszafogadják a tisztségükbe az általuk megkereszteltekkel együtt.¹⁰⁴ Tehát ezt a gyümölcsöt hozták ők, akik Donatus békéjéért megtették, hogy báránybőrbe bújjanak, de Krisztus egész világra kiterjedő békéjét visszautasították, hogy belül ragadozó farkasok legyenek.

Contra litteras Petiliani 2.28.65

Mert hát azt akartad mondani, hogy csak az igazak bírják a valódi kereszt-ségét, az istentelenek pedig csak a látszatát. Ha tényleg így van, merem állítani, hogy csak a látszata volt meg abban a társatokban,¹⁰⁵ akinek nem Isten, hanem egy *comes*¹⁰⁶ volt az istene; a valódi pedig benned van, vagy abban, aki ezt finoman közölte veled, mikor megmondta neki, hogy a *comes* az istene.

Contra litteras Petiliani 2.83.184

Ezzel megmutatjátok, mi mindent tennétek, ha képesek volnátok rá. Ki mondhatná el, hogy mekkora rombolást műveltetek, miután Iulianus, gyűlölve Krisztus békéjét, visszaadta nektek az egységes egyház templomait, mikor a démonok is örvendeztek templomaik kinyitásának?¹⁰⁷ Kérdezzük meg magát Mauretania Caesariensis *provinciát*, hogy mi mindent szenvedett el tőletek a *maurus Rogatus* a Firmus-féle háborúban.¹⁰⁸ A maximianisták is tudják, mit éreztek Gildo idején, akinek nagyon közeli barátja volt az egyik püspöktársatok.¹⁰⁹ Ha Felicianust,¹¹⁰ aki nem régóta tartozik közétek, szintén behívhatnánk eskütételre, hogy nem akarata ellenére kényszerítette-e őt Optatus a ti egyháza-tokba való visszatérésre, akkor a száját se merné kinyitni, főleg ha a mustitanum¹¹¹ nép figyelné az arcát, amelynek jelenlétében azok az események történtek. De ők, mint mondtam, meglátták, hogy mit szenvedtek el azoktól, akikkel együtt régebben még ugyanilyen dolgokat követtek el Rogatus ellen. Optatus felfegyverzett tömegekkel támadta meg vadul és ellenségesen magát a

¹⁰³ Egy Mózes elleni lázadás vezetői az Ószövetségben (4Móz 16).

¹⁰⁴ Tehát elfogadták az áttérő maximianisták keresztiségét, míg a katolikusokét nem.

¹⁰⁵ Itt is a thamugadi Optatusról van szó.

¹⁰⁶ Vagyis Gildo, aki 385-től 397-ig töltötte be a *comes Africae* tisztségét.

¹⁰⁷ Vö. *Ep.* 108.6.18. Iulianus császár valamennyi pogány hitnek is teljes vallásszabadságot biztosított.

¹⁰⁸ Vö. *Ep.* 87.10.

¹⁰⁹ Vö. 1.24.26; 2.28.65

¹¹⁰ Egyéb forrásokból ismeretlen maximianista püspök.

¹¹¹ Municipium Iulium Aurelianum Mustitanum, ma Musti(s), Algéria

katholikus egyházat is, amelyet pedig az egész világ felett uralkodó katolikus császárok támogattak. Ez az ügy kényszerítette ki először, hogy Seranus *vica-rius* alkalmazza ellenetek azt a tíz *libra* arany pénzbüntetetről szóló törvényt.¹¹² Ezt még egyikőtök sem fizette be, és mégis minket vádoltok kegyetlenséggel! Hát mi lehetne elnézőbb magatartás, mint ezeket a hatalmas vétkeiteket csak pénzbírság behajtásával büntetni? Ki tudná mindazt előszámlálni, amit a hatalmatokban lévő területeken, ahol csak lehetett, a saját erőtökből elkövettek, semmiféle jóindulatot nem tanúsítva a bírók vagy bármilyen hivatalos hatalom iránt? A mi népünkben ugyan melyikünk nem hallott valami ilyesmit az idősebbektől, vagy tapasztalt meg saját maga? Nincsenek-e Hippóban¹¹³ is – ahol én vagyok a püspök – olyanok, akik emlékeznek arra, hogy Faustinus nevű püspökötök az uralma idején megtiltotta, hogy kenyeret süssenek a katolikusoknak, mivel azok annyira kisebbségben voltak? Így egy diakónusunk albérlője, aki pék volt, a háziurának egy sületlen kenyeret vetett oda: megtagadta a vele való közösséget nemcsak a római államban, de a saját hazájában; nemcsak a hazájában, de a saját házában, noha semmilyen törvény nem sújtotta száműzetéssel. Hát nem a minap történt, amit máig fájjalok, hogy a közétek tartozó calamenumi Crispinus,¹¹⁴ miután vásárolt egy örökbérlők által lakott birtokot, nem habozott egyetlen félelmetes támadással csaknem nyolcvan fájdalmasan jajgató lelket újrakeresztelni – a katolikus császárok földjén, akiknek a törvényei alapján még a városokban sem szabadna tartózkodnotok? Hát mivel, hacsak nem ezen tetteitekkel kényszerítettétek ki, hogy meghozzák ellenetek a törvényeket, amelyekre panaszkodtok, bár így is messze alatta maradnak annak, amit bűneitekkel kiérdemeltetek? Vagy nem úznének-e el minket heves támadásokkal minden földről a *circumcellió*tok, akik a vezetésetek alatt dühöngő csapatokban harcolnak, ha nem tartanánk a városokban mintegy túszként titeket, akik – ha nem is félelemből, de szégyenből – semmilyen módon nem akarnátok elviselni az ellenetek irányuló közhangulatot és az előkelők szidalmait? Ne mondd hát: „Távol legyen, távol legyen a lelkiismeretünkötől, hogy másokat a mi hitünkre kényszerítsünk.” Mert megteszitek, ahol csak tudjátok, ahol pedig nem teszitek meg, ott nem is vagytok rá képesek a törvényektől vagy a haragtól való félelmetekben, vagy az ellenállók sokasága miatt.

¹¹² Vö. *Ep.* 185.7.25.

¹¹³ Ma Annába vagy Bône, Algéria

¹¹⁴ Máshonnan ismeretlen donatista.

Contra litteras Petiliani 2.92.208

Mert ezzel hozakodtál elő, ezt ígéretted, erre hívtad fel a leginkább a figyelmünket: „Halljad – mondtad –, elpusztult Macarius, elpusztult Ursacius,¹¹⁵ és minden *comes*etek ugyanúgy elpusztult Isten bosszújától.” Csak kettőt említettél, és egyikük sem volt császár. Könyörgöm, kit győzne ez meg? Te talán elégedett vagy magaddal? Megígéred, hogy elősorolod minél több császárukat és bírónkat, akik titeket üldözve pusztultak el, de császárokat nem is említve csak két bírót, vagyis *comes*t nevezel meg. Az egyáltalán nem tartozik ide, amit hozzáfűztél: „Minden *comes*etek ugyanúgy elpusztult Isten bosszújától.” Mert ezzel tudtad úgy befejezni a gondolatot, hogy senkit se nevezél meg. Vagy akkor miért nem említetted egyik császárukat, vagyis a mi egyházunkba tartozó császárt sem? Attól féltél talán, hogy felségsértéssel fognak vádolni? Hát hol marad a *circumcelliók* bátorsága? ... Hát nem uralkodott Constantinus oly hosszú ideig, és nem élt oly sokáig boldogan, noha ő hozott a tévelygések ellen először törvényeket?¹¹⁶ Hát nem ragadták el oly gyorsan Iulianus életét, aki templomokat adott nektek?¹¹⁷

Contra litteras Petiliani 2.92.209

Aki csak tud beszélni, gondolom, megérti, mennyire nevetséges, hogy miután elmondtad: „Elpusztult Macarius, elpusztult Ursacius, és minden *comes*etek ugyanúgy elpusztult Isten haragjától”, azonnal hozzáfűztél egy körmondatot, hogy bebizonyítsd, valóban minden *comes*ünk ugyanúgy elpusztult Isten haragjától – mintha a mi kérdéseinkre akartál volna megfelelni, hisz tényleg semmi mást nem kérdezne meg egy hallgató vagy olvasó. „Mert Ursacius – állítottad –, aki a barbárokkal vívott harcban esett el, a madarak kegyetlen csőre és a kutyák mohó harapásai szaggatták szét.” Ugyanígy azt is mondhatná bárki, nem tudva, mit beszél, hogy minden püspökötök Isten haragja által halt meg a börtönben; és ha valaki rászólna, hogy bizonyítsa be, azonnal hozzátenné, hogy így halt meg Optatus, akit Gildo követésével vádoltak.

Contra litteras Petiliani 2.101.232

Ha ezért felségsértővé válik az, akit – noha valójában nem követett el felségsértést – egy felségsértő keresztelt meg, akkor mindenki Optatuszá vált,

¹¹⁵ Mindkettő donatista-ellenes fellépést végrehajtó helytartó volt a 4. század közepeén.

¹¹⁶ Constantinus császár már 316-ban elítélte a donatistákat, és a vezetőiket száműzte.

¹¹⁷ Vö. *Ep.* 108.6.18; 2.83.184.

akit Optatus keresztelt meg.¹¹⁸ Menjetek most, és vessétek a szemünkre, hogy felszítjuk ellenetek az uralkodók haragját – vagy nem féltek, hogy Gildo követőjévé nyilvánítanak közületek mindenkit, akit Optatus keresztelt meg?

Contra litteras Petiliani 2.103.237

Hát akkor nem volt legalább valamennyire bűnös Optatus, akit a pogányok, zsidók, keresztények, a mieink, a tieitek egész Africában tolvajnak, rablónak, árulónak, elnyomónak és lázadónak mondanak, aki szerintük nem a barátja, nem a *cliense*, de a híve volt annak a *comes*nek, akit egyikötök az ő istenének nevezett? Hát akkor mihez kezdjenek, akiket egy ilyen halálos bűnben vétkes ember keresztelt meg?¹¹⁹

Contra litteras Petiliani 3.25.29

Emlegeti (Petilianus) Mensuriust, Caccilianust,¹²⁰ Macariust, Taurinust, Romanust, és azt állítja, hogy ők Isten egyháza ellen cselekedtek, amit ismer-nem kell, hiszen africai vagyok, és koromat tekintve már elég idős is. De ahogy hallom, Mensurius még az egyház egységének idején halt meg, mielőtt Donatus pártja elszakadt volna; Caecilianus ügyéről azt olvastam, hogy ők maguk (ti. a donatisták) terjesztették Constantinus elé, de a császár által bírának kijelölt püspökök kétszer is felmentették őt, sőt harmadjára maga az uralkodó is, mikor hozzá fellebbeztek. Amit pedig Macarius, Taurinus és Romanus bírói és büntető hatalmukkal elkövettek az egységért az ő nyakas dühöngésük ellen, azt egyértelműen a törvények szerint tették.¹²¹ Sőt, ők maguk kényszerítették ki ezeknek az ellenük szóló törvényeknek a meghozatalát és létrehozását, mikor Caecilianus ügyét a császár elé vitték.¹²²

¹¹⁸ Augustinus a donatisták azon vádját igyekszik a visszájára fordítani, miszerint az eretek vagy hittagadó püspök által megkeresztelt személy maga is bűnössé válik.

¹¹⁹ L. előző jegyzet.

¹²⁰ Mensurius: karthágói püspök, akit Donatus pártja hittagadással vádolt. Ugyan-ezzel vádolták Caccilianust is, és mikor Mensurius halála után (311/312) mégis őt választották utódaul, nem fogadták el a döntést, hanem Constantinus császárhoz fellebbeztek. Azonban a császár is Caecilianus mellé állt, így Donatus elszakadt a katolikus egyháztól és önálló egyházszervezetet hozott létre. Mensurius és Caccilianus emlegetése tehát az egyházszakadás létrejöttének eredeti okát érinti.

¹²¹ Vö. 2.92.208.

¹²² L. 120. jegyzet.

Contra epistolam Parmeniani 1.10.16

Ezek pedig, mindkét irányba engedetlenül és istentelenül, nem adják meg sem Istennek a keresztényi szeretetet, sem a királyoknak az emberi tiszteletet. Annnyira vakok és ostobák, hogy bár saját skizmatikusaikat, a maximianistákat a katolikus császárak által küldött tisztviselők segítségével kizárták a templomokból, és parancsok meg mindenféle támogatás igénybevételével arra kényszerítették őket, hogy hátráljanak meg előlük,¹²³ mégis vádolják a katolikus egyházat, ha az ő érdekében a katolikus császárok valami ilyesmit parancsolnak. Maguk a maximianisták pedig hallgassanak és emlékezzenek vissza rá, hogy milyen kegyetlen és keserves dolgokat szenvedett el miattuk a *maurus* Rogatus, a barbár király, Firmus révén, mielőtt maximianistákká váltak volna, vagyis amikor még a donatistákkal egy közösségbe tartoztak,¹²⁴ és panaszkodni se merjenek, ha nekik is ilyesmit kell elszenvedniük a primianistáktól¹²⁵ a saját skizmájuk miatt, vagy a primianistákkal együtt a donatista skizma miatt, örült szentségtörésükért – nem pedig az igaz vallásért.

Contra epistolam Parmeniani 1.11.17

Mert talán azt állítják, hogy súlyosabb dolgokat szenvedtek el a katolikus császároktól, mint amit ők követtek el a barbár királyok segítségével a rogatisták ellen,¹²⁶ vagy a katolikus császárok tisztviselőinek¹²⁷ segítségével a maximianisták ellen,¹²⁸ vagy amit a *circumcelliók* dühöngése révén művelnek, aki ellen csak lehet.¹²⁹ Mintha bizony az lenne a lényeg, hogy súlyosabb dolgokat kell-e elszenvedniük, mint amit elkövetnek – amit egyébként se fogadnék el. Ugyanis sok igen kegyetlen és erőszakos cselekedetüket lehet előszámolni, sőt meg sem lehet számolni őket; de még ha kevesebb ilyen is történt volna, vagy kevésbé sújtották volna azokat, akik ellen elkövették, akkor pont azért számítának súlyosabbnak, mert nem a hivatalos hatóságok parancsára, hanem törvénytelen erőszakkal követtek el őket. Mert nem az a sok, amit a maximianisták ellen az emberi törvények tisztségviselőinek segítségével tettek. Ezen cselekedeteik közé számíthatják, ha akarják, amit a *maurus* Rogatus üldözése során cselekedtek, a barbár Firmus támogatásával, noha ezáltal őt – aki a rómaiak kegyetlen ellensége volt – a törvényes hatóságok közé sorolják. De ezek még

¹²³ Vö. *Contra litteras Petiliani* 1.24.26.

¹²⁴ Vö. *Ep.* 87.10.

¹²⁵ A donatista többség vezetője Primianus püspök volt.

¹²⁶ Vö. *Ep.* 87.10; 1.10.16.

¹²⁷ A kifejezés valószínűleg a *comes Africae* tisztséget viselő Gildóra utal.

¹²⁸ Vö. *Contra litteras Petiliani* 1.24.26.

¹²⁹ Vö. *Ep.* 108.6.18.

mindig nem tesznek ki annyit, mint amit naponta követnek el a törvények és a hatóságok minden rendjével szembeszállva a részeges ifjak garázdálkodó csapatai révén, akiknek ők adnak vezéreket, és akik kezdetben csak furkósbotokkal, de most már kardokkal is kezdik felfegyverezni magukat; akik a hírhedt „*circumcellio*” néven egész Africát kegyetlenül végigdűlják. Mikor ezeknek a bűneit a szemükre vetik, kitalálják, hogy nem is ismernek ilyen embereket, vagy szégyentelen ábrázattal kijelentik, hogy ez egyáltalán nem tartozik rájuk – pedig mindenki tudja ennek az ellenkezőjét. Az egész világ egybehangzó állítását azonban nem fogadják el, pedig sokkal igazabbnak és valószínűbbnek hangzik, hogy nem tudja, mit követtek el Africában Donatus pártja mellett vagy Donatus pártja ellen, mint hogy a donatista püspököknek nem kell tudniuk a donatista *circumcelliók* tetteiről, vagy szabad azt mondaniuk, hogy semmi közük hozzájuk.¹³⁰

Contra epistolam Parmeniani 2.4.8

Tehát akkor amilyen Optatus volt, olyan volt a thamugadi nép is; és ha a szentségekben való közösség által – mint mondjátok – beszennyeződnek azok is, akik ezeket a gaztetteket elítélik – még azokat is, amelyeket az egység békéjének kedvéért eltűrnek –, akkor mindannyian ilyenek vagytok, akik egy közösséget alkottatok ezzel a társatokkal és a népével, mivel egész Africa hangos panasszal Gildo követőjének nyilvánította őt. Azért emlegetem ezt az embert olyan gyakran, mert annyira hírhedtté vált, hogy bárhol is nevezem meg, senki sem válaszolja azt, hogy nem tud róla.¹³¹

OROSIUS

A 4.–5. század fordulóján élt történetíró és teológus *Historiae adversus paganos* címmel írta meg élete főművét, amelyben célja annak bebizonyítása volt, hogy a Római Birodalom hanyatlását nem a kereszténység megjelenése okozta. Mind a Firmus-, mind a Gildo-féle lázadásról említést tesz, és bár erőteljesen keresztény történelemkonceptiója alapos kritikát tesz szükségessé, rendkívül fontos forrásnak számít – különösen Gildo bukását írja le részletesen. Megbízhatóságát növeli, hogy maga is járt Africában, ahol találkozott Au-

¹³⁰ Ti. a donatisták azzal is indokolták az elszakadásukat, hogy az africai katólikusok bűneiben a „velük egyetértő” egész keresztény egyház (vagyis az összes többi tartomány és ország kereszténye) osztozik.

¹³¹ Vö. *Contra litteras Petilianii* 2.28.65; 2.101.232.

gustinusszal, akivel jó kapcsolatot ápolt, sőt történetírói művét is az ő pártfogásával alkotta meg, így a 397–398-as eseményekről mintegy „első kézből” kaphatott információt.

7.33

Eközben Africa területén Firmus, feltűzelve a *maurusok* törzseit, királlyá kiáltotta ki magát, feldúlta Africát és Mauretaniát.¹³² Caesareát,¹³³ Mauretania leggazdagabb városát csellel elfoglalta, majd mészárlás és gyűjtogatás közepette a barbároknak adta zsákmányul. Ezért Valentinianus elküldte Theodosius *comest*, a későbbi Theodosius császár apját, aki a *maurusok* szétszórt törzseit több csatában legyőzte, a levert és elfogott Firmust pedig öngyilkosságba kergette. Miután tapasztalt előrelátással egész Africában és Mauretániában is a korábbiaknál jobb állapotokat teremtett, a feltámadó irigységtől ösztökélve megparancsolták, hogy végezzék ki. Ekkor azt kívánta, hogy Karthágóban a bűnök bocsánatára kereszteljék meg; és miután részesült Krisztus óhajtott szentségében, a dicsőséges földi élet után az öröklétről is bizonyosságot nyerve önként kínálta fel nyakát a gyilkosának.

7.36

A Város alapítása utáni 1149. csztendőben¹³⁴ Arcadius Augustus – akinek a fia, Theodosius most Kelcten uralkodik –, és a testvére, Honorius Augustus – akire most is támaszkodik az állam –, (a császárok sorában) a negyvenkettediként közös uralkodásba kezdtek, csak a székhelyük volt különböző. Arcadius pedig apja halála után még tizenkét évig élt, és haldokolva a főhatalmat gyermekének, Theodosiusnak adta át, aki még igen kis fiú volt. Ekkor Gildo *comes*, aki uralkodásuk¹³⁵ kezdetén Africát kormányozta, mihelyt Theodosius¹³⁶ haláláról tudomást szerzett, hatalomvágytól feltűzelve – mint egyesek állítják – megkísérelte Africát a keleti birodalomfélhez kapcsolni, vagy – más vélemény szerint – a birodalom közösségéből kiragadva magának akarta elbitorolni, inkább a népére jellemző vakmerőségben bízva, mint a királyi méltóság vágyától hajtva. Ugyanis a kisfiúba semmi reményt nem helyezett, különösen azért nem, mert rajtuk kívül azelőtt alig érte meg egyetlen trónra jutott gyermek is a férfikort, és tulajdonképpen csak ők voltak olyanok, akiket Krisz-

¹³² A felkelés Mauretania Caesariensis és Mauretania Sitifensis *provinciák* területének egy részét érintette.

¹³³ Ma Cherchel, Algéria.

¹³⁴ Kr. u. 395-ben.

¹³⁵ Ti. Arcadius és Honorius uralkodásának kezdetén.

¹³⁶ Ti. I. Theodosius haláláról, vagyis az esemény 395 után történt.

tus pártfogása segített az apjuk és saját maguk egyedülálló hite miatt, bár elhagyottak voltak, egymástól is elválasztva.

Gildónak volt egy fivére, Mascezel, aki bátyja új dolgokra való törekvéseitől¹³⁷ visszariadva Italiába menekült, két fiát az africai katonaságnál hagyva. Gildo gyanúsnak találta mind öccse távozását, mind a fiainak jelenlétét, ezért orvul meggyilkoltatta az ifjakat. Így miután *hostisszá*¹³⁸ nyilvánították, az ellene indított hadjárat élére Mascezelt állították, aki az őt nemrég ért fájdalom veszteség miatt alkalmasnak ígérkezett az állam érdekeinek megvédésére. Tehát Mascezel – már Theodosiustól megtanulva, hogy még a legreménytelenebb helyzetben is mit el tud érni Isten kegyelméből az emberi imádság a Krisztusban való hit által –, elment Capri szigetére, ahonnan magával vitte Isten néhány szent szolgáját, akiket megindított a könyörgése: velük együtt éjjel-nappal imádkozva, böjtölve és zsoltárokat énekelve kiérdemelte a háború nélküli győzelmet és a gyilkosság nélküli bosszút.

Van egy Ardalió nevű folyó, amely Theuste¹³⁹ és Ammedera¹⁴⁰ városok között folyik: ide érkezett egy kis létszámú – mint mondják, ötezer katonából álló – sereggel, és táborot vert a hetvenezres ellenséggel szemben. Némi idő elteltével úgy döntött, hogy elhagyja a helyet és átkel a szemközti fekvő völgyön átvezető szoroson; de az éj leszálltával álmában megjelent neki a Mediolanumban nem sokkal azelőtt elhunyt Szent Ambrosius püspök,¹⁴¹ aki a kezével jelzett, és a botjával háromszor a földre ütött, így szólva: “Itt, itt, itt.” Ő pedig okos következtetéssel megértette, hogy a hírnök méltósága a biztos győzelmet, a szavak a helyet, a szám pedig a napot jelöli. Ott maradt hát, és három nappal a himnuszokkal és imádságokkal átvirasztott éjszaka után, az égi szentségek misztériumaiban részesülve egycenese az ellenségre támadt. Azokhoz, akik először szembejöttek vele, a béke jámbor szavait intézte, majd egy makacsul ellenálló jelvényhordozót, aki már-már kirobbantotta a csatát, kardjával megsebesített a karján: az, mivel a sérülés miatt elgyengült a keze, kénytelen volt lehajtani a hadijelvényt.¹⁴² Ezt látva a többi *cohors* azt hitte, hogy az elsők már megadták magukat, és jelvényeiket megfordítva versengve álltak át Mascezel-

¹³⁷ A fogalmazás meglehetősen homályos: lehet, hogy Mascezel Gildo elszakadási terveiből sejtett meg valamit, de elképzelhető, hogy viszály támadt köztük, és a saját életét féltette.

¹³⁸ *Hostis (publicus)*: közellenség, az állam ellensége.

¹³⁹ Ma Tébesa, Algéria.

¹⁴⁰ Ma Hedra, Algéria.

¹⁴¹ Szent Ambrus milánói püspök, aki 397. ápr. 4-én halt meg.

¹⁴² A hadijelvény (*signum militare*) a katonai egységek rúdra tűzött jelvénye, amelynek mozgatásával irányították a sereget csata alatt.

hez. A barbárok, akiket Gildo nagy tömegben hívott hadba, a katonák kudarcától elbátortalanodva szétfutottak. Gildo maga is megpróbált elmenekülni és kihajózott a tengerre, de nem sokkal ezután visszahívták Africába, ahol néhány nap múlva megfojtották.

Fennállna a veszélye, hogy – mivel ily nagy csodákról adtunk hírt – szemérmetlen hazugsággal vádoljanak minket, de szavunkat alátámasztja azoknak a tanúsága, akik maguk is jelen voltak: nem történt semmilyen lesvetés, semmilyen megvesztegetés; hetvenezer ellenséget győztek le csaknem harc nélkül; rövid időre elmenekült a legyőzött, nehogy túl sokra vetemedjen a haragvó győztes; messzire került, hogy a testvére ne szerezhessen tudomást a megöléséről, amivel betelt a bosszúja.

Mascezel azonban, a dolgok kedvező kimenetelétől felfuvalkodva, elhanyagolta a szentek közösségét – akikkel korábban Istenért küzdve győzött –, sőt még az egyházat is meg merete szentségteleníteni, és nem habozott onnan embereket elhurcolni. A szentségtörőt elérte a büntetés: ugyanis rövid időn belül egyedül őrá sújtottak le, míg akiket büntetés végett hurcoltatott el a tempomból, élve maradtak és gúnyolódhattak rajta. Így saját magán bizonyította be, hogy az isteni igazságosság mindkét irányba figyel: mikor bízott benne, segíséget kapott, amikor pedig megvetette, meghalt.

CODEX THEODOSIANUS

A *Codex Theodosianus*¹⁴³ több *constitutio*ja is kapcsolatba hozható a Firmus- és Gildo-féle lázadással. Azon kívül, hogy a keletkezés időpontja és a címzettek (a tartomány népe, ill. különböző tisztségviselői) erre utalnak, gyakran a rendelet tartalmából is lehet következtetni. Így tehát a törvénygyűjtemény az egyéb források mellé fontos kiegészítő információkkal szolgál: Firmus esetében elsősorban a felkelés okozta helyzet súlyosságára mutatnak rá a *constitutio*k, míg a 400-as évek elején (már II. Theodosius alatt) keletkezett törvények Gildo tevékenységének utóhatásairól szólnak.

12.12.6

Ugyanazok az Augustusok¹⁴⁴ és Gratianus Augustus, *Claudius proconsul Africaenak*.

¹⁴³ Ehhez l. 7. oldal.

¹⁴⁴ Valentianus és Valens.

A követek, akik *comesi* hivatalunkhoz szükségtelen kívánságokkal és nem méltányolható dolgokkal járultak, a panaszuikkal térjenek vissza saját lovon¹⁴⁵ a *provincia*iba.¹⁴⁶

Treverorum, 369. február 2.

10.10.10

Ugyanazok az Augustusok¹⁴⁷ *Africa provincia* lakosainak.

Az emberi nem ellenségeit az igazságosság parancsára olyannyira üldözzük, hogy megparancsoljuk: az elítélt besúgókat karddal végezzék ki.¹⁴⁸

Mediolanum, 365. február 2.

16.6.1

Imperator Valentinianus és Valens Augustusok Iulianus *proconsul Africae*nak.

Azt a papot, aki a kereszttség szentségét jogtalanul bitorolva megkettőzte, és mindenki közös határozata ellenére ezt a szentséget ismétléssel mocskolta be,¹⁴⁹ a papi hivatalra méltatlannak ítéljük.¹⁵⁰

Treverorum, 373. február 20.

7.1.6

Ugyanazok az Augustusok¹⁵¹ Mauretania Sitifensis lakosainak.

Ha valaki öt évig buzgó fáradtsággal katonai szolgálatot teljesített, bár apja és nagyapja *decurio*ok voltak, akkor saját személyében minden *curialis* kötött-

¹⁴⁵ Vagyis nem a *cursus publicus*t használva.

¹⁴⁶ Feltehetően Firmus sikertelen próbálkozására utal a törvény: követei megpróbálták tisztázni őt a testvérgyilkosság vádjáról, de a császár (egyres források szerint az africai helytartó intrikáinak hatására) nem hallgatta meg őket.

¹⁴⁷ Valentinianus és Valens.

¹⁴⁸ Az africai helytartó, Romanus tevékenységére utal a törvény: korábban konfliktusba keveredett Leptis várossal, de sikerült elérnie, hogy az őt bepanaszoló követeket besúgókká (*delator*) nyilvánítsák és elítéljék. Ez és az ehhez hasonló lépései hozzájárultak a lakosság elégedetlenségének növeléséhez, ami a felkelés kitörésekor Firmus táborának gyors gyarapodásához vezetett.

¹⁴⁹ A törvény a donatistákról szól, akik több zsinat számukra kedvezőtlen döntése miatt (*omnium instituta*) elszakadtak a katolikus egyháztól, és érvénytelennek tekintették az ott kiszolgáltatott kereszttséget – így azt a hozzájuk áttérő keresztényeknek is újra kiszolgáltatták.

¹⁵⁰ Az egyébként vallásilag toleráns Valentinianusnak ez a rendelete arra utal, hogy a császár Firmus támogatóinak tekintette a donatistákat.

¹⁵¹ Valentinianus és Valens. A rendelkezés célja a császári hatalom katonai megerősítése lehetett a térségben.

ség alól felszabadul. 1 Akik pedig más hivatalt láttak el, azokat huszonöt évnyi szolgálat után ajándékozzuk meg hasonló szabadsággal. ÉS A TÖBBI.

Treverorumban, 368/370/373 (?) április 23.

12.1.64

Ugyanazok az Augustusok¹⁵² Mauretania Sitifensis lakosainak.

Senki se vonatkoztassa magára az apja hivatalviselés alóli felmentését, akit régi családi kötelék fűz a *curiá*hoz, és az apja is kétségtelenül bekerült volna a *curiá*ba, ha a fent említett időhatárokon belül megjelent volna a helyén. Ha valaki katona nagyapától és *decurio* apától született, az apja hivatását kövesse.¹⁵³

Treverorum, 368/370/373 (?) április 23.

7.19.1

Imperator Arcadius és Honorius Augustusok Messala *praefectus praetori*ónak.

A *Saturianus*ok összeesküvését, ahogy kellett, fegyverrel számoltuk fel. De néhányan közülük, hogy elkerüljék a fenyegető büntetést, mindenféle rejték helyre vették be magukat. Akik elrejtik őket, tudják meg, hogy a következő büntetésnek teszik ki magukat: azok a birtokok, amelyeken elrejtőztek, a kincstárunk birtokaihoz lesznek csatolva, hacsak nem adják át őket (ti. az itt rejtőzőket) ezen *edictum* hatályba lépése után azonnal a büntetésnek és a törvényeknek. 1 Tudják meg, hogy hasonló feltételek vonatkoznak arra is, aki elrejtett valakit a *Saturianus*ok összeesküvéséhez csatlakozó *Subafransis*ek közül. Tehát ha bárki is a határozat üdvös utasítása ellenére ilyen embert el akar rejtetni, tudja meg, hogy azzal (az emberrel) együtt ugyanolyan bűnösnek számít, és ha olyan személyek, hogy a vagyonuk elkobzásával nem lehet őket megbüntetni, fővesztéssel fognak bűnhődni. 2 Azok se higgyék, hogy megmenekülnek a büntetéstől, akik ezen hatalmas vétkeknek a kitervelőit szó nélkül futni hagyták – bárhol is találták meg őket –, és nem jelentették azonnal nyilvános tanúságtétellel, hogy hol fedezték fel őket. 3 Annak a teljesítését is megparancsoljuk, hogy azokra a földekre, amelyeket korábban az említett rablók birtokoltak, legyenek kiküldve figyelmes *inspector*ok: ezek elsősorban a régi tulajdonosoknak ajánlják fel, hogy műveltessék meg a földeket, ha újra birtokolni akarják azokat, és ne panaszkodjanak a régi munkások elvesztésén, hanem

¹⁵² Valentinianus és Valens.

¹⁵³ Vö. az előző törvénnyel. A katonai szolgálatból fakadó kedvezményeket nyilvánvalóan csak a konkrétan szolgálatot teljesítő személyekre kívánták kiterjeszteni, le származottaik esetén ezt már korlátozni próbálták.

máshonnan hozzanak családokat azoknak a birtokoknak a megművelésére, amelyek – míg ugyanezen rablók¹⁵⁴ kezén voltak – a gondatlanság miatt láthatólag egészen mostanáig terméketlenek voltak. Ha pedig ezt nem ítélnék megfelelőnek, adják át az adó törlesztésére alkalmas birtokosoknak.¹⁵⁵

399. július 20.

7.8.7¹⁵⁶

Ugyanazok az Augustusok¹⁵⁷ Pompeianus *proconsul Africaenak*.

Hogy azokon a birtokokon, melyeket Gildónak, a köz ellenségének, és követőinek javaiból a mi vagyunkhoz csatoltak, nehogy beszállásoltassák magukat vendégként az átutazók, elrendeljük, hogy tudja meg mindegyikük, hogy a birtokosainktól tartsák távol magukat, és ha valamelyikük is az uradalmunkra beszállásolási szándékkal, erőszakosan belép, öt *libra* arany pénzbírság kifizetésére lesz kényszerítve.¹⁵⁸

Mediolanum, 400. június (január ?) 8.

9.42.19

Ugyanazok az Augustusok¹⁵⁹ és Theodosius Augustus Ursicinus *comes sacrarum largitionum*nak.

Azokat a birtokokat, amelyeket Gildónak és követőinek javaiból a mi fenségünk joga ellenére egyes bitorlók eddig visszatartottak, csatolják a mi vagyunkhoz, úgy, hogy ezek (a bitorlók) attól az időtől kezdve, ahogy illetéktelenül visszatartották azokat (a birtokokat), fizessék meg egyszerűen az adóösszeget. Akiiket pedig még október 1-je előtt figyelmeztettek, de mégis vissza

¹⁵⁴ Ti. a korábbi részekben szereplő *Saturianusok* és *Subafrensisek*.

¹⁵⁵ A törvény a Gildo tevékenységének következtében a birtokviszonyokban előállt problémákra utal. A *Saturianusok* és *Subafrensisek* mibenléte vitatott (africai nomád törzsek, *circumcelliók* stb.), de a legnagyobb valószínűséggel azokat a szegényebb népelemeket illették ezzel a névvel, akik a Gildo által elűzött *colonusok* helyébe telepedtek. Az ő bukása után természetesen nem szívesen adták vissza birtokaikat az eredeti tulajdonosoknak, és – mint Gildo követői – lázadóknak számítottak, ezért kellett szigorú intézkedéseket hozni ellenük. Az is nyilvánvaló, hogy a birtokviszonyok több mint tíz évig tartó felforgatása és a háború pusztításai után a valódi tulajdonosok számára sem volt könnyű a visszatérés.

¹⁵⁶ Vö. 7.8.9-cs törvény.

¹⁵⁷ Arcadius és Honorius.

¹⁵⁸ A határozat értelme, hogy a császári kincstár igyekezett védeni a saját bérlőit, természetesen a tőlük beszedett adóösszeg miatt.

¹⁵⁹ Arcadius és Honorius.

akarták tartani a birtokokat, tudják meg, hogy kétszeres adót kell befizetniük, és kétszeres terményjáradékot kell adniuk.¹⁶⁰

Ravenna, 405. április 20.

7.8.9

Imperator Honorius és Theodosius Augustusok Sapidianusnak.

Bár legutóbb megparancsoltuk, hogy öt *libra* arany büntetés terhe mellett legyenek mentesek a beszállásolástól azok a birtokok, amelyek Gildo javaiból a kincstárunk tulajdonába kerültek, most azt is előírjuk, hogy minden uradalomtól, amely ugyanezen jogon került hozzánk – bármely településhez tartozzon is –, tartsák távol a beszállásolást kérőket, hogy könnyebben lehessen bérlőket találni. Ha tehát valaki a parancsunkat megszegi, büntetést fogunk kiírni rá.¹⁶¹

Karthágó, 409. augusztus 6.

9.40.19

Imperator Honorius és Theodosius Augustusok Donatus *proconsul Africaenae*nak.

Gildo követőit tartóztassák le és büntessék vagyonelkobzással.¹⁶²

408. november 11.

¹⁶⁰ Hogy Gildo elkobzott birtokairól még a lázadás leverése után hét évvel is külön határozatot kellett hozni, arra utal, hogy a császári hatalom csak lassan nyerte vissza a tartomány feletti teljes ellenőrzést.

¹⁶¹ Vö. 7.8.7.

¹⁶² Szintén a császári hatalom gyengeségére utal, hogy a lázadókkal való végső leszámolásra csak tíz évvel a legyőzésük után került sor.

Egyiptomi szerzetesség a 4. században¹⁶³

BEVEZETÉS

*Euagrios élete*¹⁶⁴

A pontosi Euagrios életének elsődleges forrása Palladios¹⁶⁵ *Historia Lausiaca* című művének 38. fejezete. A *Historia Monachorum in Aegypto* görög nyelven írt változata csak néhány sorban említi Euagriost, míg a Rufinus által készített latin fordítás bővebben szól róla. Ezt a két forrást használják az 5. századi történetírók: Sókratés és Sózomenos, akik az általuk ismert euagriosi művek listájával egészítik ki leírásukat. A később létrejött *apophthegma*-gyűjtemények¹⁶⁶ Euagriosára a remete halála után kitört origenista vita árnya vetül, így megfelelő szemszögből érdemes azokhoz közelíteni. Emellett magának Euagriosnak a művei adnak útmutatást életrajzával kapcsolatban.

Euagrios Pontikos 345 körül született a kis-ázsiai Ibora városában. A város lakói és a család feltehetően jó kapcsolatot ápoltak a helyi egyházak vezetőivel és tagjaival, többek között Nagy Szent Basileiosszal és az Annisában létrehozott szerzetesközösségével. Az ifjú Euagrios valószínűleg a Lykos folyó menti Neokaisareia városában tanult, ahol széleskörű műveltségre tett szert a grammatika, retorika, orvostudomány terén. Tiszta, majdnem klasszikus görög nyelvet használ írásaiban. Jól ismerte elődeinek és korának filozófiáját: Platón, Aristotelés és a sztoikus iskola tanítását, az alexandriai teológusok (Didymos, Kelemen, Órigenés) nézeteit. A 370-es években szorosabban is csatlakozott Basileios köréhez, hiszen Palladios állítása szerint¹⁶⁷ a híres kaisareiai püspök avatta be őt az olvasó egyházi rangba. 379. január 1-jén meghalt Basileios, nazianzosi Gergelyt pedig a konstantinápolyi orthodox közösség meghívta a fővárosba a nikaiai hit védelmére.¹⁶⁸ A császárváros teológiai vitáktól forronzott, a belülről is megosztott orthodox közösség élére érkező Gergelynek emel-

¹⁶³ Fordította, a jegyzeteket és a bevezetőt írta: BARA PÉTER.

¹⁶⁴ GUILLAUMONT 2004, 24–64; CASIDAY 2006, 4–22; BAÁN 2006, 11–22.

¹⁶⁵ BUTLER 2004, 1–10.

¹⁶⁶ A sivatagi remetéket tanácsért felkeresők „igét” (λόγος, λόγιον, ῥήμα, *logos, logion; rhéma*) kértek, amiket később gyűjteményekbe lejegyezve *apophthegmának* (ἀποφθεγμα) neveztek. Ez a műfaj tartalmazza a kért ige elmondásának körülményeit is a jobb érthetőség kedvéért, ÖREGEK 2010, p. 13–16.

¹⁶⁷ HL. 38.2.

¹⁶⁸ VANYÓ 1980, 598.

lett az Antiocheiát megosztó szakadás rendezése, illetve az appolinarista eretnekség ellen való ténykedés is feladatai közé tartozott. Ebbe a környezetbe érkezett a mestert kereső Euagrios, akit Gergely segítői közé vett, diakónussá szentelt.¹⁶⁹ A fiatal pontoszi segíthetett a teológiai beszédek létrehozásában, mesterének hatása látszik a Szentháromságról alkotott nézetein.¹⁷⁰ Gergely elnökölt a 381 májusában Theodosius által elindított egyetemes zsinaton, ám vezetői posztját el kellett hagynia a „soha el nem foglalt sasimai püspökség”¹⁷¹ miatt. Utóda a katekumenátust éppen csak befejezett Nektarios lett, aki teológiailag teljesen képzetlen volt, s így alkalmatlan a zsinat vezetésére, hacsak nem kerül mellé segédként az ifjú pontoszi diakónus. Euagrios fiatalos hévvel vetette magát a viták küzdelmébe, melyekből ékesszólása és csiszolt vitázó képessége folytán győztesként került ki. Elegáns ruhákban járt,¹⁷² sikeres szónok volt, ami az elit rétegeiben elismerést, a hölgyek körében pedig nagy csodálatot váltott ki. Utóbbi következtében kölcsönös szerelemre lobbant – ahogyan maga mondta el később Palladiosnak¹⁷³ – a város *praefectus*ának feleségével. A fiatal egyházi igyekezett tisztán megőrizni lelkiismeretét, egyszerűsmind nem válni az eretnek között neveltség tárgyává. Nehéz helyzetéből egy álom mentette meg, aminek hatására Jeruzsálembe hajózott, Sózomenos tanúsága szerint azért, hogy szerzetes legyen.¹⁷⁴ 382 telén, vagy korra tavasszal érkezett a városba, majd idősebb Melánia vendégszeretetét élvezte, aki nagy vágyonát felhasználva 375-ben az Olajfák hegyén női kolostort alapított, amely mellett 380 körül aquileiai Rufinus vezetésével férfiak számára nyílt *monastérion*.¹⁷⁵ A nagyvárosi sürgés-forgás közelsége ismét előhozta Euagrios „világias oldalát”. Elegánsan öltözködött, lelkiismerete mégsem volt nyugodt.¹⁷⁶ Hosszan tartó betegségbe esett, gyakran magas láz kínozta majdnem hat hónapra keresztül, míg végül Melánia tanácsára a remete életmód¹⁷⁷ mellett döntött. 383 Húsvétján Rufinus kezéből megkapta a szerzetesi ruhát,¹⁷⁸ s lemondott

¹⁶⁹ HL 38.2.

¹⁷⁰ Euagrios egész élete során jelentős elemeket őriz meg a kappadókiai teológiából. Részletesen l. GENDLE 1985, 373–378.

¹⁷¹ VANYÓ 1980, 599.

¹⁷² Ahogy Sózomenos hangsúlyozza: HE 6.30, PG 67.1384 C.

¹⁷³ HL 38.3.

¹⁷⁴ PG 67.1385 A.

¹⁷⁵ ŠPIDLIK 2009, 75–82; 156–164). A korszakban a *monastérion* szóval találkozhatunk mind a kolostorok, mind a remeték celláinak jelölésére, NDPAC c. 3332.

¹⁷⁶ HL 38.8.

¹⁷⁷ Μονήρης βίος (*monérés bios*).

¹⁷⁸ L. Ep. 22.

minden vagyonáról. Ezt követően „elhagyta a várost, hogy az egyiptomi Nitria hegyéhez utazzon”.¹⁷⁹ Ott a kor szokásának megfelelően¹⁸⁰ mint kezdő szerzetes bevezető éveit töltötte 383 és 385 között. Euagrios szercsencsés időben érkezett, mivel megismerhette a remeték második nemzedékének nagyjait. Nitriából többször látogathatta meg a skéthisi szerzetestelep alapítóját: egyiptomi (Nagy) Makariost, akit „választott edényének” tart. Felkészülve a keményebb testi-lelki megpróbáltatásokra költözött be a belső sivatagba: Kelliába, ahol még 14 évet töltött, az első időben a városinak, vagy alexandriainak nevezett Makarios lelki atyásága alatt. Euagrios aszketikus gyakorlatokkal, munkával, a Szentírás tanulmányozásával töltötte mindennapjait. Naponta egyszer evett egy font kenyeret egy kis olajjal.¹⁸¹ Makarios vezetése mellett az esztendők múlásával a pontosi is *abbává*¹⁸² ért, akit egyre többen kerestek fel. Elvonult életének fontos részét alkotta a vendégek fogadása, akik egyfajta kört alakítottak ki körülötte. Ezek egyrészt tanítványaiból álltak: ilyen volt Palladios, vagy a később a Nyugatot a keleti szerzetesek tanításával megismertető Cassianus. Több más remete is érkezett hozzá lelki élményeik megvitatása és barátságuk ápolása céljából. A tanítványok és barátok *milieuje* az, amiben a pontosi diakónus gondolatai első körben megvitatásra kerülnek, formát nyernek. Kelliai tartózkodása alatt fejti ki teológiai működésének nagy részét. A szerzetesi hagyomány és saját tapasztalatai alapján igyekszik rendszerbe foglalni a remeték Istenhez vezető útját.¹⁸³ Euagrios jelentősége abban áll, hogy igen pontos leírást ad az addig szóban átadott tanításról és élettapasztalatról. Szentírás-értelmezését¹⁸⁴ a szerzetesi élet szolgálatába állítja; a szentírási és filozófiai hagyományra támaszkodva külön felosztást dolgoz ki az anakhórétát (*ἀναχωρητής*, *anachórétés*) támadó démoni gondolatok leírásakor.¹⁸⁵ Külön műfajt az *antirrhésist*¹⁸⁶ (*ἀντίρρησις*, ellentmondás, replika, felelet) dolgoz ki a gondolatok elleni csatáiban. A kemény aszkézis, böjt és virrasztás fokozatosan kikezdte érzékeny szervezetét, élete utolsó éveiben a kenyeret főtt zöldséggel és le-

¹⁷⁹ HL 38.9.7.

¹⁸⁰ BAÁN 2005, 11–12; GUILLAUMONT 1977, 189.

¹⁸¹ HL 38, 10: Három hónap alatt fogyasztott el 1 *sextarius* (0,55 l) olajat.

¹⁸² Az „öreg” – arám kifejezéssel élve *abba*, görögül γέρον (*gerón*) – feladata bevezetni a kezdő szerzetest a sivatagi élet lelki-, és testi kérdéseibe, GOULD 2002, 26–42.

¹⁸³ *Pr., Gn., KG., Rer. mon., Sk., Eul.*

¹⁸⁴ *Schol. in Ps., Schol. in Prov., Schol. in Eccl., Schol. in Lc.*

¹⁸⁵ *Mal. cog., O. sp.*

¹⁸⁶ *Ant.*

vessel helyettesítette. 399 Vízkeresztjén halt meg, saját bevallása szerint úgy, hogy „már harmadik éve semmilyen testi vágy nem gyötörte”.¹⁸⁷

Euagrios Pontikos tanítása

Gondosan egymásra rakott kövekből álló épület,¹⁸⁸ vagy egy páncélke-ménységű merev alkotmány?¹⁸⁹ Euagrios rendszere egy hosszú utazás leírása,¹⁹⁰ mely az isteni teremtő aktusánál veszi kezdetét, s az embernek a háromszemélyű Istennel való újabb találkozásáig tart. Euagrios¹⁹¹ Órigenést követve azt tanítja, hogy Isten szellemi lényeket (λογικά, *logika*) teremtett, melyek tiszta értelmekként (νοῦς, *mus*) léteztek, létük célja pedig a Szentháromság lényegi egységként való megismerése¹⁹² volt. Ezek egymással egyenlő lények, melyek Isten ismeretéből és az ő szemléléséből egyenlő mértékben részesedtek. A Teremtőtől kapott szabad akarat révén azonban hanyaggá váltak ebben a szemlélődésben, ami miatt elbukva elvesztették ezt a Szentháromsággal való egységet és Isten lényegi ismeretét. Ez a teremtés eredeti rendjének szét-hullása, amihez képest a létrejött állapot másodlagos.¹⁹³ Aszerint, hogy mennyire voltak hanyagok ezek a szellemi lények, bukásuk mértéke is különböző, illetve az azzal létrejött létállapot is. Eszerint léteznek angyalok, emberek és démonok, mely rendek közül a démonok jutottak a legmélyebb, legtudatlanabb állapotba. Ezek az osztályok működésükben különböznek:

„Az értelmes természet, mely az ég alatt van, három osztályra oszlik: az elsőbe azok tartoznak, akik harcolnak, a másodikba azok, akik segítik őket a harcban, a harmadikba pedig azok, akik támadják azokat, akik harcolnak, és elszántan

¹⁸⁷ HL. 38.12.

¹⁸⁸ BAÁN 2006, 22.

¹⁸⁹ [Euagrios] has brought the loose flowing and changing system of Origen to a final, mathematically exact precision. In doing this, he has sacrificed Origen's versatile thought to an iron-clad system, BALTHASAR 1965, 184.

¹⁹⁰ A teljes út alapos áttekintése: GUILLAUMONT 2004, 337–404; BAÁN 2006, 23–28; DRISCOLL 2005, 11–94.

¹⁹¹ BAÁN 2006, 23–25.

¹⁹² KG. 1.89.

¹⁹³ Fontos megjegyezni, hogy – bár a jelen leírás is él az idő fogalmával – Euagrios hangsúlyozza, hogy a nevek, tér és idő elveszítik létjogosultságukat, amikor az értelem és Isten kapcsolatáról van szó. Euagrios nem beszél az „első teremtés” utáni „másodlagos teremtésről”, hanem a bukás után létrejött „másodlagos létezőről”, mellyel azt akarja mondani, hogy az ember jelenlegi állapota másodlagos, alacsonyabb szintű, mint teremtésekor (KG. 1.50, 1.52, 1.61, 2.64); BAÁN 2006, 25.

indítanak és vezetnek ellenük csatát. Akik harcolnak, azok az emberek, akik segítik őket, azok Isten angyalai, ellenségeik pedig a tisztátalan démonok.”¹⁹⁴

A bukás következtében a *nus* új keretben létezik tovább.¹⁹⁵ Vastag¹⁹⁶ lesz, bár megőrzi korábbi tisztán szellemi állapotát, olyan létező, mely csak Isten által megragadható,¹⁹⁷ illetve, amely képes arra, hogy közvetlenül kapcsolódjon teremtőjéhez, nem csak egyszerű párbeszédben, hanem közvetlen egységben. Euagrios Órigenést követve ezért nevezi a lélek szemének.¹⁹⁸ Amikor a gyakorlati lét szintjére ér, kinyílik és befogadja a lelket (*ψυχή, psyché*), de nem válik annak részévé. Úgy képzelhető el, mint a lélek függeléke, vagy kinövése; kapcsolatuk viszont olyan szoros, hogy amikor a *nus* visszatér Istenhez, a lélek vele tart.¹⁹⁹ A *nus* az euagriosi terminológiában egyszerre jelenti tehát a lélek valamilyen függelékét, vagy képességét, illetve magát az illető személyt, azt a létezőt, amelynek a lélek és a test (*σῶμα, sóma*) alacsonyabb fokú létezői.

A lélek három részből áll.²⁰⁰ értelmes rész (*ἡγεμονικόν, ἡγεμών; hegemonikon, hegemon*), haragvó rész (*θυμός, θυμικόν; thymos, thymikon*) és vágyódó rész (*ἐπιθυμία, epithymia*). A haragvó és vágyódó rész együtt alkotják a lélek szenvedélyes felét. A három lélekrészt érintő kísértések különfélék, illetve a megfelelő bűnöktől megtisztulva a megfelelő erény születik meg bennük, hogy így természetüknek megfelelően működve a *nust* az Isten jobb megismerésére segítsék.

A test a materiális világban való lét eszköze, egy létra, mely hasonlóan a teremtett világhoz jó, és azért teremtette Isten, hogy a *nus* ismét Alkotójára lelhessen. Bizonyos helyeken úgy beszél róla Euagrios, hogy két része van, melyből a felső kapcsolódik a lélekhez. Az igazi emberi lét szerves része és

¹⁹⁴ *Ant.* 29, FRANKENBERG p. 472. A fordítás PESTHY MONIKA munkája, PESTHY 2005, 276.

¹⁹⁵ O'LAUGHLIN 1988, 364–367; BAÁN 2010, 188–193.

¹⁹⁶ *KG.* 4.6.

¹⁹⁷ *Pr.* 47.

¹⁹⁸ Euagriosnál ugyanis az egység az ismeret lévén jön létre, amely kapcsolatban van a látással, sőt annak szinonimája. L. *Schol. in Ps.* 68.29 (*PG* 12.1518).

¹⁹⁹ *KG.* 2.29.

²⁰⁰ *Pr.* 89.

fémjelzője²⁰¹ a test, amiért hálásak lehetünk.²⁰² Ez tehát a három részből álló ember euagriusi modellje.²⁰³

Isten²⁰⁴ nem hagyja magára bukott teremtményeit, hanem ez az új állapot a gondviselés eszköze. Euagrius a *krisis* (κρίσις, „ítélet”) szóval írja le a testek és világok létrejöttét, a *pronoia* (πρόνοια, „gondviselés”) szóval pedig Isten visszaalakító tervét. A testben és lélekben élő *nus* új állapota feltétele a hanyagság folytán elvesztett tudáshoz és a Szentháromsággal való egységhez való visszatérésnek.

Az Istenhez vezető utat,²⁰⁵ melyen a kereszténységet, „a Mi Megváltó Krisztusunk tanítását”²⁰⁶ érti, a pontosi diakónus a hagyományos filozófiai felosztást (etika, természetfilozófia, teória) követve *praktikére* (πρακτική), *physikére* (φυσική) és *theologikére* (θεολογική) osztja. Ez a felosztás szorosan kapcsolódik a vázolt emberképhez, ugyanis más névvel nevezve az út részeit a *praktiké* és a *gnóstiké* (γνώστική) (a *gnóstiké* magába foglalja a *physikét* és a *theologikét*). A *praktiké*, vagyis a gyakorlat során a lélek szenvedélyes része tisztul meg, a *gnóstiké* (*gnósis*, γνώσις, „tudás”) pedig azt a folyamatot írja le, mely alatt a lélek értelmes része (*hégemonikon*) a szemlélődés révén újra szert tesz az ismeretre. A keresztény lét során a hívő azért küzd, hogy szenvedélyes lélekrészét megtisztítsa az azokat beszennyező bűnöktől, helyüket erények vegyék át; az értelmes lélekrészt pedig a tudatlanságtól, aminek helyét ismeret tölti be. A gyakorlat során létrejövő állapot az *apatheia* (ἀπάθεια, „a szenvedélyektől való mentesség”), ami elviekben előfeltétele a tudás megszerzésének, valamint a gnosztikus útra lépésnek. Ennek a két szakasznak a viszonya a valóságban két, egymás mellett futó spirál képével írható le, vagyis a két út párhuzamosan halad. Az *apatheia*, vagyis az az állapot, amikor a lélek szenvedélyektől nem zavarva a szeretetre tud koncentrálni, majd lelki szemével, a *nusszal* az imádságban Istenre figyel, nem valósítható meg a szenvedélyek és a szerzetesre törő gondolatok megfelelő kezelése nélkül. A *praktikét* a szerzetesnek egész életében gyakorolnia kell, habár egyértelműen előrehalad ezen az úton, s többször eléri a zavartalanság állapotát. Más módon közelíti a kér-

²⁰¹ KG. 1.4, 1.11, 1.58, 1.63, 3.29.

²⁰² KG. 3.53, 4.60, 4.62, 4.76, 6.75; Pr. 29.

²⁰³ Megjegyzendő, hogy az antikvitásban több antropológiai modell volt használatban, s azt figyelhetjük meg, hogy a fent vázolt, Platónra visszavezethető hármasság legmagasabb rendű részének elnevezésére a *nus* és a *pneuma* (πνεύμα) szavakat egyaránt használják, BAÁN 2010, 191.

²⁰⁴ BAÁN 2006, 25.

²⁰⁵ DRISCOLL 2003, 9–11; BAÁN 2006, 25–28.

²⁰⁶ Pr. 1.

dést, de segíthet megértésében a *Pr.* 87. fejezete: „a szenvedélyek teljesen megszűnnek majd, a tudatlanságról viszont azt mondják, hogy egy részének vannak határai, más része viszont határtalan.”²⁰⁷

Az *apatheia* teszi lehetővé a *gnóstiké* két szintjét: a *physikét* és *theologikét*. A *physiké* a természetes szemléldést (φυσικὴ θεωρία, *physiké theória*, vagy más szóval θεωρία τῶν γεγονότων, *theória tón gegontón*: „a létezők szemlélése”) jelenti. Ezt nevezi Euagrios a „mennyeik országának”.²⁰⁸ Ennek során az imában a szerzetes elkezdi megérteni a világot teremtő és mozgató okokat (λόγοι, *logoi*), a természeti létezők lényegét. Ezek a *logosok* mintegy útjelzőkként vezetik a *nust* Isten mélyebb ismeretére.²⁰⁹ A testi létezőkben, a világokban és korszakokban felfedezett *logosok* (az ítélet, illetve a Gondviselés *logosai*) egy új világot tárnak fel a szerzetes előtt, mely a valóság érzékekkel felfogható tartományán túl van.²¹⁰ Ezek is saját *logosokkal* rendelkeznek és felfedezésre várnak. Ennek az anyagtalan világnak a *logosai* arra vezetnek az utazó értelmet, hogy felfedezze önmaga teremtett és immateriális voltát, saját istenképiségét.²¹¹ Ez képessé tesz a Szentháromság szemlélésére,²¹² vagyis a *theologiára*. Ez Isten szeretetben történő, eredeti, lényeg szerinti, egységes és anyagtalan ismeret. „Ebben az állapotban a test, lélek és értelem különbsége megszűnik, s visszaáll az eredeti, tökéletes egység.”²¹³ Ez az *Isten országa*²¹⁴ az euagriosi terminológiában, s egyúttal az utazás vége.

Az antik filozófiai hagyománytól nem idegen az ilyesfajta lelki utazás leírása, Porphyrios mesterének, Plótinოსnak munkáit a lelki fejlődés szempontjából rendezte sorba. Euagrios műveit is akkor lehet helyesen értelmezni, ha azokat a megfelelő sorrendben olvassa a lelki fejlődés illeszkedő szintjén álló olvasó.²¹⁵ Maga adja meg három művének a *Practicus*nak, a *Gnosticus*nak és a *Cephalalaia Gnosticának* (Gnosztikus fejezetek) sorrendjét.²¹⁶

²⁰⁷ Saját fordítás.

²⁰⁸ *Pr.* 2: Βασιλεία οὐρανῶν (*Basileia uranón*).

²⁰⁹ *KG.* 3.57, 6.2.

²¹⁰ *KG.* 1.44–45, 2.10.

²¹¹ A szemléldés eddigi részét nevezhetjük Euagrioszt követve *másodlagos szemléldésnek*, amennyiben az értelem a *logosokat* a teremtett világ második, bukás utáni állapotából meríti (*KG.* 2.20, 3.26).

²¹² *KG.* 2.23, 2.35, 3.17, 3.19, 3.21, 4.84, 4.86, 5.12, 6.75.

²¹³ *Ep. Mel.* 5; *KG.* 3.15; BAÁN 2006, 28.

²¹⁴ *Pr.* 3: Βασιλεία Θεοῦ (*Basileia Theu*).

²¹⁵ JEREMY DRISCOLL részletesen tárgyalja a lelki fejlődés stációit a művek, illetve a konkrét személy fejlődése szempontjából: DRISCOLL 2005, 11–93.

²¹⁶ *Pr.* prológus 9.

„a gyakorlati életre vonatkozó részt száz, a gnosztikusra vonatkozót pedig hat-
százon felül ötven szentenciába tömörítettük és osztottuk fel. Bizonyos taní-
tásokat rejtélyessé, másokat homályossá tettünk, hogy a szent dolgokat ne adjuk
a kutyáknak, és a gyöngyöket ne vessük a sertések elé. Ugyanakkor mind nyil-
vánvalóvá lesz azoknak, akik nyomába szegődnek.”

Amikor az *Eulogioshoz* írott levél részleteit kezünkbe vesszük, hasonló
módon kell olvasnunk. Egy olyan személyhez íródott, aki a lelki fejlődés adott
szintjén volt, s azzal a kéréssel fordult Euagriushoz, hogy, miután feltárta neki
nehézségeit és küzdelmeit, segítse őt tanácsaival.

*Az Eulogioshoz írt traktátus*²¹⁷

Az *Eulogioshoz* írt traktátus Euagrios kevésbé ismert művei közé tartozik,
annak ellenére, hogy a görög nyelven ránk hagyományozott szövegei közül ez
az egyik leghosszabb. Több görög nyelvű kéziratban ankyrai Nilos neve alatt
jutott el hozzánk, ám a legfontosabb négy görög kézirat, a szír Euagrios-*cor-
pus*, illetve az arab nyelven ránk maradt euagriosi hagyomány is a pontosi dia-
kónus szerzőségét erősítik meg. Ehhez járul még az egyértelműen euagriosi
nyelvezet, a gondolatok rá jellemző elemzése, a csüggedtség (*ἀκηδία*, *akédia*)
démonának sajátos leírása, valamint az, hogy utolsó sora megegyezik az *Egy
szűzhöz*²¹⁸ írt mű utolsó soraival. Ma már általánosan elfogadott tény Euagrios
szerzősége.

A görög szöveg egy hosszabb és egy rövidebb változatban maradt ránk. A
rövidebb változat (A) egy csonkított formáját találjuk MIGNE *Patrologia Grae-
cá*jában (PG 79.1093–1149), mely feltehetően nem tükrözi az eredeti szöve-
get.²¹⁹ A hosszabb változat (B) az örmény és szír kéziratokban található meg,
valamint két görög kéziratban: Athos, Lavra Γ 93 (Athous 333), fols. 272r–
295v; illetve Paris gr. 1188, fols. 103v–125v. A jelen fordítás ROBERT E. SIN-
KEWICZ kiadása alapján készült,²²⁰ mely a hosszabb szöveget igyekezett re-
konstruálni főként a Lavra Γ 93-as kéziratra támaszkodva. A kiadásokban há-
rom fajta számozás található: SUARESIUS²²¹ arab számokkal szedett fejezet-
számai, melyek a szöveg tartalmát nem követik; a MIGNE-féle számozás; illetve

²¹⁷ SINKEWICZ 2006, 12–27; GUILLAUMONT 2004, 119–120.

²¹⁸ *Virg.*

²¹⁹ Ahogyan ezt J. MUYLDERMANS megállapította, hiszen a PG szövege egyetlen
ciprusi eredetű kéziraatra megy vissza: *Ottobonianus graecus* 25, fols. 165v–184r; SIN-
KEWICZ 2006, 12–13.

²²⁰ SINKEWICZ 2006, 310–333.

²²¹ J. M. SUARESIUS (ed.). *Sancti Patris nostri Nili Abbatis Tractatus seu Opuscula*.
ed. J. M. SUARESIUS. Roma 1673, 408–450.

SINKEWICZÉ, aki a SUARESIUS-féle kiadás beosztását a szöveg tartalmához igazította. Jelen fordításban a MIGNE-, illetve a SINKEWICZ-féle számozást követjük.

Eulogios személye nehezen meghatározható.²²² A szöveg alapján annyi megállapítható, hogy egy szerzetesről van szó, aki Euagrioshoz hasonlóan fél-anakhóréta életmódot folytat. Nehéz küzdelmet vív különösen a gőg és a paráznaság gondolataival. Elért bizonyos lelki eredményeket, amelyekhez való helyes hozzáállásra bátorítja Euagrios. Választ igyekszik adni a pontosi arra is, hogy hogyan tudja elviselni a sivatagi létet és a család elhagyását, illetve, hogy hogyan élhet minél nagyobb egységben szerzetestestvéreivel. Euagrios a mindennapi teendőikkel kapcsolatban (kézi munka, ima, zoltározás) is igyekszik segítséget nyújtani Eulogiosnak.

A mű datálása azon szövegrészletre támaszkodik (c. 27, 1128D–1129B), melyben egy *apophthegmát* találunk „a szent püspöktől, Epiphaniostól”, aki a ciprusi egyházat irányította. Ennek értelmében a szöveg 394 előtt keletkezett.

RÉSZLETEK AZ EULOGIOSHOZ ÍRT LEVÉLBŐL

Prológos

1 Akik az aszkézis fáradsága révén az égi országot²²³ lakják, nem hasukra és a mulandó javakkal való törődésre fordítják figyelmüket [1096A], mint azok, akik saját hasznuk miatt imádkozva az „istenfélelmet jövedelemforrásnak tekintik” (1Tim 6.5), hanem értelmi látással²²⁴ az őket tápláló magasságos fényből részesülnek, mint azok a testetlenek, kiket körülragyog az isteni dicső-

²²² A. GUILLAUMONT több javaslattal áll elő, GUILLAUMONT 2004, 119–120.

²²³ Οὐρανίος χώρος (*uranios chóros*) vagyis „égi vidék”: az euagriosi terminológiában egyenértékű az „égi királysággal”, mely a *Pr.* 2 szerint: „a lélek szenvedélyektől való mentessége a létezők igaz ismeretével.” (ford. KAPITÁNY GY.), SINKEWICZ 2003, 235.

²²⁴ Itt Euagrios a gnosztikus létszintre (I. Bevezetés) utal. Ebből a szövegrészletből is kiderül, hogy Euagrios számára az aszkézis, illetve a szerzetesi lét célja: Istent látni, vele egyesülni. Egész felépített rendszere erre irányul. Az „értelmi látás” (νοερά όράσις, *noera horasis*) az értelemre (νοῦς, *nus*) vonatkozik. Euagrios antropológiájában a *nus* a lélekhez (ψυχή, *psyché*) kapcsolódik, annak mintegy szeme, ami alkalmassá teszi az isteni dolgok, sőt magának Istennek szemlélésére. Ez a szemlélés Isten egyre mélyebb megismerését jelenti: „Τὸ δὲ ἰδεῖν Θεόν, τὸ γνῶσεως τῆς αὐτοῦ ἔστι” azaz „Isten látása az ő ismerete” *Schol. in Ps.* 68.29 (PG 12.1518), BAÁN 2010, 188.

ség fénye. Tehát te magad is, Eulogios, mint az erényekbe²²⁵ beavatott személy, kinek értelmi részét a mennyei ragyogás táplálja, gondolataid²²⁶ összegyűjtésével testiséged terhét vedd le,²²⁷ tudván azt, hogy a test anyaga a gondolatok táplálója. Miközben gondolataid mesterkedését aszketikus gyakorlatokkal kényszerítetted rendre, engem választasz ki,²²⁸ hogy a test elleni tetteidnek szóbeli se-

²²⁵ Az erény (ἀρετή, *areté*) fogalmának értelmezése Aristotelésre, a sztoikus iskolára, illetve Platónra megy vissza. Alexandriai Philón társítja össze Aristotelés és a sztoikusok fogalmát a bibliai erény-fogalommal. A sztoikus tanítás szerint az erény az egyetlen jó dolog, mely révén az ember képes legyőzni hibáit, szenvedélyeit, lelki gyengeségeit. Tanításukban fontos szerepet játszik a szenvedélyek nélküli állapot (*apatheia*) elérése, melyhez az erények gyakorlásán keresztül vezet az út. Aristotelés szerint az erény az ideális középpontban áll, vagy a középúton található a szélsőségek között. Platónnál a négy sarkalatos erény az ember helyes működése szempontjából alapvető: a bölcsesség tökéletesíti az ember gondolkodó részét (Euagrios is átveszi a platóni antropológiát, l. részletesen a Bevezetésben), a bátorság megedzi a haragos lélekrészt, a mértékletesség a vágyakozó lélekrészt, az igazságosság pedig a már birtokolt erények harmóniájáért felel. Az erényt teljesen keresztény tartalommal Origenés tölti meg, aki Krisztussal azonosítja: Ő az Igazság, Bölcsesség, Igazságosság. Szerinte az ember nem maga az erény, ahogyan Krisztus, hanem az ő követése, illetve az ő képének az emberi bensőben való tökéletesítése útján birtokolhatja az erényeket, *NDPAC* c. 3599–3600.

²²⁶ Λογισμός (*logismos*): rossz gondolat, amivel a szerzetes küzd. Nem minden gondolat rossz (*KG*. 6.83) *Pr*. 48: „A világiak ellen a démonok inkább az anyagi dolgok révén harcolnak, a szerzetesek ellen azonban legtöbbször bűnös gondolatokkal, mert a pusztaságban hijával vannak az anyagiaknak.” Euagrios nyolc alapvető rossz gondolatot különít el (*Pr*. 6): falánkság, paráznaság, kapzsiság, szomorúság, harag, csüggedés, hiúság és gőg. Az első három a vágyakozó lélekrészhez kötődik, a szomorúság és a harag az indulatos lélekrészt támadják, a csüggedtség (ἀκηδία, *akédia*) egyszerre támadja mindkettőt, míg az utolsó két gondolat nem kötődik egy adott lélekrészhez sem, *BAÁN* 2006, 26.

²²⁷ A test az euagriosi rendszerben a Gondviselés eszköze jó, nem ördögi létrész, sőt az igazi emberi lét fémjelzője, melyért hálások lehetünk (l. több helyütt: *KG*. 3.53, 4.60, 4.62, 4.76, 6.75; *Pr*. 29), O’LAUGHLIN 1988, 366–367. A test akkor jelent terhet, ha a rossz gondolatok eszközévé válik, s nem Isten által neki szánt feladatát látja el, *BAÁN* 2010, 128.

²²⁸ Eulogios Euagriostól kér tanácsot mint idősebbtől kérdéseire. Az „öreg”, arám kifejezéssel élve *abba*, görögül γέρον (*gerón*) feladata bevezetni a kezdő szerzetest a sivatagi élet lelki-, és testi kérdéseibe. Általában ez azt jelenti, hogy a kezdő az öreghez költözik, közelében lakik, és elfogadja tanácsait. Ezek a tanácsok, intések a kezdő remete számára magának Istennek a szavait jelentik a sivatagi hagyomány egyértelmű konszenzusa alapján, melyet az újoncnak feltétlenül követnie kell. A megfelelő *gerón* megválasztása személyes intuíció alapján történik; a tanítvány úgy bizonyosodik meg választásának helyességéről, hogy az első találkozáskor segítséget kér az *abbától*, aki rögtön, lényegében bármilyen előismeret nélkül, kettejük találkozásának és közösségének imádságos, így az isteni jelenléttől áthatott légkörében akár egyetlen mondattal rátapint a

gítóje legyen. Ha nem lenne merész dolog megtagadni a szeretet parancsát, visszautasítanám ezt a nyílttengeri utat. Mivel azonban inkább engedelmeskedni kell azoknak, akik velünk megegyező lelkületűek, s nem ellenállni nekik, légy mellettem az Istenhez tartozó dolgokban, hogy [1096B] megadassék a szó, mikor szólásra nyitom a számat,²²⁹ és én is melletted leszek az engedelmesség dolgában, hogy betakaríthasd az elvetett magokból kikelő termést.²³⁰

Önkéntes száműzetés

2 Az első a ragyogó versenypályák közül a hazátlanság,²³¹ különösképpen amikor valaki egyedül vonul ebbe a száműzetésbe²³² hazáját, hozzátartozóit, vagyonát, akár egy versenyző,²³³ maga mögött hagyva. Így ugyanis, mivel a

hozzá érkező lelki szükségletére, GOULD 2002, 26–42; ÖREGÉK 2010, p. 13–15; REGNAULT 2004, 135–139. Euagrios és Eulogios kapcsolata sajátos, hiszen távolságuk miatt levélben történik a tanácsadás.

²²⁹ Vö. Ef 6.19.

²³⁰ Euagrios jól láthatóan követi a sivatagi hagyományt. Az *Apophthegmata Patrum* tanúsága szerint Törpe János elvonult egy skéthisi öreghez és nála maradt. Az *abba* egy száraz botot szürt a földbe, amit Jánosnak öntöznie kellett. A fa három év múlva termést hozott, mire az öreg elvitte a közösségi istentiszteletre és az mondta: „Vegyétek az egytől az engedelmesség gyümölcseit!”, ÖREGÉK 2010, p.141, 316.

²³¹ A világból való kivonulás értelemben. A fogalom alapja Jézus követési perikopáinak egyike (Lk 9.57–58): „Történt pedig, hogy útközben valaki így szólt hozzá: »Követlek, bárhová mégy.« Jézus így válaszolt: »A rókának van odúja, az ég madarainak fészke, de az Emberfiának nincs hová fejét lehajtania.«” VANYÓ 1991, 13–15.

²³² Euagrios többször mutatja be a *praktikét* mint „Istenért vállalt száműzetést” (Or. 46), idegenben levést (ἐκδημία, *ekdémia*). Nazianzosi Gergely, akit Euagrios mesterének tartott, szintén többször beszél az „értelem száműzetéséről Istenhez” (voûς πρὸς Θεὸν ἐκδημία, pl. Or. 6.2, PG 35.724A), SINKEWICZ 2006, 234.

²³³ A versenyző konkrét képe Szent Pálhoz kapcsolódik, aki az égi hazáért folytatott életet írja le ezzel a képpel (1Kor 9.24–26; 2Tim 4.6–8), *NDPAC* c. 645. A lelki életben folytatott versenyzés képét először Philón alkalmazza, majd az ő nyomán Alexandriai Kelemen és Origenés. Philón (*Legum Allegoria* 3.19 skk.) a Ter 35-öt bontja ily módon ki: Jákobot morális aszkétaként mutatja be, ahogyan legyőzi szenvedélyeit, allegorikusan magyarázva Lában elhagyását és az angyalal való küzdelmét. Jákobot az aszkézist gyakorló értelmhez hasonlíja (ὁ voûς ὁ ἀσκητής, *ho nus ho asketés*). Az esemény sor végére Jákob új nevet kap: Izrael, amelynek jelentése: aki látja Istent. A képet Antal és Pachomios leveleiben látjuk viszont. A pogány Kelsos azt állította, hogy az ember nem képes a fejlődésre, az előmenetelre. Ezt Origenés igyekezett cáfolni egy kötéltáncoshoz hasonlítva a fejlődés érdekében erénygyakorlatokat végző személyt (*Contra Celsum* 3.69). Vagy egyenesen Philóntól, vagy Origenésen keresztül lesz része a szerzetesi hagyománynak, SHERIDAN 1997, 197–199.

legnehezebb versenypályára kerültél, és azt²³⁴ kitartással a végső pontig megőrzöd, az erény aranyszárnyai²³⁵ ragyognak majd rajtad. Tova röppensz az itthoni földről, és megadatik majd, hogy egészen az égig repülj.²³⁶ Am ezeket a szárnyakat a [1096C] rossz atyja megpróbálja megcsonkítani és sokféle eszes megoldással igyekszik lehetetlenné tenni ezt az életmódot. Eleinte kis ideig zaklatja az illetőt, egészen addig, míg látja, hogy a lelket a rá nehezedeő nyomás a rosszullettebe kergette. Akkor a többi rossz gondolattal egész éjjel támadva, akár egy fekete éji bagoly, sötétséggel árasztja el a lelket, elhomályosítva előtte a magasabb rendű dolgok sugarait.

Ha egyedül marad valaki a sivatag birkózőszőnyegén, s történetesen valamilyen betegség támadja meg, akkor különösen nehéznek mutatják be (a démonok) a hazátlanságot. Azt súgják, hogy nem a hely, hanem az életmód az, ami miatt valaki erényesebb lesz, és, hogy az otthoniak majd gondoskodnak róla és kisebb fáradsággal is elérheti a szegénység győzelmi koszorúját. Oda-haza betegen gondos ápolásban lenne része [1096D], s nem, mint most, csüggedtségben és fájdalmas levertségben, mely legfőképpen abból ered, hogy a testvéri közösségben nem buzgólkodnak a vendégszeretetben. Térj vissza hát gyorsan, mondja, te, ki családodnak öröme és büszkesége vagy, kiknek amúgy is, együtt nem érezve velük, elviselhetetlen fájdalmat hagytlál. Sokan ugyanis, bár otthonukat nem hagyták el, családjuk körében lettek rá az erényekre.²³⁷

²³⁴ Ti. a hazátlanságot.

²³⁵ Hasonló szárnyalásról beszél Euagrios a szenvedélytelenség (*apatheia*) kapcsán: KG. 3.4.

²³⁶ Vö. Zsolt 54.7. Az ószövetségi idézetek a *Septuaginta* számozását követik.

²³⁷ Mikor Antal asketáéletbe kezdett faluja határában 271 körül, hűgát szűzek közösségére bízta REGNAULT 2004, 14, 303. A *μοναχός* (*monachos*) szó, mely szövegünkben is szerepel, s mely az Euagriossal kortárs, majd későbbi hagyományban a magányosan élő *anachorétést*, vagy a közösségben élő szerzetest jelöli, elsőként 324-ből maradt ránk, mikor is egy középy-egyiptómi kis faluban egy elköborolt tehén okozta vitát egy Izsák nevű *monachos* old meg a helyi diákonussal karöltve. Euagrios sivatagi elvonulása után (394–395-ben) Egyiptomba utazó palcsztin szerzetesek számolnak be arról, hogy Oxyrhynchos városában az ott lakó szerzetesek száma kb. ötezer fő, s meghaladja a „civil” lakosságét (HMG 5), sőt arról is tudomást szerzünk, hogy itt kétszer annyi női szerzetes él, mint férfi (HMG 5.6). Ezek az *ἀποτακτικοί* (*apotaktikoi*, „visszavonulók, visszautasítók”), vagy *remnuoth*-nak (a szó „magányosat” jelent) nevezett szerzetesek és szerzetesnők nem hagyták el a városi közösséget, hanem – a szűzeknek és özvegyeknek régóta meglevő lehetőségével élve – ott külön lakóhelyre vonulva szolgálták a közösséget, a helyi egyház keretein belül maradvá. A sivatagba kivonulva Antal válami újat tett, megtörve az addig meglevő gyakorlatot a konkrét fizikai elszeparáltság választásával. Az ő hatására indult el az a magányos (*anachorétés*-típusú) szerzetesség, mely később uralkodóvá vált, GOEHRING 1999; 20–26, 30–31, s melynek

Am az, aki a zaklatások nyomán bñborruhát ölt, vagyis a hazátlanság mezejñn harcolva a kítartást veszi magára, akinek hit hatja át az aszketikus gyakorlatok iránti bizalmát, folytonos hálaadással [1097A] rázza le bensőjéről az esőként rászítáló rossz gondolatokat. És amennyivel inkább a visszafordulás felé üzik azok a szívet, annyival inkább el kell menekülnünk tőlük, ellenük énekelve.²³⁸ „Bizony messzire menekültem, és a pusztában ütöttem fel sátram. Ott vártam az Istent, aki megment engem a félelemtől és a vihartól” (Zsolt 54.8). Kísértenek és arra csábítanak, hogy visszafordulj, miközben becsmérően szólva gyakorolnak rád nyomást, hogy kiüresítsék eredeti elhatározásod és kítartó hálaadásod keresztülhúzzák. És hasonlóképpen arcátlanul állítják fel csapdáikat a hozzád érkező dolgok segítéségéül.²³⁹ [1097B]

fél-anakhóréta formáját Euagrios is követte.

²³⁸ Az itt következő részlet a szerzetesi ima egyik formája: az *ἀντίρρησις* (*antirrhésis*). A szó visszavágást, választ jelent. A műfaj a szerzetesi hagyomány része, nehéz helyzetben a szerzetesek gyakran folyamodtak segítségért Istenhez az emlékezetükben őrzött szentírási részek segítségével, BAÁN 2003, 431. Euagrios külön könyvet szentel *Antirrhétikos* címmel ezeknek az imádságoknak, amelyben egy bizonyos Lukios kérésére különböző élethelyzetekre gyűjt össze megfelelő szentírási részeket mind az Ő, mind pedig az Újszövetségből. A könyv nagy hatást gyakorolt a későbbi szerzetességre, hasonló, de kisebb gonddal megírt mű csak egy akad egy 5. századi szerzetes tollából. Az *antirrhésis* célja a kísértés „tudatos szakaszában” a démonok által az értelemhez (*nus*) eljuttatott képet, szót, gondolatot onnan eltávolítani, BAÁN 2010, 156–160.

²³⁹ Ez a szerzetes esetén a gondolatokat (*logismoi*) jelenti, hiszen ez az, amivel a világ dolgairól lemondott aszkrétákat kísértik a démonok (1. Pr. 48). Hogy miért van itt szó a „hozzád érkező dolgokról” (*προσηκόντων, prosékónton*), ahhoz végig kell tekintenünk a csábítás euagriosi menetét, BAÁN 2010, 127–132. A démonok által a szerzetes lelkébe küldött gondolatok a rossz (*πονηρός, δαιμονιώδης, ponéros, daimonidés*) gondolatok. „Az összes démoni gondolat a *lélekbe* (*εἰς τὴν ψυχῆν*) az érzékszerveinkkel felfogható dolgok képzetét (*νοήματα, noémata*) viszi be. Az ezek lenyomatát viselő *értelem* (*ἐν οἷς τυπούμενος ὁ νοῦς*) azoknak (ti. az érzékszerveinkkel észlelt) dolgoknak a formáját keringeti magában” (*Mal. cog.* 2, saját ford.). Euagrios ebben a platóni és aristotelési hagyományt követi, melynek értelmében a dolgok lenyomatukat az emlékezetben hagyják. Ez a *noéma*, mely önmagában véve semleges dolognak tekinthető. Minden ilyen *noéma* eredete az érzékelés, melyet adott esetben – például álom esetén – az emlékezet (vö. *Mal. cog.* 4) helyettesít. „Hogy ezek zaklatják-e a lelket vagy sem, nem rajtunk áll. Am, hogy hosszan időznek-e (*χρονίζειν*), vagy sem, mozgásba hozzák-e a szcnvedélyt (*πάθη κινεῖν*), vagy sem, ez rajtunk áll” (*Pr.* 6). A bűn abban áll, hogy az értelem (*nus*) beleegyezik-e ebbe a gondolatba, átadja-e magát a látszólag kellemes, majd zavart hozó állapotnak: „A szerzetes vétke a gondolat tiltott gyönyörébe való beleegyezés” (*Pr.* 75).

Erény és emberi érdemek

3 Ezért, aki ilyen erényre szeretnél eljutni, légy figyelemmel az ezért dülő harcra is, nehogy rabságba ess, miután készültséged és gyakorlatlanságod miatt magával ragadott (az ellenség). Dicsérendők ugyanis az aszketikus gyakorlatok béke idején is, a leginkább viszont az a dicsérendő, mikor valaki a háború beálltakor is férfiasan helytáll ezekben. Tekintélyt parancsoló erény a kitartást, mint fegyvert használni, nemcsak akkor, amikor valaki csak gyakorlatozik, hanem amikor a rossz ostroma alatt áll. Szenvedélytől mentes az, aki háborúk egész sorában győzött a szenvedésen, a szenvedélyek uralják viszont azt, aki azt állítja, hogy háború nélkül szerezte meg az erényt. Csatarendbe állva ugyanis az aszketikus gyakorlatokban erényes taktikával szemben az ellenség gonoszsága is felfegyverkezik, és nem maradhat meg az erényben a harctól távolmaradó szív. Hiszen az erény név (ἀρετή, *areté*) a legkiválóbb dolgok megtevéséből (ἀριστεία, *aristeia*) származik. Az erény nem keresi az emberek dicséret szavait [1097C], nem boldogítja a megbecsülés, mely a bajok anyja. Az embereknek való tetszés keresése a becsvágy kezdete, melynek vége mindig a gög.²⁴⁰ A megbecsülést kereső ember felmagasztalja magát, és nem képes elviselni a megvetést. Ha megbecsülésre vágyunk, képzelgésünk büszkeségre vezet, s aki ilyenért eped, az papságról is álmodozik. Számodra a megbecsülés az erényekért végzett aszketikus gyakorlat legyen, az akaratod szerinti elismerés pedig dicstelenség. Ne keresd a test szerinti dicsőséget, aki a test szenvedélyeitől szeretnél eloldódni! Keresd a jobbat, és dicsőségedre válik.

Aki azt akarja, hogy megbecsüljék, irigykedik arra, aki hírből megelőzi őt, és ettől az irigységtől csak a felebarát iránti gyűlölet növekszik. Akin túlságosan úrrá lett a becsvágy, az azt akarja, hogy senkit se tiszteljenek nála jobban, s attól félve, hogy hitványabbnak tűnik, minden első helyet magához ragad. Nem viseli el azt, hogy valakit – akár távollétében – dicsérjenek, sőt még az illető aszketikus gyakorlataival találkozáva is arra törekszik [1097D], hogy neveltség tárgyává tegye ezt a jelentéktelen dicsőséget. A dicsőséget kedvelő ember számára a sértés élesen fájó seb, s ezt meg nem bosszulni nem képes. (4) Az ilyen barbár úrnőnek szolgál és több úrnak is el lett adva: a gögnek, a féltékenységek, az irigységek, s a fentebb említett szellemek²⁴¹ válogatott társaságának. Aki elveti a megbecsülés lelkét az alázatossággal, démonok egész légióját söpri el. Aki az alázatosság révén mindenkihez szolgaként köze-

²⁴⁰ Ὑπερηφάνια (*hyperéphanía*).

²⁴¹ Itt a λογισμός (*logismos*) szinonimája.

ledik, hasonlóná lesz ahhoz, aki megalázta magát és [1100A] szolgálai alakot öltött: Krisztushoz.²⁴²

Ha a legkisebb mértékkel méred magad, nem fogod a másikkal magad összehasonlítani, és aki lelkének gyengeségét sóhajtozva felfedi, nem fogja nagyra tartani saját aszketikus fáradozásait, s mások hibáira sem figyel oda. Az ilyen embernek máshogyan kell biztosítania magát. A démonok lekicsinylik és sértésekkel halmozzák el azokat, akik gondolkodásukban alázatosak, hogy a megvetéstől megtörve elhagyják az ilyen gondolkodást. Aki azonban alázatos, s nemesen tűri a lenézettséget, a filozófia²⁴³ magasságába emelkedik.

A személyünk ellen irányuló sértések kezelése

4 Dávid, mikor megbántották, nem válaszolt, hanem megregulázta Abizáj erejét.²⁴⁴ Te is, ha megsértenek, ne válaszolj sértéssel, hanem te magad csendesítsd azt, aki bosszút akar állni érted. Ha így teszel, elfojtod a fenevad²⁴⁵ fellobbanó haragját. Türed a sértést mint az előmeneteled eszközét, s ajkaidal bezárod a harag fenevadát. Ne felelj a téged fenyegetőknek, hogy hallgatásod oltsa ki a tüzes ajkakat. [1100B] Mindig bírn fogsz a téged fenyegetőkkel és sértegetőkkel, ha fűket teszel szádra. Amennyiben hallgatsz, nem jár át a sértés fájdalma, a másikba viszont szinte belemar majd a csönd, ha a lekicsinylő sértegetést nagylelkűen viseled. Az emberek dicsérő szavait rázd le benső énedről, hogy a magamutogatás gondolatát, mely azt megelőzi, levethesd. Figyeld az önelégültség (gondolatára) is, különösképpen míg a belső csendesség²⁴⁶ gyakorlod, nehogy arra vezessen, hogy miközben magadat a sértő fölé helyezed, megveted őt.

Senki sem tagadhatja, hogy számos különböző intés szerepel az isteni íráskönyvekben arról, hogy ne vágjunk vissza. A jobb megértéshez viszont egy példát is hozok. Egy testvér egy istenfélő embertől sértést szenvedett el, így igazságtalanság történt vele. Egyszerre örvendve és bánkódva ment el: egyrészt örült, mivel, bár igazságtalanság esett meg vele, és megsértették, mégsem vágott

²⁴² Vö. Fil 2.7.

²⁴³ A filozófia Euagrios számára a szó eredeti értelmében a bölcsesség szeretetét jelenti, amely gondolkodása szerint egyenlő Krisztus követésével, a kereszténységgel (vö. Pr. 1).

²⁴⁴ 2Kir 16.5–14 (*Septuaginta* szerint, modern kiadásban: 2Sám 16.5–14).

²⁴⁵ A démon szinonimája.

²⁴⁶ A ἡσυχία (*hēsychia*) többet jelent, mint egyfajta cellába való elvonulást, és ott az aszketikus gyakorlatok gyümölcseként megélt nyugalmat, csendességet. Ez egy életmód, Isten békéjének keresése, melynek célja az Istennel való szeretetkapcsolatra való rátalálás, MIQUEL 1986, 144–146.

vissza, másrészt bánkódott, mivel az az istenfélő be lett csapva, s mindez még örömet is okozott annak, aki becsapta őt. De gondold meg azt is, hogy a Becsapó is mindkettőt elszenvedte: örült, hiszen [1100C] összezavarta azt, aki örült, viszont a másikat nem tudta megzavarni, így szomorú is volt.

Akédia

8 A hányattatásokban leginkább légy hálás lelkülettel, ugyanis azok révén a szélcsend örömét jobban átérzed majd. Így ugyanis az érkező nehézségeket, hálát adva, úgy rázod le magadról, hogy nem homályosítod el a kitarító türelem sugárzó szépségét. Ha a démon korbácsát csattogtatja tested ellen, nagy jutalom oka lesz [1104C] majd számodra,²⁴⁷ ha az ütlegeket a hálaadásra való lehetőségként fogadod. Így ugyanis önmagad is száműzöd saját magadtól. Hogy még bőségebben harmatozzon rád kitartásod révén a jutalom, a kitartás²⁴⁸ legyen vezéred végig aszketikus harcod során, mivel a rossz dolgok között még az *akédia*²⁴⁹ is ellened harcol, s aszketikus gyakorlataidat alaposan végigkövetve gyötör kísértésével. Azt fogja terhével lehúzni és lehajlítani, ami nincs a kirtartás hatalma alatt. Valahányszor az *akédia* démona erejét vesztí aszketikus gyakorlataid során tanúsított kitartásod miatt, rögvest az elbizakodottság²⁵⁰ démona támad fogaival sikeredre. Ha biztonságod érdekében ezt elűzöd, a gög²⁵¹ szellemét is elűzöd ezzel együtt.

Akédia zsoldározás közben

9 Feladatod²⁵² idején, valahányszor rád telepszik az *akédia* szelleme, hogy terhesnek tüntesse fel a zsoldározást, kétséget vet [1104D] a lelkedbe ellenfeledül, hogy felfoghatatlan gyorsasággal nyomja el emlékezetedet testeddel, mintha elfáradt volna valamitől. Miután tehát felébredünk éjjel, nehogy *akédia*val lássunk neki feladatunknak, hogy aztán a ránk leselkedő démonok gon-

²⁴⁷ A görög szövegben szereplő szenvedő igealak mögött az Istenről mint cselekvőről van szó (az újszövetségi *passivum divinum* értelemben).

²⁴⁸ Αὐπομονή (*hypomone*) nagy jelentőségű a kezdő szerzetes számára céljai elérésében.

²⁴⁹ Ἀκηδία (*akédia*) egyfajta kedvetlenséget, erőtlenlést, unalmat fejez ki, ami belső zavarodottságot eredményez és megnehezíti a szerzetes szándékának (így munkavégzés, imádság, a másik vendégül fogadása) hiteles keresztülvitelét, MIQUEL 1986, 18–30.

²⁵⁰ Ἀπόνοια (*aponoia*).

²⁵¹ Κενοδοξία (*kenodoxia*).

²⁵² Ἀ σύναξις (*synaxis*), mely a remeték hétvégi közös istentiszteletét jelenti, itt az egyedül, a cellában végzett rendszeres imát jelenti, SINKEWICZ 2006, 238–239.

dolataink konkolyát²⁵³ gyűjtsék össze, s rögtön szívünkbe is vessék. Valahányszor ugyanis a himnuszok²⁵⁴ gyűlését szétkergetjük, a gondolatok gyűlését hívjuk össze. Feladatunk előtt felébredve tehát a fény gondolatait gyakorlatoztassuk szívünkben, hogy felkészültek legyünk, és teljesen éber elmével kezdjünk neki a zsoltározásnak.²⁵⁵ [1105A]

Van, hogy feladatunk végzésekor a zsoltárt gyorsabb, váltakozó hangon érdemes olvasni, másszor jobbnak tűnik egyenletesen. Az ellenség támadása szerint szükséges magunkat is átalakítani, hiszen van, amikor azt tanácsolja, hogy gyorsítsuk nyelvünket, miközben az *akédia* démona lohol körbe körülöttünk. Olyan is van, hogy azt súgja, hogy énekeljük a szavakat; így a magunknak való tetszés akadályoz. Néha félelmet kelt bennünk, hogy (így) imába fogjunk, máskor viszont ránk nehezedve zavarja az imát, vagy a zsoltározást. Ennél fogva lelkeink vakká lesznek²⁵⁶ a szemlélődésre, és ernyedten maradnak, különösképpen mikor a gondolatok fogságában ébredünk, s társaságukban könnyörgünk. Aki a legkiválóbb gondolatokkal gyakorlatozva lelkét előre már fénybe vonja, az ima támaszkövét csiszolja fényesre. Aki helytelen gondolatokkal rakja meg szívét, az ima virágcsokrára vet köveket. Aki az imák ragyogását a szokásosnál is jobban visszatükrözi, a legmagasztosabb szemmel tekintve a legalantasabb gondolatokra, fogságba ejti azokat, hiszen lelki szemének táplálékát, – mondhatnánk – erejét, a fényből nyeri. Aki ugyanis a legmagasztosabb dolgok látványával telik el, az élesen látó szemet kap, amint Elizeus próféta is mondja.²⁵⁷ Mikor ellenséges gondolat szállja meg lelked, ne keresd egyik helyébe a másik gondolatot az imádság alatt, hanem ellenséged ellen a könnyek kardját élezd, hogy erőből duzzadva roboghass a csatába, és megfutatsd őt.

Kézi munka és ima

10 A kézi munka [1105B] (végzésével) párhuzamosan különösen az imára való emlékezésre fektess hangsúlyt. Az előbbi ugyanis nem mindig, az utóbbi viszont szünet nélkül lehetőséget kínál a tevékenységre.²⁵⁸ Ne halogasd megad

²⁵³ Vö. Mt 13.25.

²⁵⁴ Az imádság keretében mondott himnuszok ezek.

²⁵⁵ A zsoltárok olvasása, illetve recitálása a szerzetesek egész napját betöltő ima egyik legalapvetőbb formája.

²⁵⁶ Origenés hatására Euagrius antropológiájában a lélek szeme a *nus* (1. Bevezetés).

²⁵⁷ 2Kir 2.9–12.

²⁵⁸ A szüntelen ima alkotta a remeték napjának keretét. Antal, a sivatagi aszkéták mintaképe és példája is munka és ima között osztotta fel napját: „Amikor egyszer a pusztaságban ült a szent Antal *abba*, csüggedtség (*akédia*) és egészen sötét gondolatok

ni az imádság adósságát, mivel egy gondolat azt súgja, hogy nem halad a munka, s ne is hangoskodj munka közben, hiszen így lelked szemét is megzavarhatod. Ahogy a külső ember kezeivel dolgozik, hogy nehogy terhére legyen valakinek, úgy a belső mentális tevékenységet folytasson, nehogy értelme számára legyen terhes. Hiszen valahányszor a lelket a gondolatok a látás révén bekerülő megfontolásokkal ellentűtik, mindig a lélek számára nem megfelelő tevékenységet eredményeznek. A szántás tehát olyan kézi munka, mely az emberiség iránti szeretetre, a gondolkodó lélekrész mentális aktivitása pedig a bölcsesség szeretetére irányul, hogy az előbbi a jövevények megvendéglésére [1105C] és a lustaság mintegy kiegészítésére szolgáljon, az utóbbi pedig a szemlélődés hadvezére, és a gondolatok kiszűrője legyen.

Szegénység

12 Nemcsak akkor fognak jótékonynak mondani, ha nem fogadsz el mástól valamit, hanem a szabadon való adakozás miatt ismernek majd el lemondó személynek. Igyekezz anyagi javaid szétosztásakor tiszta magokat vetni, nehogy a búza helyett csalán szökkenjen szárba.²⁵⁹ Abban, amit adsz, emlékezz Istenre, aki egyszerre ad és elvesz,²⁶⁰ hogy lemondásod jutalmát dicséret társaságában számolják el neked. [1108B] A nincstelen nem törődik a világ élvezetével, a gazdag ellenben törődik azzal, a vagyon okozta minden fájdalommal együtt. Rabláncra vert gondolatok egész sokaságát vetheted el, valahányszor nem adod szíved a világi javakról való gondolkodásnak. Háborítatlanul hordozod kereszteted, ha a vágyakozás állapotától távol tartod magad. Az anyagi javakhoz kapcsolódó gondolat öregséget jósol neked, éhezést és nyavalyákat, hogy Istenbe helyezett bizalmadból az anyagi dolgokba is helyezz valamennyit. Ha a lemondást szeretnéd gyakorolni, azt hittel sáncold körül, reménnyel erősítsd meg és szeretettel tedd szilárddá. Ez ugyanis hit, nem bizonyosság, a jobb dolgokban való bizalom a kitartó reményben és az élet szeretetében.

kerítették hatalmukba. Akkor így szólt Istenhez: »Uram, üdvözülni szeretnék, gondolataim (*logismoí*) azonban nem engedik. Mit tegyek szorongatásomban? (...)« Amikor egy kicsit eltávolodott kunyhójától, Antal megpillantott valakit, aki rá hasonlított: ült és dolgozott, aztán felkelt munkájától és imádkozott, majd ismét leült és kötelet font, csakhamar azonban újból felállt imádkozni. Az a valaki az Úr angyala volt, akit azért küldött, hogy Antalt helyre tegye, és biztos útra vezesse. És hallotta, hogy az angyal azt mondta: »Igy tegyél és üdvözülni fogsz!«?, ÖREGEK 2010, p. 27, nr. 1, REGNAULT 2004, 108–111.

²⁵⁹ Vö. Mt 13.24–30.

²⁶⁰ Vö. 1Kor 4.7; Mt 25.40.

Valahányszor szenvedélymentesen lemondasz a külső [1108C] anyagi javokról, a kiválóbb dolgok felé vezető úton jársz.²⁶¹ Akkor a kardpengéhez hasonló gondolatok az alkalmas időt várva szegénységed és lemondásod elé akadályokat gördítenek, megvetést és rongyos szegénységet hozva, hogy csalfaszavú gyilkosokként ilyen fényes erénytől eltérítsenek. Ha a győzelemre irányuló tudatos megkülönböztetéssel indulsz a harcba, akkor azokban, melyek révén téged ezek akadályoznak, arra fogsz rájönni, hogy koszorú készül²⁶² neked. A lemondást gyakorolva ugyanis pont azokról mondasz le, mely küzdelmeken keresztül a szemedre hányják vádjait. Egy kicsit se engedj tehát a belső gondolatokkal való birkózásban, mivel a lemondás elején még nem hallatsz a végét majd kísérő ováció, hanem a kitartás végén lesz megkoszorúzza annak kezdete. Nemcsak a testgyakorlatok mezején zajlik a harc, hanem a gondolatok pástján is kereshetjük a koszorú végcélját. [1108D]

Gondolatok

13 Ítéld el szíved ítélőszékén a gondolatokat, hogy a rablók elítélése után vezérük is megrettenjen. Aki ugyanis a gondolatok tisztánlátó ítélője, az isteni parancsoknak is igaz szeretője.²⁶³ Ha egy nehezen azonosítható gondolat tűnik fel szívedben, szítsd fel ellene a szigorú gyakorlatok tüzeit. Ugyanis vagy elfut azok hevétől, mint számára ártalmas dologtól, amit elviselni nem tud, vagy ott marad, mivel a helyes úthoz tartozó gondolat. Van, hogy a démonok olyan gondolatot helyeznek szívedbe, amit szépnek is mondhatnánk, aztán rögvest átalakulva úgy tesznek, mintha annak ellenállnának, hogy ellenállásukból azt gondold, hogy ismerik szíved belső szándékait.²⁶⁴ Sőt, még azért is (így tesznek), hogy az ítélőszék elé citálják [1109A] lelkiismereted, hogy úgy gondold, a jónak ellenálló rossz legyőzött téged. Az is megtörténik, hogy agyafúrtságukat mutatják be neked, hogy magad előtt bölcsnek tűnj.

²⁶¹ Vö. Zsid 11.1.

²⁶² Vö. 1Kor 9.25.

²⁶³ A görög szövegben az ἐξεταστής (*exetastés*), ἐραστής (*erastés*) *homoioteleuton*, vagyis a két, tagmondat végén található, azonos végződésű szó egybeccsengését kihasználó rétorikai alakzat található.

²⁶⁴ *Mal. cog.* 37: „... a démonok nem ismerik a szívünket, mert egyedül csak »az Úr a szívek vizsgálója« (ApCsel 1.24; 15.8), aki »ismeri az emberek értelmét« (Jób 7.20), s »aki egyenként formálta szívünket« (Zsolt 32.15). Viszont a kijett szavak vagy bizonyos testmozdulatok alapján a szívben lévő képzetek nagy részét felismerhetik.”

A féktelenség démona²⁶⁵ néha egy Istennek szentelt szűzzel való szabados ölelkezést jelenít meg gondolatban,²⁶⁶ néha fiatal lányokkal való összefonódást hoz szemünk elé álmunkban, hogy, amennyiben a látott dologra való emlékezés révén az illető hajlana a gyönyörre, gondolatokkal keljen ellene harcra. Ha nem hajlik erre, hanem ellenáll, még ha érzékeli is az emberi természet lévén megmaradó szenvedélyt, nem indulnak harcra előbb a szemérem gondolatai, minthogy teret nyernének a lélekkel való párbeszédre. Nem mozdulhat el előbb a harc felé a lélek, mielőtt megértené, hogy ellenséges gondolatok sorakoznak vele szemben. Mikor a démonok meggondolásunkat²⁶⁷ a legocsmányabb élvezetekkel próbálják összezavarni, akkor szokták felszítani a falánkság csatáját, hogy miután előre feltűzelték a gyomrot, féktelensége révén gödörbe taszítsák. A lélek eme könnyelmű állapotában a démonok hatalmukba kerítik gondolkodó lélekrészünket, a gondolatokban pedig bűnös élvezetekkel okádják teli. Néha a gondolatok szenvedélyeket hoznak maguk után, néha viszont a szenvedélyek hozzák magukkal a gondolatokat, s aztán a gondolatok is harcolnak a lélek ellen a szenvedélyen keresztül.

Mikor a gondolatok olyan helyre visznek minket, amiről azt sűgják, hogy szeretnénk (ott lenni), akkor szánakozást vetnek a szívünkbe, hogy minden oldalról ingatagok és terméketlenek legyünk. Ezért ne szóródjunk szét a helyek között, hanem forduljunk a nyugalom és aszketikus gyakorlatok felé. Ugyanis könnyelmű állapotunkból merítik a gondolatok erejüket, rajtunk keresztül. Aki ismeri a háborús kísértést, azon a helyen, ahol meghallja a kísértésre hívó szót, ott marad, Istennél. Aki viszont még nem ismeri, az tapasztalat híján továbbmegy. Akik egyik helyről a másikra vándorolnak, azokat olyan helyekre engedjük, melyek inkább kedveznek a lelki fejlődésnek, mintsem eltávolítsák őket az azokra segítő tettektől. A kietartás, a türelem [1109B] és a szeretet a nehézségekben alkalmat találnak a hálaadásra, ezzel szemben az *akédia*, a léhaság, az önzés a restségnek²⁶⁸ örvidenek. Aki a látása folytán történő érzékelése miatt nyugtalan, az a lélek ellen harcol, aki viszont a nyugalmat²⁶⁹ kedveli, az figyelvén érzékelésére, a gondolatok ellen harcol. Vezérlő részec tehát az isteni

²⁶⁵ ἄσελγεία (*aselgeia*).

²⁶⁶ L. a kísértés mechanizmusáról irt jegyzetet a 2. *caput* végén!

²⁶⁷ Ἀξέννοια (*ennoia*) a látás révén kerül a lélek vezérlő részéhez és ott kering arra várva, hogy a szerzetes beleegyezzen.

²⁶⁸ Ἀναπαυσίς (*anapausis*) alapjelentése megállás, nyugalom, elidőzés. Pozitív szóhasználatban látjuk az angyalokkal, az alkotó és megpihenő Teremtővel, az örökkévalósággal kapcsolatban. Itt viszont a jó tettekkel, az Isten felé vivő gyakorlatokkal való felhagyás értelemben restséget jelöl (LAMPE 1961, 115.)

²⁶⁹ ἡσυχίαról l. fentebb!

törvény rendelkezései szerint tegyen rendet érzeteid között, nehogy látásoddal és hallásoddal, mint bűnös korbácsokkal ütlegeld lelkedet. Két lényegből állsz [1109C]: figyelj mindig arra, hogy mindegyikkel rendje szerint bánj, hogy az egyik uralkodjon,²⁷⁰ a másik pedig ne lázadozzon. A zsarnoknak pedig ne adózz semmit, hiszen mikor azt a tűzre vetik, te is lerovod majd az utolsó garast.²⁷¹

Az aszketikus eredmény és büszkeség

14 Amikor a szenvedélyek okai ellen küzdve azokat elveted magadtól, nehogy felmagasztaljon téged egy celszövő gondolat, hogy hitelt adva a félrevezető szellemnek aztán öntudatod elveszítsd. Ehelyett keresd össze alapos vizsgálódással azokat a cselvétéseket, melyek ellen aszketikus gyakorlatokat végzel, nehogy lelki sikereid eredményei bensőd miatt semmivé legyenek. Némelyek, akiket dicsérték lelki eredményeik miatt, egyszer csak elvesztették az aszketikus gyakorlatokban tanúsított lelkesedésüket, s amint odalett a dicséret, a gyakorlatok is semmivé lettek. Mások a bűnök terhe miatt növelték életmódjuk keménységét, amiért nagyra tartották őket. Erre a lélek öntudata odalett, a dicséret pestise felfuvalkodottá tette. A (bűnök okozta) sebekből [1109D] a gondolatok eltérítették a lelket, a dicséretnek pedig az aszketikus gyakorlatokat vitték magukkal. Amikor a legkeményebben fáradozók eltelnék emberi megbecsüléssel, a démonok lenézést készítve számukra dicsérő szavakkal árasztják el őket abból a célból, hogy ne tudják elviselni a lenézést, sem a sértéseket, hiszen valójában az emberek megbecsüléséből táplálkoznak.

Valahányszor vétkeid elkövetése után őszintén megbánod bűneid, a démonok aszketikus gyakorlataid küzdelmeit felnagyítva csökkentik vétkeidet, sőt gyakran a felcédés homályával takarják azokat. Vagy azt állítják, hogy azok teljességgel rendben vannak, hogy belekezdve aszketikus gyakorlataidba elmulaszd számba venni azokat, inkább a démonok szándéka szerint zengve a bánat énekét. Aki viszont az ellene támadó szenvedélyeket, akár egy ökölvívó, kiüti, [1112A] a szenvedélyeknél több katonát vezet a harcba. Ne felejtkezz el hibádról, még ha bűnbánatot tartasz is, hanem tartsd emlékezetedben vétkeidet, mint olyan gyászos eseményt, mely alázatodat növeli, hogy megalázkodva a gőg szükségyszerűen eltávozzon belőled.²⁷² Ha a korábban törvényszegést elkövető a leghelyesebben szeretné megváltoztatni életmódját, ellenséges cselekedeteit cserélje ki helyesekre. Aki ugyanis minden bűnével szemben azzal ellentétes

²⁷⁰ A lélek (*psyché*) uralkodik, a test (*sóma*) pedig ne lázadjon ellene.

²⁷¹ Vö. Mt 5.26.

²⁷² A görögben szó szerint „hogy gőgödöt kihányd.”

cselekedetet állít, az erények értelmi tegezéből vett nyilvesszőkkel nyilazza le a kígyót. A vadállat legélesebb fegyvere a hiú dicsőség vágya,²⁷³ olyan nyíl, mely az aszketikus gyakorlatok végét jelenti. Aki képes ezt előre megragadni aszketikus gyakorlatainak titkos leleményével, az ördögöt a fejénél (támadva) győzte le.

Aszketikus gyakorlataidnak illatos fűszerére hallgatással tégy zárófedeleket, nehogy fecsegésed miatt napvilágra kerülve a többiek megbecsülése lopja el azt. Rejtsd el nyelvedet aszkézisednek gyakorlati [1112B] részében.²⁷⁴ Ugyanis, bár magad hallgatsz, hitelt érdemlő tanúid lehetnek veled élő társaid: az aszketikus gyakorlatok. Ha történetesen éppen nem tanúskodnak valakiről aszketikus gyakorlatai, magáról nyelvvel ne tegyen tanúbizonyosságot. Néhányan a kemény aszketikus gyakorlatokkal felhagyva, könnyelműségük magyarázatául az elmúlt idők tetteit hozzák fel, bizonytalanul hozakodva elő, tettek nem lévén, a távollevő tanúkkal.

Ahogy az emberek szeme előtt takargatod vétkeidet, ugyanúgy aszketikus gyakorlataid is maradjanak rejtve előttük! Ugyanis amikor a szíved titkaival ellentétes terv szövődik ellened: rejtett csapdák, kiújuló küzdelem: te ellenállsz nekik. Ha a vétkeket biztos helyre próbáljuk elrejtetni, de az ellenük való tetteket veszedelmes módon²⁷⁵ feltárjuk, mindkét dologban [1112C] rossz módon járunk el. Inkább szégyelled rút dolgaiddat felfedni az emberek előtt, nehogy aztán megvetéssé és becsmérléssé változtasd lelki szerencsétlenségeidet? Nem félsz,²⁷⁶ hogy aszketikus gyakorlataid ismertekké válnak, és így az embereknek tetszeni vágyás vádja okozza lelked romlását? Ha egyedül Isten előtt tárod fel szégyenteljes botlásaidat, az emberek előtt ne tárd fel az azok ellen való küzdelmet, nehogy azokat már a győzelemért járó koszorúnak tartsák.

Az aszketikus gyakorlatokhoz kellő lendületet a kegyelemből nyerve [1112D] ne gondoljátok, hogy azt saját erőtekből merítitek. Számunkra ugyanis minden jó oka a parancsok Igéje,²⁷⁷ míg minden rosszá a félrevezetések csel-szövője.²⁷⁸

²⁷³ Κενοδοξία (*kenodoxia*).

²⁷⁴ Πρακτικός τρόπος (*praktikos tropos*): a *praktiké* útja, módja, eszköze révén tudja a szerzetes megfékezni nyelvét.

²⁷⁵ A PG olvasatát σφαλερώς jobbnak tartom, mint a SINKEWICZ által javasolt ἀνασφαλῶς olvasatot.

²⁷⁶ A PG φοβῶν olvasata SINKEWICZ οὐ φοβῆ δὲ változata helyett véleményem szerintem elfogadhatóbb.

²⁷⁷ Vagyis Krisztus.

²⁷⁸ Azaz a Csábító.

Ami jót megteszel, azért annak az Oknak adj hálát,²⁷⁹ ami rossz pedig zavar, azt vágd szerzőjének arcába.²⁸⁰ Cselekedeteid befejeztével ajánld fel hálaadásod a Jónak, hogy hálaadásod törvény szerinti felajánlása szegénypírba borítsa a rosszat. Aki tettehez kapcsolja a hálaadást, annak szíve kifosztatlan kincsesház lesz, hiszen tornyokkal erősítette meg kettős falát a rossz ellen.

Rossz szándékú pletyka

16 Aki szívesen hallgatja a másikat becsmérő embert, egyszerre [1113D] két, egymással összejátszó szellemmel működik együtt.²⁸¹ A becsmérés meghallgatása ugyanis együttműködést jelent a becsmérővel, és ez a két dolog szereti egymást, hogy megrontsák a(z emberi) szíveket. 17 Védd meg füledet a becsmérő beszédtől, nehogy kétszeresen is vétkezz azokkal: egyrészt magadat egy rettenetes szenvedélyhez szoktatod, másrészt nem kelsz ki a többiek rossz szándékú fecsegése ellen. A gunyoros kirabolja a kiválóbbak lelkét, lehúzó vádjaival meggyengítve a rosszra hajló fület. Aki elutasítja szomszédjának szidalmazó szavait, saját vádaskodását is messzire űzi. Aki szívesen hallgatja az ócsárló szavait, a vadállat mérgét csepegteti fülébe. Ne fogadj be füleddel ilyen keserű [1116A] orvosságot, nehogy aztán te is ilyet keverj a másoknak. Ne hallgasson bele füled a másik becsmérésébe, nehogy aztán, miután (ez) a szenvedély leigázott, majd továbbadott téged,²⁸² szenvedélyek egész seregének szolgálj. Ha ugyanis a sok közül egyetlen szenvedély is helyet talál benned, más szenvedélyeket is beterel karámjába. Akkor lesz elméd vezérlő része a bűnök sokaságának szolgálja, valahányszor a szenvedélyek igájába hajtván fejed, leveszed nyakadról az aszketikus gyakorlatok jármát.

Aki a mások kigúnyolásán járhatja eszét, saját tetteit nem vizsgálja meg. Ne gúnyold ki azt, aki szerinted hanyag életmódja miatt távozott el az élők sorából, nehogy megszokásból az élőknek és holtaknak is rosszmájú bírása légy. Ne fordulj a hibázó emberekhez a benned felötlő gondolat szerint, mely téged akar bírójukul állítani, hanem józan, a tetteidet vizsgáló gondolatod szerint figyelj magadra. Ha hibázol, sóhajts fel szánakozva, ha helyesen teszel valamit, ne bízd el magad, hogy téged senki sem nézhet le. Ne dicsekedj, nehogy a rosszat [1116B] úgy öltsd magadra, mintha dísz lenne. Néhányan, akiket hiá-

²⁷⁹ Τῷ αἰτίῳ: személyes ok, vagyis Isten.

²⁸⁰ L. majd lentebb a különálló mondások között (1121A).

²⁸¹ A rosszindulatú pletyka, becsmérés (καταλαλία, *katalalia*) különösen káros a közösség működése szempontjából, ezért szentel Euagrius külön fejezetet a kezdő Eulogiosnak írott levélben.

²⁸² A görög szövegben szereplő πιπράσκω (*pipraskó*) igében benne foglaltatik a rabszolganak való eladás képe, mikor valaki szolgaságba kerül és továbbadják.

bavalóságok miatt pellengérré állítanak, mivel nem ismerték őket az emberek csöndes valláosságuk miatt, igyekeztek, hogy így bűnük révén váljanak ismertrté. Mások pedig az irigységtől sápadtan hamis vádakkal illetik az erényekben szilárdan állókat és lekicsinylik őket környezetük szemében. Néhányan, akiket hiábavalóságok miatt pellengérré állítanak, a szent életvitel köntösét öltik magukra, de nem azért, hogy aszketikus gyakorlataik segítségével sirjanak bűneiken, hanem azért, hogy az őket becsmérők keltette rossz hírre fátylat borítsanak. Aki becsap téged, arra ne fordíts kedves arcot, és azzal se dicsekedj, ha becsaptak. Ha azért csatlakozol a buzgókhöz, hogy jó hírt szerezz magadnak, nem az Istennek, hanem az embereknek dolgozol.

*Különböző tanácsok*²⁸³

20 Némelyek inkább jó hírük, mint a másik lelkevel való törődés miatt kötnek barátságot hívő emberekkel, hogy magukat az aszketikus gyakorlatok fáradsága nélkül ékesítsék fel.

Aki az égi dolgokra való emlékezés révén a szeretet tüzeiben ég, gondolkodásából kitorli a földi dolgok iránti vonzalmat.

Ha lelkiismereted ellened [1 120D] tanúskodik,²⁸⁴ ne bízd a bűnödöt egy azt semmibe vevő, vgy kedves szavakkal elkendőző gondolatra.

Ne közelíts ahhoz, aki szereti a versengést, nehogy a szenvedély ellen szenvedélyt állítva csatasorba kevésbé legyél erényes.

Ne magasztald fel magad olyan gögös gondolattal, mely egy másik szellem ellenszélében próbál fújni.

Nem éri dicséret a gyorsan szóló nyelvet, jó hír jár viszont a nyugodtan mozgó ajkaknak.

Miután meghallgattál egy beszélgetést, kérdsd meg értelmeket, és mindent a helyére téve mondj véleményt.

Ne csapd be értelmek meggondolatlan szavakkal, nehogy elvessek kánaánita²⁸⁵ nyelved.

²⁸³ Euagrios itt átvált az általa annyira kedvelt κεφάλαια (*kephalaia*, „fejezetek”) műfajra. A műfaj az antik filozófiai hagyomány része, Euagrios alkalmazza először keresztény kontextusban. A fejezetek naponkénti olvasásra valók, olyan valakinek, aki egy-egy kifejezést hosszan ízlelget, másrészt napi gyakorlatához kapcsol. Ez adja az ilyen típusú szövegek nehezebb érthetőségét is, DRISCOLL 2003, 159–166.

²⁸⁴ Vö. 2Kor 1.12.

²⁸⁵ A kánaánita nyelvet átvitt értelemben vehetjük, Origenés ugyanis többször beszél a kánaánitákról és Palesztina más népeiről, mint lenézendő ellenségekről. A szó jelentése itt tehát kb. bűnös, megvetendő, SINKEWICZ 2006, 240.

Le ne térítsen téged utadról a sokszavú szellem,²⁸⁶ benne ugyanis álnok cselszövés leselkedik rád. Fegyverkezz fel a bölcsesség igaz szavával, hogy túljárj eszeddel az álnok cselszövésen.

Akit a többiek sértései [1121A] bántanak, és mégsem hajítja ezeket az ördögre,²⁸⁷ az saját gondolatainak egész tömegét gerjeszti fel maga ellen, sőt magát is egyre dühösebbé teszi, hogy fogait (sértőire) fenjcs. (Az ilyen ember) lelkét meg fogják sebezni ezek a gondolatok.

Ha szolgálátod okán²⁸⁸ idegen helyre mész, ne készülj arra, hogy mindenki nagy vendégszeretettel fogad, hanem szögezd le magadban, hogy nem érsz te annyit, hogy befogadjanak. Így elkerülheted a sértés gondolatát, még akkor is, ha azt gondolod, hogy igazat szól.

Ha megbántanak téged, mintha nem is lenne szeretet, vagy a legfontosabb dolgokra nézve igazságtalanságot szenvedsz, ne emlékezz a régi sérelmekre, hanem mondj áldást. Aki ugyanis ellenszenvvel viseltetik a démonok iránt, az emberekre sem fog neheztelni. Ellenben jóban van a démonokkal, aki testvérével szemben őriz haragot.

A szív tűzvésze a veszekedés gyűlölködése, az egymásra nem neheztelő lelkéből lelki harmat permetez.

Az izzó szénből szikrák pattognak, [1121B] a bosszúvágó lélekből pedig gonosz gondolatok.

Ahogy a skorpió csípése éles fájdalommal jár, úgy a bosszúvágó lélek is a legkeserűbb méreggel van átítatva.

²⁸⁶ Vö. Jób 8.2.

²⁸⁷ L. fentebb 14, 1112D!

²⁸⁸ Például, ha a szerzetes el kívánja adni fonott kosarait, vagy kézi munkájának termékeit, hogy így fenntarthassa magát, REGNAULT 2004, 159–171.

Tájékoztató irodalom

- ALBRECHT, M. VON (2004): A római irodalom története II. Budapest
ALFÖLDY G. (2000): Római társadalomtörténet. Budapest
BURY, J. B. (1958): A History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian. London
BURY, J. B. (1966): A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.). Amsterdam
CHADWICK, H. (2003): A korai egyház. Budapest
DAHLHEIM, W. (2003): Geschichte der römischen Kaiserzeit. München
DEMANDT, A. (1989): Die Spätantike: Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284–565 n. Chr. Munich
ERDKAMP, P. (2007): A Companion to the Roman Army. Malden
ERMATINGER, J. W. (2004): The Decline and Fall of the Roman Empire. Westport
GRANT, M. (1996): Róma császárai. Budapest
HAVAS L. – HEGYI GY. – SZABÓ E. (2007): Római történelem. Budapest
JONES, A. H. M. (1964): The Later Roman Empire I-III. Oxford
MARTIN, J. (2001): Spätantike und Völkerwanderung. München
MAAS, M. (2000): Readings in Late Antiquity. London
MATTHEWS, J. (1989): The Roman Empire of *Augustus*. London
MITCHELL, S. (2007): A History of the Later Roman Empire, AD 284–641: The Transformation of the Ancient World. Malden
NÉMETH GY. (szerk.) (2001): Római történeti kézikönyv. Budapest
OSTROGORSKY, G. (2001): A Bizánci Állam története. Budapest
POTTER, D. S. (2004): The Roman Empire at Bay A.D. 180–395. London
WILLIAMS, S. – FRIELL, G. (1999): The Rome that Did Not Fall: The Survival of the East in the Fifth Century. London
WILLIAMS, S. – FRIELL, G. (1994): Theodosius: the Empire at Bay. London

Késő római jog és adminisztráció

- BERGER, A. (1953): Encyclopedic Dictionary of Roman Law. Philadelphia
BLEICKEN, J. (1994–1995): Verfassungs- und Sozialgeschichte des Römischen Kaiserreiches. Paderborn – München – Wien – Zürich
BRÓSZ R. (1964): Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. Budapest
DIÓSDI GY. (szerk.) (1973): A római jog világa. Budapest
DIRKSEN, H. E. (1837): Manuale Latinitatis fontium iuris civilis Romanorum. Berolini
FÖLDI A. – HAMZA G. (1996): A római jog története és institúciói. Budapest
HARRIES, J. (1999): Law and Empire in Late Antiquity. Cambridge
HONORÉ, T. (1978): Tribonian. London
HONORÉ, T. (1981): Emperors and Lawyers. London
KUNKEL, W. (1967): Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen. Graz – Wien – Köln
MÉSZÖLY G. (ford.) (1997): Justinianus császár Institúciói négy könyvben. Budapest

- MOMMSEN, TH. (1887): Römisches Staatsrecht I-III. Leipzig
 MOMMSEN, TH. (1905): Die Bedeutung des Wortes *digesta*. In: Gesammelte Schriften II. Berlin, 90–96.
 SCHULZ, F. (1961): Geschichte der römischen Rechtswissenschaft. Weimar
 STEIN, P. (2005): A római jog európa történetében. Budapest
 WENGER, L. (1953): Die Quellen des römischen Rechts. Wien
 ZLINSZKY J. (1998): *Ius privatum*. A római magánjog története. Budapest

Africai lázadások a 4. század végén

- ALEXANDER, J. (2000): Donatism. In: ESLER, PH. F. (ed.): *The Early Christian World* II. London – New York, 952–974.
 BAUS, K. – EWIG, E. (1973): *Handbuch der Kirchengeschichte. II/1: Die Reichskirche nach Konstantin dem Grossen*. Freiburg – Basel – Wien
 BLACKHURST, A. (2004): The House of Nubel: Rebels or Players? In: MERRILLS, A. H. (ed.): *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*. Aldershot – Burlington, 59–75.
 BRETT, M. – FENTRESS, E. (1997): *The Berbers*. Oxford
 BROWN, P. (2003): *Szent Ágoston élete*. Budapest
 BURIAN, J. (1968): Die einheimische Bevölkerung Nordafrikas in der Spätantike bis zur Einwanderung der Wandalen IV: Gildo und sein Aufstand. In: ALTHEIM, F. – STIEHL, R. (Hrsg.): *Die Araber in der alten Welt V/1*. Berlin
 BURNS, T. S. (1994): *Barbarians within the Gates of Rome: A Study of Roman Military Policy and the Barbarians, ca. 375–425 A.D.* Bloomington
 CHERRY, D. (1998): *Frontier and Society in Roman North Africa*. Oxford
 DIESNER, H. J. (1962): Gildos Herrschaft und die Niederlage bei Theuste (Tebessa). *Klio* 40, 178–186.
 DIESNER, H. J. (1966): *Das Vandalenreich*. Leipzig
 DIESNER, H. J. (1968): *Der Untergang der Römischen Herrschaft in Nordafrika*. Weimar
 GÜNTHER, R. (1999): *Hosianna dem Sohn Davids: kurze Geschichte des frühen Christentums*. Leipzig
 HALSALL, G. (2007): *Barbarian Migrations and the Roman West 376–568*. Cambridge
 KOTULA, T. (1972): Der Aufstand des Afrikaners Gildo und seine Nachwirkungen. *Das Altertum* 18, 167–176.
 KOTULA, T. (1970): Firmus, fils de Nubel, etait-il usurpateur ou roi des Maures? *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 18, 138–146.
 LANCEL, S. (2004): *Szent Ágoston*. Budapest
 LIEBESCHUETZ, J. H. W. G. (1990): *Barbarians and Bishops*. Oxford
 MACKENDRICK, P. (1980): *The North African Stones Speak*. Chapel Hill
 O'FLYNN, J. M. (1983): *Generalissimos of the Western Roman Empire*. Edmonton – Alberta
 OLECHOWSKA, E. (1978): *Claudii Claudiani de bello Gildonico*. Leiden
 OOST, S. I. (1962): Count Gildo and Theodosius the Great. *Classical Philology* 57, 27–30.
 O'SULLIVAN, T. D. (1978): *The De excidio of Gildas: Its Authenticity and Date*. Leiden

- RAVEN, S. (1993): Rome in Africa. New York
- SIHLER, E. G. (1923): From Augustus to Augustine: Essays & Studies Dealing with the Contact and Conflict of Classic Paganism and Christianity. Cambridge
- TILLEY, M. A. (1997): The Bible in Christian North Africa: The Donatist World. Minneapolis
- VÁRADY L. (1961): Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik. Budapest
- WARE, C. (2004): Gildo Tyrannus. Accusation and Allusion in the Speeches of Rome and Africa. In: EHLERS, W.-W. – FELGENTREU, F. (Hrsg.): Aetas Claudianea. München – Leipzig, 96–103.
- WHITTAKER, C. R. (1978): Land and Labour in North Africa. *Klio* 60, 331–362.

Egyiptomi szerzetesség a 4. században

Rövidítések:

- AKGWG Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen
- CPG Clavis Patrum Graecorum
- Mus Le Muséon
- NDPAC Nuovo dizionario Patristico e di antichità cristiane. 3 v. diretto da ANGELO DI BERARDINO. Marietti. Genova-Milano 2006.²⁸⁹
- PG Patrologia Graeca
- SC Sources Chrétiennes

*Euagrios idézett művei és rövidítésük*²⁹⁰

- Ant.* *Antirrheticus* (CPG 2434), W. FRANKENBERG (ed.): Evagrius Ponticus. (AKGWG, Phil.-hist. Kl., Neue Folge 13.2). Berlin 1912, 472–545.
- Ep.* *Epistulae* (CPG 2437), W. FRANKENBERG (ed.): Evagrius Ponticus. (AKGWG, Phil.-hist. Kl., Neue Folge 13.2). Berlin 1912, 564–610.
- Görög töredékek:
 C. GUILLAUMONT: Fragments grecs inédits d'Évagre le Pontique. *Texte und Untersuchungen* 133, 1987, 217–221.
 P. GÉHIN: Nouveaux fragments grecs des Lettres d'Évagre. *Revue d'histoire des textes* 24, 1994, 117–147.
 P. GÉHIN: Evagriana d'un manuscrit basilien (Vaticanus gr. 2028; olim. Basilianus 67). *Mus* 109, 1996, 59–85.

²⁸⁹ Hivatkozás oszlopok (c.) szerint.

²⁹⁰ Amennyiben hosszabban idézek egy műből, az itt feltüntetett magyar fordítástokat használom, hacsak másképpen nem jelzem.

- Ep. Mel.* *Epistula ad Melaniam* (CPG 2438), W. FRANKENBERG (ed.): *Evagrius Ponticus*. (AKGWG, Phil.-hist. Kl., Neue Folge 13.2). Berlin 1912, 610–619.
G. VITESTAM: *Seconde partie du Traité, qui passe sous le nom de 'La grande lettre d'Évagre le Pontique a Mélanie l'Ancienne'*, Lund 1964.
- Eul.* *Tractatus ad Eulogium monachum* (CPG 2447), PG 79.1093–1149.
- Gn.* *Gnosticus* (CPG 2431), A. GUILLAUMONT – C. GUILLAUMONT (edd.): *Évagre le Pontique: Le Gnostique ou celui qui est devenu digne de la science*. (SC 356), Paris 1989.
- KG.* *Kephalaia Gnostica* (CPG 2432), A. GUILLAUMONT (ed.): *Les Six Centuries des "Kephalaia Gnostica" d'Évagre le Pontique*. (*Patrologia Orientalis* 28, 1), Paris 1958.
- Mal. cog.* *De diversis malignis cogitationibus* (CPG 2450), P. GÉHIN – A. GUILLAUMONT – C. GUILLAUMONT (edd.): *Évagre le Pontique: Sur les Pensées*. (SC 438), Paris 1998
Magyarul: BAÁN 2006, 69–108.
- O. sp.* *De octo spiritibus malitiae* (CPG 2451), PG 79.1145D–1164D.
szövegjavítások: J. MUYLDERMANS: *Une nouvelle recension du De octo spiritibus malitiae de S. Nil*. *Mus* 52, 1939, 235–274.
Magyarul: BAÁN 2006, 45–68.
- Pr.* *Practicus (Capitula practica ad Anatolium monachum)* (CPG 2430), A. Guillaumont – C. Guillaumont: *Évagre le Pontique: Traité Pratique ou Le Moine*. (SC 170–171), Paris 1971
Magyarul: KAPITÁNY GY. (ford.): *Praktikos, avagy a szerzetes. Tanítvány* 2003/3–4, 3–30.
- Rer. mon.* *Rerum Monachalium Rationes* (CPG 2441), PG 40.1252D–1264C.
- Schol.*
in Iob *Scholia in Iob* (CPG 2458/2)
- Schol.*
in Eccl. *Scholia in Ecclesiasten* (CPG 2458/5), P. GÉHIN (ed.): *Évagre le Pontique: Scholies a l'Ecclésiaste*. (SC 397), Paris 1993
- Schol.*
in Ps. *Scholia in Psalmos* (CPG 2455)
- Schol.*
in Prov. *Scholia in Proverbia* (CPG 2458/4), P. GÉHIN (ed.): *Évagre le Pontique: Scholies aux Proverbes*. (SC 340), Paris 1987

Schol.

in Lc. *Scholia in Lucam* (CPG 2458/6), A. MAI (ed.): *Scriptorum veterum nova collectio*. Roma 1825–1838, vol. 9., 675–676, 688, 713–716, 721–722.

Sk.

Skemmata sive Capita cognoscitiva (CPG 2433), J. MUYLDERMANS: *Evagriana*. Extrait de la revue *Le Muséon* 44, augmenté de: *Nouveaux fragments grecs inédits*. Paris 1931, 38–44, 369–383.

Virg.

Sententiae ad Virginem (CPG 2436)
Magyarul: BAÁN 2006, 109–116.

Források

HE

Historia Ecclesiastica, Socrates: PG 67.516A–521C; Sozomenus: PG 67.1384B–1388.

HMG

Historia monachorum in Aegypto. FESTUGIÈRE, A. J. (trad.): Édition critique du text grec et traduction annoté. *Subsidia hagiographica* 53. Bruxelles, 1971

HL

MOHRMANN, C. – BARTELINK, G. J. M. – BARCHIESI, M.: *Palladius: Historia Lausiaca*. Palladio: La storia Lausiaca. Verona 1974

Aph.

Patr. Apophthegmata Patrum, Series Alphabetica: PG 65.71–144. Magyarul: ÖREGEK (2010): *A szent öregek könyve*. A szerzetes atyák mondásainak ábécé-sorrendes gyűjteménye, ford. BAÁN ISTVÁN. *Ókeresztény örökségünk* 15. Budapest 2010.²⁹¹

Feldolgozások

BAÁN ISTVÁN (2003): *Hogyan imádkoztak az első egyiptomi szerzetesek?* *Vigilia* 6, 429–435.

BAÁN IZSÁK (2005) *A remeteélet iskolája a szerzetesi életformák kölcsönhatásának tükrében*. In: BAÁNI. – XERAVITS G. (szerk.): *A remeteélet iskolájában. Válogatott források és tanulmányok*. *Lectio Divina* 2. Bakonybél – Budapest, 7–22.

BAÁN IZSÁK (2006): *Evagriosz Pontikosz a gondolatokról*. *Lectio Divina* 5. Bakonybél – Budapest

BAÁN IZSÁK (2010): *I „due occhi dell’anima.” L’uso, l’interpretazione, e il ruolo della Sacra Scrittura nell’insegnamento di Evagrio Pontico*. *Tesi di dottorato in teologia*. Pontificio Ateneo S. Anselmo Facoltà de Teologia. Roma – Bakonybél

BALTHASAR, H. VON (1965): *The Metaphysics and Mystical Theology of Evagrius*. *Monastic Studies* 3, 183–195.

BUTLER, C. (2004): *The Lausiaca History of Palladius: A Critical Discussion Together with Notes and on Early Egyptian Monachism*. Part six. Kessinger Publishing

CASIDAY, A. M (2006): *Evagrius Ponticus*. London – New York

²⁹¹ A hivatkozás módja: oldalszám (p.), majd a mondás száma (nr.).

- DESPREZ, V. (1998): Le monachisme primitif. Des origines jusqu'au concile d'Éphèse (Spiritualité Orientale 72), Bellefontaine 1998
- DRISCOLL, J. (1990): Gentleness in the Ad Monachos of Evagrius Ponticus, *Studia Monastica* 33, 295–321.
- DRISCOLL, J. (trans. and comment.) (2003): Evagrius Ponticus: Ad Monachos. Mahwah
- DRISCOLL, J. (2005): Steps to Spiritual Perfection: Studies on Spiritual Progress in Evagrius Ponticus. New Jersey
- GENDLE, N. (1985): Cappadocian Elements in the Mystical Theology of Evagrius Ponticus. *Texte und Untersuchungen* 129, 373–384.
- GOEHRING, E. J. (1999): Ascetics, Society and the Desert. Studies in Egyptian Monasticism. Harrisburg
- GOULD, G. (2002): The Desert Fathers on Monastic Community. Oxford Early Christian Studies. New York
- GUILLAUMONT, A. (1977): Histoire des moines aux Kellia. *Orientalia Lovanensia Periodica*, tom. 8, 187–203.
- GUILLAUMONT, A. (2004): Un philosophe au désert. Évagre le Pontique. Paris
- LAMPE, G. W. H. (ed.) (1961): A Patristic Greek Lexicon. Oxford
- MIQUEL, P. (1986): Lexique du désert. Étude de quelques mots-clés du vocabulaire monastique grec ancien. *Spiritualité Orientale* 44, Bellefontaine
- O'LAUGHLIN, M. W. (1988): The Anthropology of Evagrius Ponticus and its Sources. In: KANNENGISSER, CH. – PETERSEN, W. L. (edd.): Origen of Alexandria. His World and His Legacy, University of Notre Dame 357–373.
- ÖREGEK (2010): 1. *Aph. Patr.*
- PESTHY M. (2005): A csábítás teológiája. A kísértés fogalmának története az ókorban. Budapest
- REGNAULT, L. (2004): Így éltek a 4. századi egyiptomi szerzetesek. Budapest
- SINKEWICZ, R. E. (trans., intr. and comment.) (2006): Evagrius of Pontus: The Greek Ascetic Corpus. Oxford
- ŠPIDLIK, T. (2009): Két Melánia. Regényes életutak az V. században. Budapest
- VANYÓ-L. (1980): Az ókeresztény egyház és irodalma. Budapest
- VANYÓ L. (1991): „Legyetek tökéletesek...” Tanulmányok a keresztény askézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig. Budapest

Summary

The Late Roman Empire – apart from her own innovations – seems to have followed the traditions of the Republic and the Principate. It is valid especially in the case of the law and – in a lesser degree – the imperial administration, the former is illustrated e. g. by the Digest, the latter by the names of some magistracies. However, in order to understand the working of the Empire, we have to realize that the traditional forms obtained new contents. Therefore we have selected sources relating to the codification which reserved us a selection of the antecedent and the contemporary laws, furthermore to some imperial magistrates whose duties differed from the earlier with the same name, and other texts that expose some centralizing attempts of the government and the decline of the city councils.

During the second half of the fourth century the domination of the western Emperor in the African *dioecesis* was endangered by two rebellions which were called as the rebellion of Firmus and the one of Gildo (after their leaders, who were brothers and belonged to the local aristocracy). The first, the one of Firmus, lasted approximately from 370 to 374, and was repressed after a long battle by *comes* Theodosius who was the father of the later Emperor and who killed Firmus the leader as well. In this war Gildo fought against his brother, and got later the grade of *comes Africae* as a prize; but when (in 397) he declared to come over to the Eastern Empire, Stilicho sent an army against him which defeated Gildo in one battle after which he died soon. These rebellions demonstrated the inner weakness of the (Western) Roman Empire, since the province almost seceded from her, even without heavy barbarian attacks. The domination of the central government managed to be reconstructed only by rearranged forces from the other parts of the Empire.

Euagrius Ponticus (ca. 345–399) the master of prayer was a seminal figure for Eastern monasticism and exercised strong influence on the Western monastic tradition as well through Cassian's writings. After he was condemned as an Origenist in the sixth century his writings were spread mostly anonymously until the twentieth century when numerous works were recovered, edited and studied. His writings contain basic information about the spirituality and teaching of the Egyptian monasticism in the fourth century. This translation aims to show parts of a letter written by Euagrius, a spiritual father, a *geron*, to his disciple, Eulogius. Eulogius is a novice monk who fights against the evil thoughts and passions, who seeks for help in his everyday practice both corporal and spiritual. Euagrius of Pontus gives counsels pertaining to thoughts, psalmody, prayer and monastic community. The translation is based on Robert E. Sinkewicz's edition.

Tördelés: JATEPress,
WordPerfect X4 kiadványszerkesztő program.

Kiadja a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www2.u-szeged.hu/jatepress/>

Felelős kiadó: Dr. Pándi Lajos egyetemi docens
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: A/5, példányszám: 300, munkaszám: 3/2011.

1996

26. A jeruzsálemi Szent János Lovagrend regulája. [Homonnai Sarolta, Hunyadi Zsolt]
27. Az amerikai alkotmányozási vita: a föderalisták írásából (1787–1788). [Berkes Tímea]
28. Források a németek Szovjetunióba történő kitelepítéséről Közép-Kelet-Európából (1945–1953). [Köteles Péter]
29. Turgot: Levelek a toleranciáról. [Balázs Péter]

1997

30. Európai nemzeti kisebbségek kongresszusainak határozatai (1925–1937). [Eiler Ferenc]
31. Vikingek az angolszász krónikában. [Rimaszombati Károly] *(elfogyott)*
32. Gildas: Britannia romlásáról. [Novák Veronika] *(elfogyott)*

1998

33. AZ 1904-es szerb–bolgár szerződés. [Horváth Krisztián]
34. A Bayeux-i faliszőnyeg. [Jójiárt Júlia, Varga Vanda Éva] (a 18. sz. utányomása + színes melléklet) *(elfogyott)*
35. Szultáni fermán a Bolgár exarchátus megalapításáról. (1870. febr. 28.). [Horváth Krisztián]
36. A fiatal Napóleon írásai Korzikáról. [Jókai Rita]
37. Esztergom 1595-ös visszavétele a napi jelentések tükrében. [Bagi Zoltán Péter, Szász Géza]
38. Ausztria határai (Saint-Germain 1919. szept. 10.). [Eveli Péter, Dobos Erzsébet]
39. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketervezet, 1464). [Karáth Tamás]
40. Törvény Skócia lefegyverzéséről (1746). [Fejér Ingrid]

1999

41. Az 1902-es orosz–bolgár katonai konvenció. [Horváth Krisztián]
42. Szemelvények Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” c. műveiből. [Nótári Tamás]
43. Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde. [Nótári Tamás]

2000

44. „A Népszövetség halála”. Dokumentumok az olasz–etióp konfliktus történetéből (1935–1936). [Szélinger Balázs]
45. A szudétánemet kérdés a második világháborúban (Edvard Beneš és Wenzel Jaksch levelezése 1939–1943). [Kasza Péter]
46. Načertanije (A szerb nemzeti és külpolitika titkos dokumentuma, 1844). [Szajcsán Éva]
47. Juan Donoso Cortés: Értekezések. [Bán Mónika]
48. Napóleon trianoni dekrétuma az Illír Tartományok megszervezéséről. (1809. dec. 25.) [Pándi Eszter]
49. Dokumentumok az 1911–1912-es olasz–török háborúból. [Horváth Krisztián]

2001

50. Mary Rowlandson fogságának és szabadulásának elbeszélése. [Zámbó Ildikó]
51. Marcus Tullius Cicero Q. Ligarius érdekében mondott beszéde. [Nótári Tamás]
52. Békeszerződés az Egyesült Államok és Mexikó között (1848). [Kökény Andrea]
53. Navigatio Sancti Brendani Abbatis * Szt. Brendan apát tengeri utazása. [Majorossy Judit] *(elfogyott)*

2002

54. Az 1930-as görög–török barátsági és semlegességi szerződés. [Balogh Ádám]
55. John F. Kennedy és Nyikita Sz. Hruscsov levelezése a kubai rakétaválság alatt. [Simon Ágnes, Simon Eszter]
56. Korzika 1755-ös és 1794-es alkotmánya. [Tandori Mária]
57. Jugoszlávia külpolitikai dilemmája 1940-ben. [Tóth-Szenesi Attila, Szajcsán Éva]
58. Állam – Szent Unió – Skizma. [Kovács Kálmán Árpád]

2003

59. Három középkori germán törvénykönyv. [Huszár Edit]
60. Az első világháború és a spanyol semlegesség. [Pallagi Mária]
61. Edvard Beneš: Az osztrák probléma és a cseh kérdés. [Gulyás László, Halmos Tamás]
62. Johann Martin Honigberger: Napkeleti gyümölcsök. [Buczko Zsuzsanna]

2004

63. Zsebkalauz Németországhoz. [Kovács Melinda, Szilárd Balázs]
64. Sztálin és Tito moszkvai titkos találkozója. 1948. február 10. [Vukman Péter]
65. Olasz–spanyol kapcsolatok a második világháború idején. [Katona Eszter]

2005

66. A konstantinápolyi egyezmény (1800. ápr. 1.) és Ali pasa levélváltása a Jón-szigetek kormányzójával (1807–1808). [Szász Erzsébet]
67. Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásából. [Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina]
68. Hydatius: Chronica (379–469). [Széll Gábor]
69. Magyar források a finn–szovjet téli háborúhoz. 1939. nov. 30.–1940. márc. 12. [Vámos Barbara]
70. A szovjet–jugoszláv konfliktus története a források tükrében (1948 február–1949 november). [Vukman Péter]
71. Az 1945-ös szovjet atomkérdés dokumentumok tükrében. [Cora Zoltán]
72. Hruscov–Tito levélváltás 1954. [Ifj. Prohászka Géza]

2006

73. Konrad Adenauer kancellár beszéde az első nyugatnémet kormány programjának vitájában (1949). [Mucsi András]
74. A késő Anjou-kori dalmát és magyar tengeri hajózás 1381 és 1382-ből származó oklevelek alapján. [Juhász Ágnes]
75. Németország és Nagy-Britannia diplomáciai kapcsolatai 1892–1904 között. (A Tilley-memorandum, 1905). [Rostás Róbert]
76. A Jézus Társaság feloszlata (1759–1773). [Babarczy Dóra]

2007

77. A Lex Imitana (egy Flavius-kori municipium törvénye). [Illés Imre Áron]
78. A Bor-Kalán nemzetség birtokperének ítéletlevele 1332-ből. [Papp Róbert]

2008

79. A Szent István csatahajó elsüllyedése. 1918. Június 10. [Bánsági Andor]
80. Tununai Victor: Chronica (444–565). [Széll Gábor]
81. Spanyol dinasztikus alternatíva: A karlisták. [Polácska Edina]

2009

82. Városi törvények a római köztársaság utolsó századából. [Janzsó Miklós, Szabó Ádám Ágoston]

2010

83. Békeszerződés Anglia és a Holland Egyesült Tartományok között (Breda, 1667. július 31.). [Palotás Zsolt]

2011

84. Hivatalnokok, lázadók, szerzetesek (Késő római szöveggyűjtemény I.). [Bara Péter, Illés Imre Áron, Palotás György, Szabó Ádám Ágoston és Varga Ferenc]